

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНФРАСТРУКТУРИ І ТЕХНОЛОГІЙ
КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЦЕЛУЙКО Олексій Іванович

УДК: 338: 372.77

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

25.00.02 – механізми державного управління

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. І. Целуйко

Науковий керівник: СКОК Павло Олександрович, кандидат наук з державного управління, доцент

Запоріжжя – 2021

АНОТАЦІЯ

Целуйко О.І. Механізми державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2021.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретичних і методологічних засад, розробці науково-практичних рекомендацій формування механізмів державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

У роботі розглянуто системний підхід до забезпечення державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання як власної фінансової стратегії, яка містить дві взаємопов'язані підсистеми, а саме: загальнодержавні фінанси (забезпечують потреби розширеного відтворення на рівні національної економіки в цілому) та фінанси господарюючих суб'єктів (використовуються для забезпечення відтворювального процесу грошовими коштами на макрорівні), що передбачає застосування граничних значень індикаторів фінансової безпеки держави в: сфері грошового обігу; платіжно-розрахунковій сфері; банківській сфері; страховій сфері, що забезпечить стабільне фінансування суспільних потреб та перерозподіл грошових коштів в економіці.

Розвинуто підхід до формування державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в умовах євроінтеграції, який, на відміну від раніше існуючого, базується на принципах: міжнародного маркетингу (спрямованого на розвиток мереж філій по усьому світу та освоєння нових інформаційних технологій); міжнародного форфейтингу (дає можливість організаціям, компаніям і країнам навіть під час інфляції, дефолту і кризи підтримувати міжнародну торгівлю і здійснювати товарообіг); державного регулювання страхової діяльності (прийняття законодавчих актів, що

регулюють страхування; установлення правил ліцензування та вимог до розміщення страхових резервів; створення особливого правового механізму, що забезпечує нагляд за функціонуванням страхових організацій), що забезпечить інтеграцію в світову економіку за рахунок концентрації банківського капіталу за допомогою злиття і поглинання.

Сформовано інституційно-правовий механізм регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання за рахунок створення Єдиної інформаційної системи, яка базується на синтезі принципів державного управління фондовим ринком (публічності, щодо вимог до випуску та фінансового забезпечення різних типів цінних паперів; функціональності – об'єднання всіх органів на основі національних інтересів) та компонентів, а саме: інституційному (система державних органів і установ, що забезпечують фінансову безпеку держави); правовому (основи взаємодії банківської системи з державними органами банківського, валютного, фінансового контролю); інформаційному (відомості про надходження доходів і виконання різних рівнів бюджету; відомості про податковий облік платників податків; відомості про податкові правопорушення; відомості про сплату різних митних платежів).

Надано рекомендації з удосконалення функціонально-цільового механізму державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання за наступними складовими: функціонально-цільова (посилення вимог до систем страхування ризиків з різних видів діяльності кредитних установ, збільшення ролі саморегульованих організацій банківського співтовариства, пріоритетність розвитку національних банків, регулювання банківського аудиту на законодавчому рівні, дотримання принципів соціальних зобов'язань держави); організаційно-економічна (фінансове забезпечення соціальної діяльності держави; диференційоване застосування регулюючих механізмів грошово-кредитної політики); транснаціоналізація (об'єднання капіталів, злиття, взаємне придбання

активів, створення глобальних маркетингових конкурентних стратегій, систем глобальних кореспондентських відносин та рахунків).

Розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання, який, на відміну від існуючого, базується на зовнішньоторговельній інтеграції, за рахунок синтезу моделей, а саме: преференційної (підвищення привабливості прикордонних регіонів для підприємницької діяльності за допомогою преференційного візового, митного і податкового режимів) та євроінтеграційної (імплементация та координації зовнішньоторговельної, податкової, кредитної та інших аспектів макроекономічної політики ЄС, у створенні ефективних платіжних, митних, валютних, економічних союзів).

Уточнено понятійно-категорійний апарат дослідження шляхом доповнення та уточнення змісту понять, а саме: поняття державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання у дуальній єдності внутрішніх інтересів держави (накладення мораторію на видачу валютних вкладів або обмеження добової суми на зняття готівки) та приватних, а саме: банківської безпеки (концентрації банківського капіталу), фондового ринку (безпека ринку державних цінних паперів, корпоративних цінних паперів, безпека біржового та позабіржового ринків, учасників депозитарної системи, посередників), валютно-грошової безпеки (забезпечення внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності), безпеки позабюджетних фондів (безпека грошових фондів, які знаходяться у розпорядженні центральних і місцевих органів влади і призначені для фінансування суспільних потреб цільового характеру), що забезпечить запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Обґрунтовано методичні підходи до оцінки ефективності реалізації державного регулювання фінансової безпеки, що передбачає збереження експортно-сировинної моделі розвитку країни, враховуючи національні

інтереси на засадах захищеності, а саме: особистості (забезпечення конституційних прав, свободи, гідності), соціально-економічної (гідні якість і рівень життя громадян), військово-політичної стабільності суспільства (військово-оборонну безпеку держави), збереження цілісності держави (суверенітет, територіальна цілісність), що забезпечить розвиток цільової підтримки експортно-орієнтованих виробництв, застосування інструментів стимулювання зовнішньо-фінансової діяльності малого і середнього бізнесу.

Удосконалено концептуальні положення фінансово-бюджетної безпеки, що передбачають механізм державного управління ризиками у фінансовій сфері за напрямками: бюджетно-податкове регулювання (забезпечення відповідними фінансовими ресурсами наявної державної програми соціально-економічного розвитку); грошово-кредитно-банківська система (зміна грошової маси, процентних ставок, бюджетне стимулювання); валютно-грошова політика (макроекономічна стабілізація), що забезпечить захист національних інтересів держави у разі виникнення та поглиблення загроз у фінансовій сфері.

Досліджено елементи державного фінансового контролю, які, на відміну від раніше існуючих, базуються на виявленні відхилень, доцільності, ефективності управління фінансовими ресурсами за рахунок синтезу принципів: законності, незалежності, об'єктивності, відповідальності, гласності, системності, що забезпечить фінансову стабільність і безпеку країни, досягнення стратегічних цілей держави, підвищення рівня якості життя населення, реформування системи управління державними фінансами.

Ключові слова: державне регулювання, фінансова безпека, суб'єкти господарювання, фінансова стратегія, державне управління, соціальні зобов'язання держави, механізми, зовнішньоторговельні інтеграції, євроінтеграційна модель, інтереси держави, національні інтереси, збереження цілісності держави, цільова підтримка.

ANNOTATION

Tseluiko O. I. Mechanisms of state regulation of financial security of economic entities. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of sciences in public administration on a specialty 25.00.02 – local government. – Classical Private University, Zaporozhye, 2021.

The dissertation is devoted to the substantiation of the theoretical and methodological foundations, the development of scientific and practical recommendations for the formation of mechanisms of state regulation of the financial security of business entities.

The work clarified the conceptual and categorical apparatus of the study by supplementing and clarifying the content of the concepts, namely: the concept of state regulation of the financial security of business entities in the dual unity of the internal interests of the state (imposing a moratorium on the issuance of , namely: banking security (concentration of bank capital), the stock market (security of the market for both government securities and the corporate securities market, security of the exchange and over-the-counter markets, participants in the depository system, intermediaries), monetary security (ensuring internal and external security of the national currency, its stability), the security of off-budget funds (security of funds that are at the disposal of central and local authorities and are intended to finance public needs of a targeted nature), ensure it prevention and neutralization of real and potential contaminants with national interests.

The systematic approach to ensuring state regulation of the financial security of business entities, as its own financial strategy, has been improved; it contains two interrelated subsystems, namely: general state finance (provide the needs of expanded reproduction at the level of the national economy as a whole) and finance of business entities (used to ensure the reproduction process with monetary funds at the macro level), which provides for the use of the limit values of indicators of the financial security of the state: in the sphere of monetary

circulation; payment and settlement area; in the banking sector; in the insurance sector, will provide stable financing of public needs and the redistribution of funds in the economy.

Substantiated are methodological approaches to assessing the effectiveness of the implementation of state regulation of financial security, providing for the preservation of the export-raw material model of the country's development, taking into account national interests on the basis of security, namely: individuals (ensuring constitutional rights, freedom, dignity), socio-economic (decent quality and standard of living of citizens), military-political stability of society (military-defense, security of the state), preservation of the integrity of the state (sovereignty, territorial integrity), which will ensure the development of targeted support for export-oriented industries, the use of tools to stimulate foreign economic financial activities of small and medium-sized businesses.

The conceptual provisions of financial and budgetary security have been improved, providing for a mechanism for state risk management in the financial sector in the following areas: fiscal regulation (provision of appropriate financial resources for the existing state program of socio-economic development); monetary and banking system (changes in the money supply, interest rates, budgetary incentives); monetary policy (macroeconomic stabilization), which will ensure the protection of the national interests of the state in the event of the emergence and deepening of threats in the financial sphere.

An approach to the formation of state regulation of financial security of business entities in the context of European integration has been developed, which, in contrast to the previously existing one, is based on the principles of: international marketing (aimed at developing branch networks around the world and mastering new information technologies); international forfaiting (allows organizations, companies and countries to maintain international trade and trade even during inflation, default and crisis); state regulation of insurance activities (the adoption of legislative acts regulating insurance, the establishment of licensing rules and requirements for the placement of insurance reserves, the creation of a

special legal mechanism that ensures the supervision of the operation of insurance organizations), which will ensure integration into the world economy through the concentration of bank capital through mergers and acquisitions ...

The elements of state financial control have been improved, in contrast to the previously existing one, based on the identification of deviations, expediency, efficiency of financial resources management, due to the synthesis of principles: legality; independence); objectivity; responsibility; transparency of consistency, will ensure financial stability and security of the country, achieve the strategic goals of the state, improve the quality of life of the population, reform the public finance management system.

An institutional and legal mechanism for regulating the financial security of business entities has been formed, due to the creation of a Unified Information System based on the synthesis of the principles of state management of the stock market (publicity, requirements for the issue and financial support of various types of securities; functionality – the unification of all bodies based on national interests) and components, namely: institutional (the system of state bodies and institutions that ensure the financial security of the state); legal (the basis for the interaction of the banking system with state bodies of banking, currency, financial control); informational (information on the receipt of income and the implementation of various levels of the budget, information on tax accounting of taxpayers, information on tax violations, information on the payment of various customs payments).

A functional-target mechanism of state regulation of the financial security of business entities has been developed in the following components: functional-target (strengthening of requirements for risk insurance systems for various types of activities of credit institutions, an increase in the role of self-regulatory organizations of the banking community, priority of the development of national banks, regulation of bank audit at the legislative level , observance of the principles of social obligations of the state) organizational and economic (financial support of social activities of the state; differentiated application of regulatory mechanisms of

monetary policy); transnationalization (pooling of capitals, mergers, mutual acquisitions of assets, creation of global marketing competitive strategies, systems of global correspondent relations and accounts).

The organizational and economic mechanism of state regulation of the financial security of business entities, in contrast to the existing one, is based on foreign trade integration based on the synthesis of a preferential model (increasing the attractiveness of border regions for entrepreneurial activity with the help of preferential visa, customs and tax regimes) and the European integration model (implementation and coordination foreign trade, tax, credit and other aspects of macroeconomic policy of the EU, in the creation of effective payment, customs, currency, economic unions).

Keywords: state regulation, financial security, economic entities, financial strategy, public administration, social obligations of the state, mechanisms, foreign trade integration, European integration model, state interests, national interests, preservation of state integrity, targeted support.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз даних

1. Целуйко О. І. Особливості державного фінансового контролю в забезпеченні національної безпеки України // [Електронний ресурс] / О. І. Целуйко // «Державне управління: удосконалення та розвиток» № 4, 2018. – Режим доступу до журналу: <http://www.dy.nauka.com.ua>.

2. Целуйко О. І. Основні напрямки фінансової безпеки в межах здійснення фінансового контролю // [Електронний ресурс] / О. І. Целуйко // «Державне управління: удосконалення та розвиток» № 4, 2019. – Режим доступу до журналу: <http://www.dy.nauka.com.ua>.

3. Целуйко О. І. Особливості державного регулювання фінансової безпеки, як фактора забезпечення національних інтересів державні / О. І. Целуйко // Інвестиції: практика та досвід. – 2021. – № 9. – С. 92–95.

4. Целуйко О. І. Особливості державного регулювання банківської системи в умовах євроінтеграції / О. І. Целуйко // Право та державне управління. № 1, 2021. С. 262–270. doi.org/10.32840/pdu.2021.1.39

5. Целуйко О. І. Механізми державного регулювання ринкової капіталізації банківської системи. *Право та державне управління*. 2021. № 2. С. 221–227.

Статті у наукових виданнях інших держав

6. Tseluiko O. I. Functioning of state regulation of financial security in the field of foreign trade / O. I. Tseluiko // Knowledge, Education, Law, Management. – 2020. – № 27 (28). – P. 28–33.

*Публікації, що додатково відображають наукові результати дисертації
та засвідчують обов'язкову апробацію матеріалів дисертації*

Матеріали конференцій

7. Целуйко О.І. Системний підхід в забезпеченні державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання / О.І. Целуйко // Стійкий розвиток національної економіки: актуальні проблеми та механізми забезпечення: матеріали V міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (27 квітня 2021 р.) / Міністерство освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2021. – С. 206–210.

8. Целуйко О.І. Сутність та зміст фінансової безпеки країни / О.І. Целуйко // Шляхи забезпечення стабілізації економіки в умовах пандемії : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 30 квітня 2021 р). Одеса : Східноєвропейський центр наукових досліджень, 2021. С. 61–64.

9. Целуйко О.І. Місце фінансової безпеки як ключової ланки сталого розвитку країни / О.І. Целуйко // Соціально-відповідальне суспільство: реалії, виклики, перспективи : матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (14 травня 2021 р.) / Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного; за загальною редакцією Ортіної Г.В. – Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2021. – С. 33–36.

ЗМІСТ

ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ	23
1.1. Теоретичні аспекти державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання	23
1.2. Системний підхід до забезпечення державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання	46
1.3. Методичні підходи до оцінки ефективності реалізації державного регулювання фінансової безпеки	65
Висновки до першого розділу	90
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ	95
2.1. Концептуальні положення бюджетно-орієнтованої фінансової безпеки суб'єктів господарювання	95
2.2. Підхід до формування державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в умовах євроінтеграції	119
2.3. Елементи державного фінансового контролю	153
Висновки до другого розділу	177
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ	181
3.1. Інституційно-правовий механізм регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання	181
3.2. Функціонально-цільовий механізм державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання	202
3.3. Організаційно-економічний механізм державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання	234
Висновки до третього розділу	268
ВИСНОВКИ	274
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	279

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Всебічне дослідження ролі механізмів державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в забезпеченні національної безпеки України, незалежно від того, які конкретно органи це роблять, неможливе без аналізу різних видів контролю, розкриття їх сучасних форм і методів, правового статусу й механізмів функціонування, з'ясування результативності контрольних заходів. Використання історичного методу дослідження проблем механізмів державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в Україні дає змогу виявити основні тенденції його становлення, функціонування, розвитку. Такий підхід дає можливість виявити в історії нашої держави подібні етапи розвитку окресленого явища, використати позитивний досвід і уникнути історичних помилок.

В умовах глобалізації світової економіки та формалізації державних кордонів у міжнародній системі руху капіталу питання державного регулювання фінансової безпеки для України та суб'єктів господарювання стає одним із найбільш важливих. Для сучасного стану вітчизняної економіки характерні нестабільність, наявність великої кількості загроз, що створюють значні ризики, а також підривають можливість досягнення цілей соціально-економічного розвитку, зміцнення обороноздатності країни й загалом створюють проблеми забезпечення економічної безпеки. Однією з основних причин, що перешкоджають зусиллям влади зі зміцнення державності, створення сильної, багатопланової економіки, орієнтованої на забезпечення сталого економічного розвитку держави та суспільства, захист їх від економічних загроз, є нестабільність фінансової системи України. Щоб знайти шляхи вирішення фінансової безпеки України, необхідно вдосконалити механізми державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що державне регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання є складною, багатоаспектною категорією. З одного боку, це функція державного управління, щодо якого державне регулювання виступає засобом, інструментом реалізації політики держави. З іншого – його можна розглядати як управлінську діяльність, що має свої методи, способи, форми реалізації. Розкриттю сутності механізмів державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання сприяє його розгляд у всіх аспектах свого прояву, однак визначальним є виявлення механізмів державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання. З погляду державного регулювання це поняття можна тлумачити у вузькому й широкому розумінні.

Важливу роль у дослідженнях проблематики державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання відіграли праці таких зарубіжних учених, як: А. Арене, Р. Адамс, Є. Аткинсон, Дж. Бейлі, Дж. Бюкенен, Дж. Ватс, Р. Зоді, Д. Ірвін, Дж. Робертсон, П. Самуельсон, Дж. Стігліц та ін. Окреслена тематика також відображена в наукових працях українських науковців, серед яких, зокрема, В. Базилевич, О. Барановський, І. Басанцов, М. Білуха, О. Василик, Т. Васильєва, В. Горник, М. Корнеєв, В. Кравченко, І. Лютий, Ю. Осадчий, В. Симоненко, В. Федосов, В. Фещенко, В. Шевчук та ін. Різні аспекти проблем державного фінансового контролю, зокрема в контексті економічної безпеки на макрорівні, висвітлювали вітчизняні фахівці З. Варналій, О. Денисюк, В. Дрозд, М. Єрмошенко, М. Каленський, Т. Ковальчук, В. Мельничук, В. Мунтіян та ін. Однак, незважаючи на значний рівень наукових здобутків з тематики державного регулювання фінансової безпеки, багато теоретичних і практичних аспектів потребують подальших досліджень.

Разом з тим, віддаючи належне важливості й науковій цінності напрацювань згаданих вище авторів у вирішенні теоретичних і практичних питань державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання, доводиться констатувати відсутність в українській науці

розгорнутого наукового обґрунтування та комплексного дослідження процесу формування механізмів державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідних робіт Державного університету інфраструктури і технологій: «Удосконалення організаційно-методичного забезпечення обліково-звітного процесу на підприємствах транспорту в умовах євроінтеграції» (номер державної реєстрації 0116U003938, 2016–2019 рр.), «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємств України в умовах глобалізації» (номер держреєстрації 0118U100624, 2019–2022 рр.). Внесок здобувача полягає в обґрунтуванні концептуальних положень фінансово-бюджетної безпеки, що передбачають механізм державного управління ризиками у фінансовій сфері.

Мета й завдання дослідження. *Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад і розробка науково-практичних рекомендацій щодо формування механізмів державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання.*

Відповідно до цієї мети поставлено такі *завдання*:

- уточнити зміст державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання;
- розглянути системний підхід до забезпечення державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання;
- обґрунтувати методичні підходи до оцінювання ефективності реалізації державного регулювання фінансової безпеки;
- удосконалити концептуальні положення фінансово-бюджетної безпеки;
- розвинути підхід до формування державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в умовах євроінтеграції;
- дослідити елементи державного фінансового контролю;
- сформулювати інституційно-правовий механізм регулювання фінансової

безпеки суб'єктів господарювання;

– надати рекомендації з удосконалення функціонально-цільового механізму державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання;

– розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Об'єкт дослідження – забезпечення фінансової безпеки.

Предмет дослідження – механізми державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Методи дослідження. Теоретичною основою дисертаційної роботи є праці вітчизняних і зарубіжних учених, наукові дослідження в галузі програмно-цільового управління, законодавчі та нормативно-правові акти, що встановлюють правові й організаційні основи суспільних відносин у системі вдосконалення механізмів державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в Україні.

У роботі відповідно до поставлених завдань використано такі методи дослідження, як: *аналізу і синтезу, наукової абстракції* (при уточненні категоріально-понятійного апарату дослідження); *кількісного та якісного порівняння, аналогій, спостереження, статистичний і графічний* (при визначенні особливостей функціонування державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в умовах євроінтеграції); *системно-структурний* за принципом системного дослідження соціально-економічних явищ і процесів (при розробці концептуальних засад фінансово-бюджетної безпеки, що передбачають механізм державного управління ризиками у фінансовій сфері); *структурної декомпозиції* (при обґрунтуванні організаційно-економічного) механізму державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання); *моделювання та прогнозування* (при розробці функціонально-цільового механізму державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання); *формалізації* (під час

розробки інституційно-правового механізму регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання).

Інформаційною базою дослідження є закони України; укази Президента України; нормативні акти Кабінету Міністрів України; аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України; звітно-аналітична інформація Державної служби статистики України; аналітичні огляди Світового банку, Європейського інвестиційного банку та інших міжнародних фінансових організацій; результати наукових досліджень з питань удосконалення механізмів державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні наукового завдання розвитку теоретико-методологічних засад, обґрунтуванні методичних і науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання, зокрема:

удосконалено:

– системний підхід до забезпечення державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання як власної фінансової стратегії, яка містить дві взаємопов'язані підсистеми, а саме: загальнодержавні фінанси (забезпечують потреби розширеного відтворення на рівні національної економіки в цілому) та фінанси господарюючих суб'єктів (використовуються для забезпечення відтворювального процесу грошовими коштами на макрорівні), що передбачає застосування граничних значень індикаторів фінансової безпеки держави у сфері грошового обігу; платіжно-розрахунковій сфері; банківській сфері; страховій сфері, що забезпечить стабільне фінансування суспільних потреб і перерозподілі грошових коштів в економіці;

– підхід до формування державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в умовах євроінтеграції, який, на відміну від інших, базується на принципах: міжнародного маркетингу (спрямованого на

розвиток мереж філій по всьому світу та освоєння нових інформаційних технологій); міжнародного форфейтингу (дає можливість організаціям, компаніям і країнам навіть під час інфляції, дефолту й кризи підтримувати міжнародну торгівлю та здійснювати товарообіг); державного регулювання страхової діяльності (прийняття законодавчих актів, що регулюють страхування; установлення правил ліцензування й вимог до розміщення страхових резервів; створення особливого правового механізму, що забезпечує нагляд за функціонуванням страхових організацій), що забезпечить інтеграцію в світову економіку завдяки концентрації банківського капіталу за допомогою злиття та поглинання;

– інституційно-правовий механізм регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання за рахунок створення Єдиної інформаційної системи, яка базується на синтезі принципів державного управління фондовим ринком (публічності, щодо вимог до випуску та фінансового забезпечення різних типів цінних паперів; функціональності – об'єднання всіх органів на основі національних інтересів) та компонентів, а саме: інституційного (система державних органів і установ, що забезпечують фінансову безпеку держави); правового (основи взаємодії банківської системи з державними органами банківського, валютного, фінансового контролю); інформаційного (відомості про надходження доходів і виконання різних рівнів бюджету; відомості про податковий облік платників податків; відомості про податкові правопорушення; відомості про сплату різних митних платежів);

– функціонально-цільовий механізм державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання за такими складовими, як: функціонально-цільова (посилення вимог до систем страхування ризиків з різних видів діяльності кредитних установ, збільшення ролі саморегульованих організацій банківського співтовариства, пріоритетність розвитку національних банків, регулювання банківського аудиту на законодавчому рівні, дотримання принципів соціальних зобов'язань держави); організаційно-економічна

(фінансове забезпечення соціальної діяльності держави; диференційоване застосування регуляторних механізмів грошово-кредитної політики); транснаціоналізація (об'єднання капіталів, злиття, взаємне придбання активів, створення глобальних маркетингових конкурентних стратегій, систем глобальних кореспондентських відносин та рахунків);

– організаційно-економічний механізм державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання, який, на відміну від існуючого, базується на зовнішньоторговельній інтеграції, за рахунок синтезу моделей, а саме: преференційної (підвищення привабливості прикордонних регіонів для підприємницької діяльності за допомогою преференційного візового, митного й податкового режимів) та євроінтеграційної (імплементация й координація зовнішньоторговельної, податкової, кредитної та інших аспектів макроекономічної політики ЄС, створення ефективних платіжних, митних, валютних, економічних союзів);

набули подальшого розвитку:

– понятійно-категорійний апарат дослідження шляхом доповнення та уточнення змісту поняття державне регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в дуальній єдності внутрішніх інтересів держави (накладення мораторію на видачу валютних вкладів або обмеження добової суми на зняття готівки) та приватних, а саме: банківської безпеки (концентрація банківського капіталу), фондового ринку (безпека ринку державних цінних паперів, корпоративних цінних паперів, безпека біржового й позабіржового ринків, учасників депозитарної системи, посередників), валютно-грошової безпеки (забезпечення внутрішньої та зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності), безпеки позабюджетних фондів (безпека грошових фондів, які перебувають у розпорядженні центральних і місцевих органів влади й призначені для фінансування суспільних потреб цільового характеру), що забезпечить запобігання та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам;

– методичні підходи до оцінювання ефективності реалізації державного

регулювання фінансової безпеки, що передбачає збереження експортно-сировинної моделі розвитку країни, враховуючи національні інтереси на засадах захищеності, а саме: особистості (забезпечення конституційних прав, свободи, гідності), соціально-економічної (гідні якість і рівень життя громадян), військово-політичної стабільності суспільства (військово-оборонну безпеку держави), збереження цілісності держави (суверенітет, територіальна цілісність), що забезпечить розвиток цільової підтримки експортно-орієнтованих виробництв, застосування інструментів стимулювання зовнішньофінансової діяльності малого й середнього бізнесу;

– концептуальні положення фінансово-бюджетної безпеки, що передбачають механізм державного управління ризиками у фінансовій сфері за напрямками: бюджетно-податкове регулювання (забезпечення відповідними фінансовими ресурсами наявної державної програми соціально-економічного розвитку); грошово-кредитно-банківська система (зміна грошової маси, процентних ставок, бюджетне стимулювання); валютно-грошова політика (макроекономічна стабілізація), – що забезпечить захист національних інтересів держави у разі виникнення та поглиблення загроз у фінансовій сфері;

– елементи державного фінансового контролю, які, на відміну від раніше існуючих, базуються на виявленні відхилень, доцільності, ефективності управління фінансовими ресурсами завдяки синтезу принципів: законності, незалежності, об'єктивності, відповідальності, гласності, системності, – що забезпечить фінансову стабільність і безпеку країни, досягнення стратегічних цілей держави, підвищення рівня якості життя населення, реформування системи управління державними фінансами.

Практичне значення одержаних результатів. У дисертаційній роботі сформульовано теоретичні положення та обґрунтовано практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Основні ідеї та висновки дослідження доведено до конкретних положень, методик і

рекомендацій. Вони можуть бути використані в практичній діяльності органами державними управління та місцевого самоврядування, підприємствами, громадськими організаціями.

Результати дослідження використано Комітетом з питань фінансів, податкової та митної політики Верховної Ради України під час розроблення інституційно-правового механізму регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання (довідка від 17.07.2019 № 03-38/4-102(131734)); Міністерством фінансів України щодо запровадження системного підходу до забезпечення державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання (довідка від 08.08.2019 № 14098-11/Б-1501/1452); Українським національним комітетом Міжнародної торгової палати (ІСС Ukraine) щодо обґрунтування функціонально-цільового механізму державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання під час реалізації проектів у сфері публічно-приватного партнерства (довідка від 17.02.2021 № 357).

Теоретичні положення дисертації використано в навчальному процесі Державного університету інфраструктури і технологій при розробці та викладанні навчальних дисциплін: «Державне регулювання економіки», «Державне та регіональне управління» (довідка від 16.12.2020 № 65-12).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною працею, в якій викладено авторський підхід до розробки теоретичних положень та надання практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання. У дисертації використано лише ті ідеї та положення, які одержані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження представлені й пройшли апробацію на V Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Стійкий розвиток національної економіки: актуальні проблеми та механізми забезпечення» (м. Кривий Ріг, 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Шляхи забезпечення стабілізації економіки

в умовах пандемії» (м. Одеса, 2021 р.); Всеукраїнській науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Соціально-відповідальне суспільство: реалії, виклики, перспективи» (м. Мелітополь, 2021 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано в 9 наукових працях загальним обсягом 4,29 обл.-вид. арк., у тому числі: 5 статтях у наукових фахових виданнях України з державного управління, 1 статті в зарубіжному виданні, 3 матеріалах конференцій.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи – 299 сторінок. Дисертація містить 7 таблиць на 7 сторінках, 11 рисунків на 11 сторінках. Список використаних джерел включає 220 найменувань і викладений на 18 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Теоретичні аспекти державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Для розуміння сутності і змісту фінансової безпеки країни необхідно розкрити такі поняття, як «безпека», «національна безпека», «економічна безпека».

Багатовіковий розвиток соціально-економічної думки свідчить про те, що проблема безпеки ще в давнину сприймалася як найважливіша в будь-якій суспільній структурі.

За словником Робера, термін «безпека» почав вживатися з 1190 року і означав спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки.

Починаючи з XVII–XVIII ст., практично у всіх країнах утвердилася точка зору, що держава має своєю головною метою загальний добробут і безпеку. У цей час почалося вивчення різних сторін феномена безпеки, з'явилися наукові підходи до визначення сутності та змісту безпеки, що відрізнялися один від одного.

Поступово великого поширення набуло трактування безпеки як стану, ситуації спокою, що з'являється в результаті відсутності реальної небезпеки.

В результаті цього в більшості наукових джерел сутність безпеки сьогодні розглядається як внутрішній зміст захищеності життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз, що виражається в єдності всіх різноманітних і суперечливих форм існування безпеки, сукупності її істотних властивостей.

Виходячи з цього, національна безпека розглядається сьогодні як система, що включає в себе зовнішні та внутрішні фактори, життєво важливі інтереси об'єктів безпеки – особистості, суспільства, держави, реальні і потенційні загрози їх безпеки, інститути суб'єктів забезпечення безпеки (рис. 1.1).

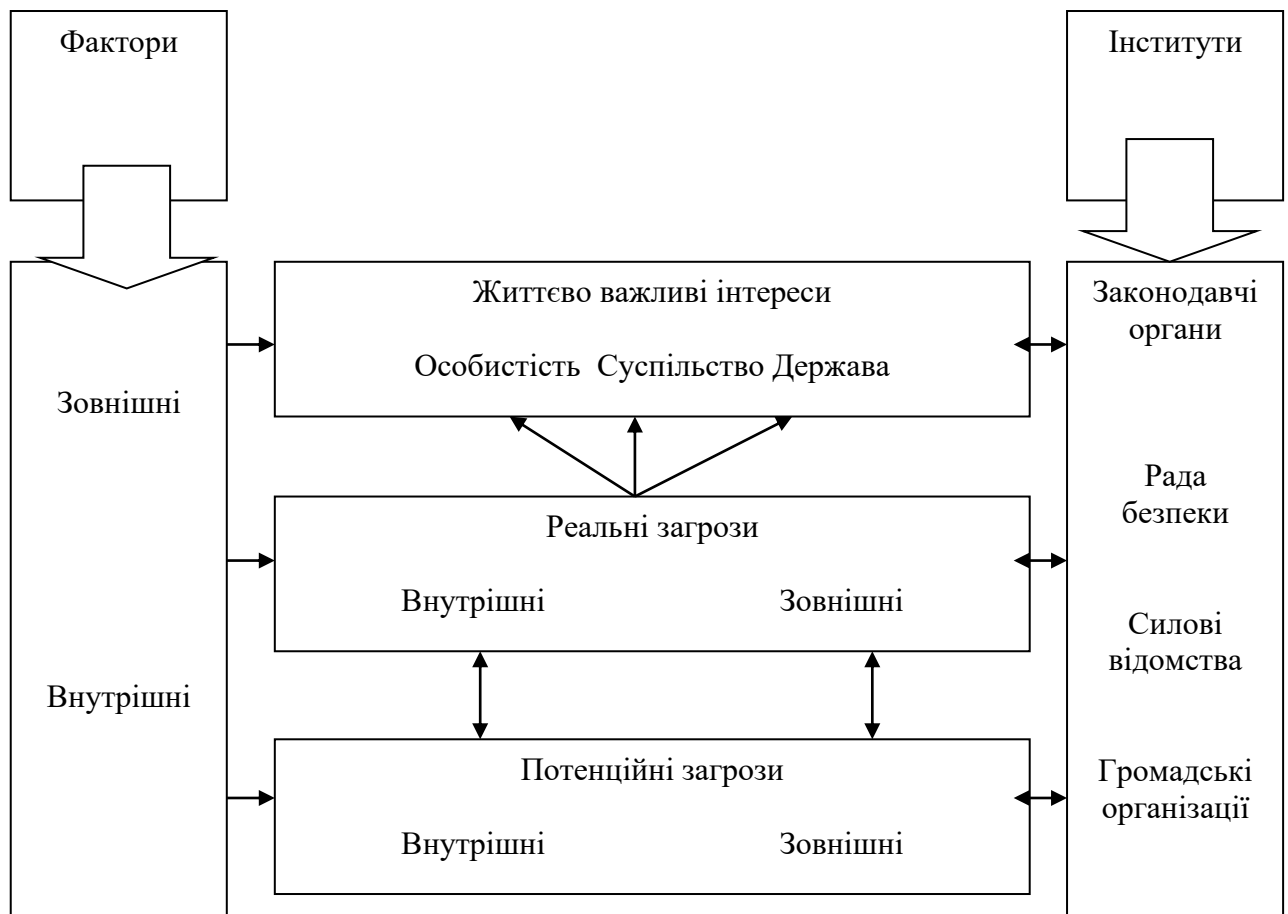

Рис. 1.1. Система національної безпеки країни

Можна з упевненістю сказати, що своїм твердженням, як наукової категорії, поняття економічна «безпека» зобов'язане ХХ в., і пов'язано це з численними кризовими ситуаціями в національних і світовій економіках. Його ввів у лексикон Президент США Ф. Д. Рузвельт в 1934 р., створивши федеральний Комітет з економічної безпеки в зв'язку з усвідомленням необхідності державного регулювання економіки і відмовою від класичної в той час практики невтручання держави в економічне життя [18, с. 25].

Питання про економічну безпеку в Україні постало у зв'язку з переходом від адміністративної системи господарювання до ринкової. На рубежі XX і XXI ст. в умовах трансформації політичної та економічної систем, схильності вітчизняної економіки не тільки до внутрішніх перетворень і їх наслідків, а й до реального впливу інших держав і світової економіки, національна, і зокрема економічна, безпека набули особливого значення.

Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року розроблена на виконання пункту 66 Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392, та пункту 3 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», введеного в дію зазначеним Указом.

Економічна безпека – це свого роду матеріальна основа національної безпеки, її невід'ємна складова разом з політичною, соціальною, військовою та ін., вона є найважливішим елементом системи національної безпеки (рис. 1.2).

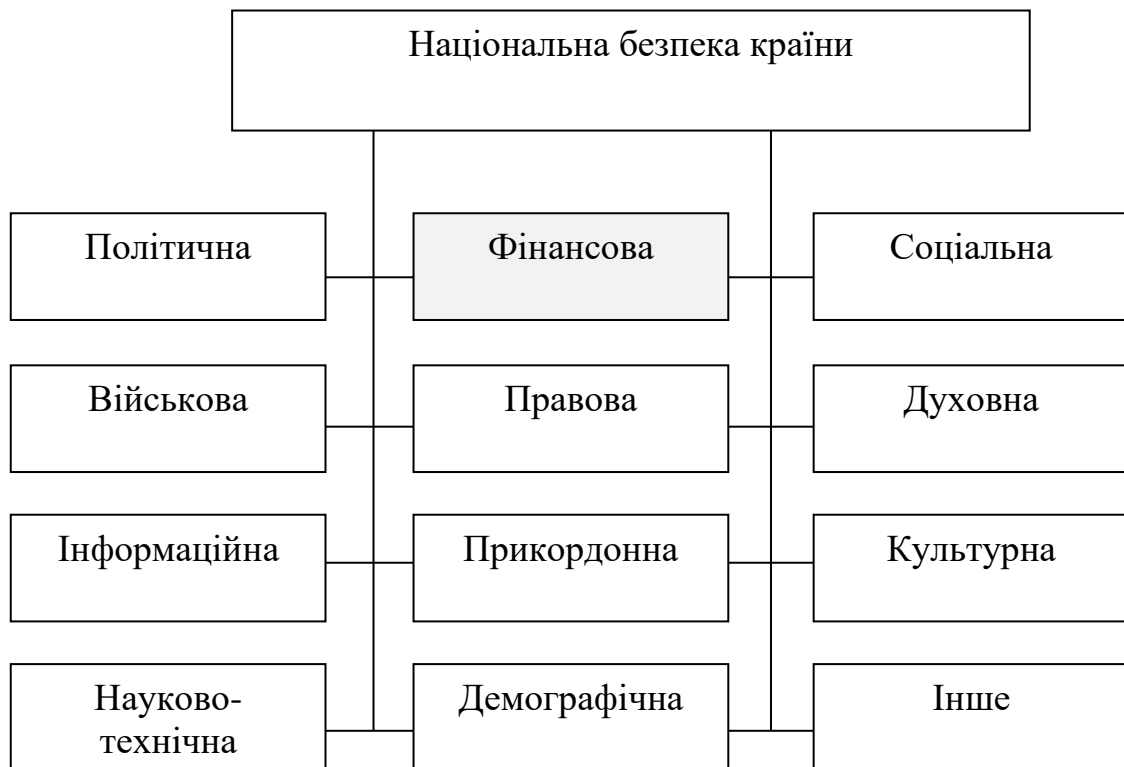

Рис. 1.2. Структура національної безпеки країни

Економічна безпека виступає гарантією сталого, стабільного розвитку країни, її незалежності. Подібну основоположну роль підтверджує, хоч і опосередковано, визначення, дане згідно з поняттям, як воно розглядалося в Державній стратегії економічної безпеки України. В даному документі сказано: «Мета державної стратегії – забезпечення такого розвитку економіки, при якому створювалися б прийнятні умови для життя і розвитку особистості, соціально-економічній та військово-політичній стабільності суспільства і збереження цілісності держави, успішного протистояння впливу внутрішніх та зовнішніх загроз».

Теорія економічної безпеки держави отримала широке висвітлення у вітчизняній економічній науці. Активні наукові дослідження в цій області знайшли відображення в публікаціях, монографіях і колективних роботах таких вчених, як Л. І. Абалкін, І. Я. Богданова, С. Ю. Глазьев, А. І. Ілларіонов, Е. А. Олейников, А. А. Перехожі, В. К. Сенчагов та ін.

Аналіз джерел, що розкривають сутність безпеки України, дозволив автору виділити ряд сучасних підходів до визначення сутності економічної безпеки.

Перший підхід відрізняється тим, що фінансова безпека в його рамках розглядається як невід'ємна частина національної безпеки України, що це, перш за все «... захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в економічній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз».

Другий підхід об'єднує дослідників, які в своїх визначеннях розкривають сутність економічної безпеки, в першу чергу, як певний «стан економіки» [29, с. 154]. Після чого, в своїх визначеннях автори, як правило, формулюють цілі і завдання забезпечення економічної безпеки і захисту національних інтересів країни.

У цій групі вчених найбільш типові визначення економічної безпеки країни приведені в книзі колективу авторів під редакцією Г. В. Козаченко «Малий бізнес: стійкість та компенсаторні можливості», в монографії В. М. Гейця «Україна у вимірі економіки знань: теорія і практика», в роботі

Е. А. Олейникова «Экономическая и национальная безопасность»: «... сутність економічної безпеки можна визначити як стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціальна направленість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів» [192, с. 426].

«Економічна безпека – це стан економіки країни, який, по-перше, за об'ємними і структурними параметрами достатній для забезпечення існуючого статусу держави, її незалежного від зовнішнього тиску політичного і соціально-економічного розвитку і, по-друге, здатний підтримувати рівень легальних доходів, забезпечує абсолютній більшості населення добробут, що відповідає стандартам цивілізованих країн» [64, с. 21].

Розгляд економічної безпеки країни як «стану економіки» видається цілком обґрунтованим. Такий підхід у своїх роботах відображають багато авторів, в тому числі В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова та ін. [127, с. 46].

Третій підхід до визначення сутності економічної безпеки представляє група українських вчених, що формулюють сутність економічної безпеки як поєднання або «сукупність умов і факторів», що забезпечують певний необхідний рівень економічного розвитку країни [44, с. 7].

Так, академік П. О. Іващенко розглядає економічну безпеку як «... сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення» [83, с. 65].

Подібним чином, як «поєднання умов», формулює поняття економічної безпеки І. В. Зяцьковський: «... під економічною безпекою розуміється таке поєднання економічних, політичних і правових умов, яке забезпечує в довгостроковій перспективі виробництво максимальної кількості економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним способом» [79, с. 49].

Четвертий підхід передбачає визначення економічної безпеки, як «... якісного стану сукупності основних чинників суспільного виробництва в

поєднанні зі здатністю держави забезпечити їх ефективне захищене використання в національних інтересах і здійснювати економічну стратегію, адекватну викликам його мінливого економічного простору, з метою досягнення стабільного, стійкого розвитку і самовдосконалення всього суспільства» [29, с. 44].

Наукові роботи в галузі економічної безпеки держави є глибокими теоретичними і практичними дослідженнями, що розкривають сутність і зміст даної категорії. Однак мало представлені публікації з фінансової безпеки держави та її ключових елементів – банківської безпеки, безпеки фондового ринку, валютно-грошової безпеки і т. д.

Інтерес до фінансової безпеки визначається роллю самих фінансів і фінансової системи держави в її існуванні, тим впливом, який вони чинять на економічний розвиток країни.

Економічна структура будь-якого суспільства не може функціонувати без нормально організованого потоку грошових засобів.

Взаємозв'язок і взаємозалежність фінансів і народного господарства була вперше відзначена в XVIII в. главою школи фізіократів Ф. Кене.

У поясненнях до своєї відомої економічної таблиці серед причин, що скорочують виробництво, він, перш за все, називає причини, зумовлені податками: 1) погана форма оподаткування, якщо останнє стосується фермера; 2) зайвий тягар податків внаслідок надмірних витрат з їх стягування; 3) надмірні судові витрати.

Подальший розвиток економічна теорія знайшла у праці А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів».

Прийнявши в якості одного з джерел народного багатства капітал, який забезпечує народне господарство фінансовими ресурсами, Стігліц Дж. Е. дав фінансовій науці досить міцну основу, завдяки якому вона набула настільки самостійного значення, що наукові рекомендації стали використовуватися в законодавчій практиці [145, с. 536].

Історичний перехід більшості країн світу від абсолютизму до

конституційного управління, що поклав початок практиці бюджетування, фінансового контролю та управління, в кінці XIX століття призводить до розквіту фінансової теорії.

У зв'язку зі змінами, перш за все на макроекономічному рівні, фінанси розглядалися як фінансове господарство держави з витікаючими звідси додатковими функціями.

Підкреслюючи особливу міць фінансів як інструмента, що знаходиться в руках держави, А. Ілларіонов обґрунтовував і його відповідальність: «Сама могутність і політичне значення держав вимірюються станом фінансів. Фінанси – мірило цивілізації. Діяльність держави зросла до небувалих розмірів. Держава повинна дбати про внутрішню і зовнішню безпеку, про правосуддя, освіту і т. д.» [81, с. 76].

Таким чином, економічна теорія обґрунтовує особливе значення фінансів в економіці країни, покладаючи основну відповідальність за них на державу. Згодом практика не раз підтверджувала дане обґрунтування. У 1929–1933 рр. Велика Депресія поставила уряди багатьох країн перед необхідністю вироблення нових підходів у бюджетно-податковій політиці, яка могла служити методом макроекономічної стабілізації, щоб включити державні фінанси в систему регулювання економіки.

З того часу основна роль і значення фінансів постійно зростають. Фінансовий капітал за XX століття перетворився з посередника, який обслуговує механізм процесу відтворення, на його ключову ланку, що чинить вирішальний вплив на механізм, що його породив.

Як справедливо зазначає А. Дайле, «з урахуванням панівного становища, займаного фінансовою складовою в сучасній економіці, ми маємо право характеризувати останню як економіку, керовану в основі своїй фінансовим чином, через фінансові механізми, за допомогою фінансових важелів, фінансових стимулів і в фінансових цілях» [53, с. 65].

Сьогодні одним із основних чинників посилення ролі фінансів став технологічний прогрес, який зумовив високий попит на фінансові кошти, а

колосальні досягнення в технологіях, інформатиці та системах комунікації надали практично необмежені можливості у використанні фінансових ресурсів. На сьогоднішній день у сферу фінансів залучені практично всі галузі людської діяльності.

Важливу роль в активізації сфери фінансів відіграє процес глобалізації, пов'язаний з падінням рівня державного регулювання та обмежень, обумовленого інтересами окремих національних економічних структур.

Світові фінансові центри встановлюють нові правила господарської діяльності. В основному це стосується скорочення термінів операцій і переваги прибутковості порівняно зі всіма іншими критеріями. В результаті зростаюча частина фінансових коштів спрямовується не у виробництво, а в чисто спекулятивні угоди. Стрімко множаться віртуальні гроші і кредитні зобов'язання, відірвані від реалій господарського життя.

Економічна теорія побудована на постулатах, головним з яких є теорія досконалої конкуренції. Суть даної теорії зводиться до того, що необмежене прагнення учасників господарського процесу до задоволення власних потреб призводить до допомоги ринкових відносин в оптимальному розподілі ресурсів. Подібний стан досягається при рівності граничних витрат ринковою ціною, яка визначається під впливом попиту та пропозиції. Однак спекуляції на ринку здатні змінити умови формування попиту і пропозиції, що вважалися фундаментальними, змінюючи тим самим всю систему розподілу ресурсів в економіці. Даний процес особливо яскраво описаний Дж. Соросом.

Наприклад, щодо кредитного ринку він зазначає класичну роль позик у стимулюванні економічної активності. Однак подібна закономірність має місце не завжди, оскільки позикові кошти можуть бути вкладені не тільки в матеріальні активи, але й використані в чисто фінансових цілях, що не завжди може мати стимулюючу дію. Так само, виплати за борговими зобов'язаннями чинять депресивний вплив – ресурси, які в іншому випадку могли бути витрачені на споживання або використані для створення майбутнього доходу, просто вивозяться з країни. У зв'язку з цим Дж. Сорос розділяє економіку на

«реальну», в якій спостерігається економічна активність, і «фінансову», що забезпечує видачу кредитів і прийом виплат за ними. Видана позика може використовуватися в реальній економіці або ж залишитися у фінансовій, породжуючи вільний потік грошей, що використовуються в спекулятивних цілях. Надлишкові ліквідні активи можуть створювати спекулятивні «бульбашки», здатні викликати повномасштабний спад на фінансових ринках – фондовому, валютному і т. д.

Сучасні фінансові ринки сформувалися таким чином, що розподіл фінансових ресурсів відбувається вкрай нерівномірно, породжуючи як періоди, так і сегменти їх нестачі, що викликає загрози шкоди і навіть руйнування окремих галузей або економічних суб'єктів, включаючи в найгірших випадках і окремі держави.

Таким чином, очевидно, що відбулося виділення фінансової економіки в самостійну, таку, що швидко розвивається, і незалежну сферу діяльності зі специфічними інструментами, технологіями, принципами, слабо пов'язану з реальною економікою. Відбувається створення і слабо контрольований перерозподіл фіктивних фінансових ресурсів, які не мають під собою ніякого реального забезпечення, але в той же час нічим не відрізняються від «справжніх» грошей. Подібний абстрактний характер маніпулювання фінансовими ресурсами може створювати загрози різного масштабу – від локальних до глобальних фінансових криз.

Національні фінансові системи схильні як до внутрішніх криз, так і до впливу регіональних або світових криз. Крім того, з ростом взаємопроникнення економік різних держав, активізацією діяльності міжнародних фінансових організацій, транснаціональних економічних структур фінансові системи країн вкрай вразливі, що безпосередньо представляє загрозу не тільки економічній, а й національній безпеці в цілому.

Як справедливо зазначає відомий експерт з міжнародних фінансів Дж. А. Акерлоф, «фінанси – це канал проникнення, що дозволяє контролювати ззовні країну-боржника. Зовнішній контроль може швидко

поширитися на всі сторони економічного, а потім і соціального життя. Так набувають рис нові форми васалітету і колоніалізму. І чим більше у держави можливостей контролювати простір фінансів у межах діяльності держави, тим впевненіше можна говорити про існування / продовження традиційних суверенних прерогатив держави і, отже, її особливого простору» [13, с. 445].

Таким чином, значення фінансів у розвитку держави, її стабільності і безпеки обумовлює відповідне місце фінансової безпеки як ключової ланки системи економічної безпеки країни, що опосередковує і надає вирішальний вплив на всі інші її елементи – промислову, енергетичну, продовольчу безпеку тощо.

Представлений підхід до фінансової безпеки держави дозволяє визначити, якою мірою стійкість економічного розвитку країни залежить від чинників, що лежать у сфері фінансів, а якою – від особливостей економіки, ступеня розвитку галузей реального сектору, забезпечення технологічної, інформаційної, сировинної, продовольчої та ін. видів безпеки (рис. 1.3).

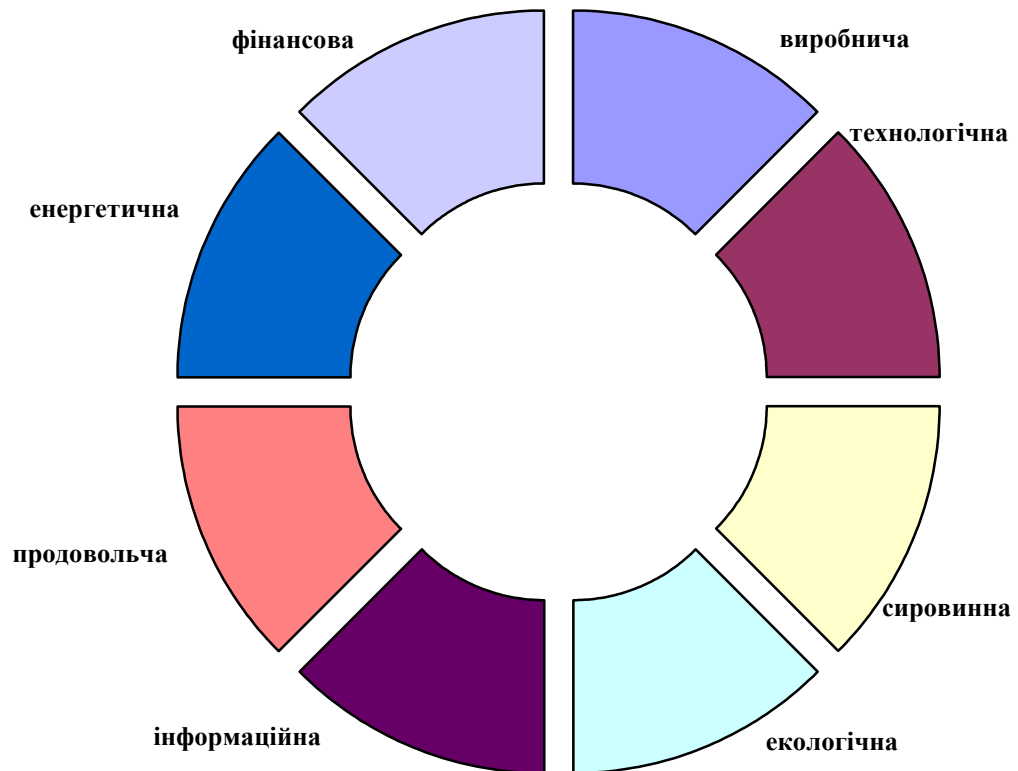

Рис. 1.3. Структурні елементи фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Відомо, що для економіки і соціального життя людини є небезпечним як переоцінка, так і недооцінка значущості фінансової системи та інструментів податково-бюджетної і грошово-кредитної політики. Проте, досить важко переоцінити значення фінансової системи та її безпеки в економіці держави.

Сьогодні теорія фінансової безпеки держави перебуває на стадії розробки. В економічній літературі недостатньо досліджені такі базові поняття, як «об'єкт фінансової безпеки», «система фінансової безпеки», «механізм фінансової безпеки» та ін. В той же час, з огляду на зростаючу актуальність даної проблеми, фінансова безпека починає все більше виділятися вченими в системі економічної безпеки держави.

Тлумачення даного поняття, часом досить різні, свідчать про те, що як категорії фінансовій безпеці держави ще тільки належить бути оформленою.

У колективній роботі під редакцією В. В. Александрова «Економічна безпека: виробництво, фінанси, банки» наводиться визначення фінансової безпеки держави, як «такого розвитку фінансової системи, фінансових відносин і процесів у країні і регіонах, при яких будуть сформовані необхідні (прийнятні) фінансові умови і ресурси для соціально-економічної стабільності і розвитку суспільства в цілому і конкретних регіонів, збереження цілісності та єдності фінансової системи (включаючи грошову, бюджетну, кредитну, податкову та валютні системи), успішного протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам держави в цілому і конкретним районам, зокрема» [15, с. 165].

В даному визначенні розглядається стан безпеки вже з урахуванням розвитку фінансової системи відповідно до національних інтересів держави. Очевидно, що воно сформульовано під впливом об'єктивних процесів, що відбуваються в Україні в зв'язку з трансформацією економічної системи і розвитком фінансових відносин відповідно до вимог ринку.

Подальший розвиток це визначення набуло в підручнику «Економічна безпека України» під його ж редакцією. У ньому вона відображена як «забезпечення такого розвитку фінансової системи і фінансових відносин і

процесів в економіці, при якому створюються необхідні фінансові умови для соціально-економічної і фінансової стабільності розвитку країни, збереження цілісності та єдності фінансової системи (включаючи грошову, бюджетну, кредитну, податкову і валютну системи), успішного подолання внутрішніх і зовнішніх загроз України у фінансовій сфері».

У роботах таких вчених, як Н. І. Воропай, Г. Б. Славін, М. Б. Чельцов, фінансова безпека визначається як «такий стан фінансів і фінансових інститутів, при якому забезпечується гарантований захист національних економічних інтересів, гармонійний і соціально спрямований розвиток національної економіки, фінансової системи і всієї сукупності фінансових відносин і процесів у країні, готовність і здатність фінансових інститутів створювати механізми реалізації та захисту інтересів розвитку національних фінансів, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства, а також забезпечення формування необхідного і достатнього економічного потенціалу і фінансових умов для збереження цілісності та єдності фінансової системи навіть при найбільш несприятливих варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів і успішне протистояння їх внутрішнім і зовнішнім загрозам» [43].

Подібне тлумачення будується на понятті досягнутого стану фінансів, що забезпечує захист національних інтересів, в зв'язку з чим воно набуває більш ґрунтовного, стабільного характеру.

Іншим є визначення О. І. Лаврушина: «Фінансова безпека – це деякий стан фінансової системи держави, при якому показники, що його характеризують, не перевищують гранично допустимих, забезпечуючи, таким чином, нормальне функціонування всієї економіки країни відповідно до цілей нашої економічної політики. Фінансова безпека має на увазі такий стан фінансової системи держави, коли забезпечується максимально ефективна і доцільна робота всіх її елементів» [55, с. 265].

У ньому стан фінансової системи держави, що забезпечує функціонування економіки, виражається опосередковано – через систему показників, що характеризують рівень її безпеки, тобто фінансова безпека

виступає вже категорією, стан якої піддається оцінці, а, значить, і контролю. Більш того, виділяється ще одна характеристика фінансової системи, яка традиційно застосовується до реальної економіки, – це ефективність. Даний підхід відображає суть того, що реально відбувається в економічній практиці – виділення фінансових відносин у самостійну фінансову економіку.

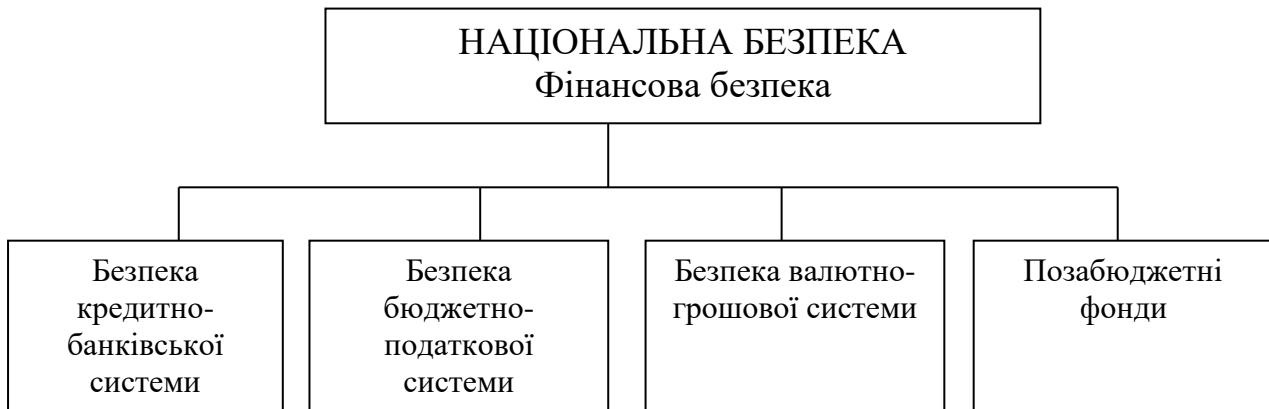
Всі представлені підходи об'єднує виділення особливої ролі фінансів і фінансової безпеки як фактора захисту і забезпечення реалізації національних інтересів держави, соціально-економічного розвитку всього суспільства, що ще раз підтверджує обґрунтоване раніше положення про виняткову роль фінансової системи держави.

Порівняльний аналіз сучасних наукових підходів до визначення сутності фінансової безпеки, дослідження реальних економічних процесів у цій сфері дозволяють сформулювати наступне визначення: фінансова безпека країни є такий стан її фінансової системи, фінансових відносин і процесів в економіці, який характеризується достатнім рівнем їх розвитку, цілісності, стійкості і конкурентоспроможності, що забезпечує необхідну фінансову основу для здійснення економічної і соціальної політики з метою забезпечення національної безпеки.

Дане визначення розглядається в якості вихідного методологічного орієнтира для подальшого уточнення понятійного апарату дослідження. У ньому визначенні зроблений акцент на ту обставину, що фінансова безпека держави визначається не стільки рівнем захищеності її фінансової системи, тобто в якійсь мірі зовнішніми факторами, скільки самою її якістю. Ця основна якість являє собою самодостатність, що передбачає високий рівень розвитку фінансових відносин, що забезпечує їх здатність ефективно функціонувати, реагувати на ринкові реалії, створювати конкурентоспроможні фінансові інститути (рис. 1.4).

При цьому фінансова самодостатність несе в собі ознаку фінансової могутності держави, яка дає їй можливість забезпечувати власний розвиток і безпеку. У зазначеній вимозі забезпечувати реалізацію і безпеку національних

інтересів фінансова безпека пов'язується з поняттям економічної безпеки держави, основою якого вона є.

1.4. Декомпозиція поняття фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Стан фондового ринку, його неефективність і нестабільність, зумовлюють боргову модель фінансового ринку України, що характеризується значною роллю банківського кредиту.

Тому в системі індикаторів фінансової безпеки держави, яка буде розглянута у другому параграфі роботи, особливо виділяються показники, що характеризують стан банківської системи та ефективності її функціонування в якості важливої складової економічного зростання.

Таким чином, слід зазначити, що однією з найважливіших сторін проблеми економічної безпеки держави є фінансова безпека, що характеризується створенням необхідних фінансових умов для соціально-економічної і фінансової стабільності розвитку країни.

Аналіз зарубіжного досвіду забезпечення фінансової безпеки держави, перш за все, необхідний для вдосконалення системи забезпечення фінансової безпеки України, що інтегрується в міжнародне співтовариство [16, с. 276]. Цей досвід різноманітний, і відповідно до завдань роботи докладніше будуть розглянуті аспекти формування стійкої національної банківської системи.

Сьогодні комерційні банки докладають значних зусиль з пошуку необхідних коштів та інформації для підвищення надійності та ефективності своєї діяльності з урахуванням внутрішніх і зовнішніх умов, а [Нацбанк](#)

України бачить своє завдання в підвищенні конкурентоспроможності вітчизняного банківського бізнесу.

Вирішення цих та інших завдань, позначених проведеною банківською реформою, органи державного управління багато в чому бачать в подальшій концентрації банківського капіталу, головним чином за рахунок поглинання великими банками більш дрібних і нестійких.

Світовий досвід показує, що забезпечувати надійність розрахункової системи, підтримувати порядок і стабільність на фінансових ринках, а також конкурувати з аналогічними зарубіжними структурами здатні, перш за все, великі банківські установи.

При аналізі досвіду США і Японії необхідно враховувати одну особливість зарубіжного корпоративного управління і контролю, яка в тій чи іншій мірі впливає на банківський сектор. Йдеться про два базових типи корпоративного управління: інсайдерський та аутсайдерський тип. Перший тип більш характерний для континентальної Європи, тоді як аутсайдерський тип знайшов застосування у США і Великобританії. Ці типи корпоративного управління в певній мірі визначають особливості механізмів концентрації банківського капіталу [30, с. 141].

При аутсайдерському типі корпоративного управління функції володіння та управління (власністю, активами) відокремлені одна від однієї. Можливі конфлікти між власниками (принципалами) і керуючими (агентами) будуть вирішуватися на ринку корпоративного контролю, причому завжди існує можливість ворожого поглинання компанії з загрозою подальшої зміни керівної ланки. Таким чином, ринок корпоративного контролю в економіці з аутсайдерським типом управління являє собою механізм впливу акціонерів на процес управління компанією, що забезпечує зміну контролю над неефективно керованою (з точки зору інтересів акціонерів) компанією, а ворожі поглинання є нормальним компонентом англо-американської бізнес-культури.

Аутсайдерському типу корпоративного управління відповідає структура

власності, що забезпечує можливість придбання значної частини активів через ринок корпоративного контролю. Низької концентрації власності і високому розвитку ринків акціонерного капіталу сприяє існуюча в цих країнах юридична система загального права (common law), орієнтована на захист інтересів дрібних акціонерів.

Надійний юридичний захист прав міноритарних акціонерів забезпечує, при інших рівних умовах, більш високу вартість неконтрольованих пакетів акцій. Це, в свою чергу, спонукає власників компанії фінансувати її розвиток через ринок акціонерного капіталу – розміщуючи додаткові випуски цінних паперів серед сторонніх інвесторів, диверсифікуючи таким чином структуру власності і скорочуючи свої частки в капіталі компанії.

Низька концентрація власності, відчуження акціонерів від функції управління поряд з особливостями податкової системи, що не стимулює довгострокове володіння акціями, обумовлюють орієнтацію на короткострокові доходи від участі в капіталі та відсутність у більшості акціонерів відданості будь-якій конкретній компанії [37, с. 47]. Таким чином, спостерігається залежність між ступенем захисту інтересів власників міноритарних пакетів акцій, моделлю корпоративного управління, основним каналом фінансування компаній і сферою діяльності комерційних банків.

При інсайдерському типі корпоративного управління функції управління володінням здійснюються одними і тими ж суб'єктами (великими акціонерами), в той час як роль механізму, що стимулює ефективне функціонування компанії, виконує загроза втрати ринку і можливість банкрутства. Особливістю інсайдерської моделі є схильність акціонерів до довгострокового володіння акціями, оскільки дрібні пакети акцій не є настільки ліквідними, як у рамках аутсайдерської моделі. Для країн з інсайдерським типом корпоративного управління (країн континентальної Європи) характерне переважання організаційно-правових форм, що ускладнюють перехід права власності на активи компанії третім особам без згоди інших власників, і специфічна структура власності, що блокує

можливість ворожого поглинання (структура власності, що зв'язує банки, страхові компанії і промислові групи, і наявність великих акціонерів – власників великих пакетів акцій).

Американський ринок банківських злиттів і поглинань в останні десятиліття формується під впливом фактора, властивого тільки цій країні. Йдеться про те, що упродовж майже всього ХХ століття банкам окремих штатів заборонялося діяти за межами свого штату. Мотивування відповідних законів, прийнятих в давні часи, було дуже простим: труднощі, які можуть виникнути у банку, не повинні поширюватися на інші штати. За такий захист банківської системи мільйонам клієнтів доводилося розплачуватися серйозними незручностями.

Однак в останньому десятилітті минулого століття – ці бар'єри навколо банків почали руйнуватися – десь законодавці поступово почали пом'якшувати обмеження на поширення банківської діяльності за межі штатів, а десь самі банки стали знаходити лазівки в законах. Це призвело до масового злиття банків різних штатів. З'явилися банки-гіганти, наприклад Citibank (Нью-Йорк), Bank One (шт. Огайо) і Nations Bank (шт. Північна Кароліна). Сьогодні вони домінують у банківській сфері США [31, с. 32].

Офіційне скасування даного обмеження в 1999 р. лише висвітило реальність: технічний прогрес у банківській справі за останні десять років позбавив сенсу багато обмежень такого роду. Остаточне скасування обмежень на діяльність банків за межами свого штату відкрило новий раунд консолідації банків. За оцінкою експертів в області банківських технологій, об'єднання систем може зменшити витрати на 20 і більше відсотків. Швидше за все і з найбільшою вигодою перевага виходу банківської діяльності за межі штату може бути реалізована в області технології роботи банків з клієнтурою. Так, керівництво одного з найбільших міжрегіональних банків – банку Nations Bank – порахувало, що інтегрування банківських програм роботи з клієнтурою в єдиний пакет дозволить йому заощадити мільйони доларів тільки за рахунок скорочення витрат на ліцензування та ведення програм.

Подібно до багатьох інших банків, які прагнуть домогтися єдності операцій, що виконуються в різних штатах, банк Nations Bank звернувся за допомогою до зовнішніх фахівців з об'єднання технологічних систем. Фірма Systematics зі штату Арканзас, що має понад 1000 банків-клієнтів і розробляє для них системи управління обробкою інформації, засоби зв'язку для отримання інформації з зовнішніх джерел і прикладне програмне забезпечення, встановила в банку Nations Bank пакет програмного забезпечення для виконання банківських операцій з широкою клієнтурою [52, с. 76].

Цей пакет призначений для виконання всіх операцій, необхідних відділенням банку: ведення файлів з інформацією про клієнтів, обслуговування клієнтів, ведення ощадних і депозитних рахунків до запитання, операцій з комерційними і споживчими позиками, ведення контрольних бухгалтерських книг і, нарешті, інкасування. Коли це програмне забезпечення було встановлено у всіх банках, кожен з них почав працювати як частина єдиної системи. На думку фахівців, в кінцевому підсумку всі банки усвідомлюють необхідність створення єдиного системного середовища: економічні чинники консолідації настільки нездоланні, що ними неможливо нехтувати занадто довго.

Допомогу в проведенні необхідних змін банкам, що зважилися на об'єднання своїх систем, можуть надати такі компанії, як Systematics, Hogan і Marshall & Isley. Однак деякі банки самі справляються з цією роботою. Банк Citibank, який швидко поширює діяльність по всій Америці за рахунок придбання переважно збанкрутілих ощадних і кредитних установ і створює одну з найбільших в країні мереж обслуговування клієнтів, своїми силами розробив систему інтеграції технологій [54, с. 89].

Інтеграція була виконана в три етапи. Спочатку центри обробки даних, розкидані по всіх США, були зведені під одним дахом, де ряд систем був пов'язаний в «одне консолідуюче середовище». Потім була обрана загальна платформа для програмного забезпечення. За основу було прийнято програмне

забезпечення, що використовується в Нью-Йорку, оскільки воно дозволяє здійснювати контрольовану обробку величезних обсягів інформації. Потім це базове програмне забезпечення по черзі доповнювали кращим із того, що було на кожному з ринків, одночасно переводячи кожен ринок у це середовище, яке змінюється у процесі. Скоро все найкраще, що було на кожному ринку, стало доступним для всіх ринків.

Нарешті, були продумані плани перебудови, що дісталися в спадок системі, з тим, щоб вони могли послужити і в майбутньому. Результати всієї цієї роботи виявилися значними: річні витрати на технологічну сторону бізнесу були скорочені на 130 млн дол. Якщо спочатку Citibank мав 14 центрів обробки даних, розкиданих по всій країні, то тепер у нього тільки два центри. Замість шести різних пакетів прикладного програмного забезпечення тепер він використовує тільки один. І, нарешті, якщо кожен регіон, як правило, мав свій центр інкасового обслуговування клієнтів (тільки в Нью-Йорку було три таких центри), то тепер банк має всього один такий центр – в Сан-Антоніо (шт. Техас). Очікується, що ці та деякі інші зміни дадуть банку Citibank економію близько 450 млн дол. на рік [64, с. 25].

Однак банки прагнуть до інтеграції не тільки заради економії. Все більшою і більшою мірою банки починають розуміти, що узгодження і об'єднання технологій на рівні обслуговування клієнтів може виявитися вельми прибутковим. Одна з банківських груп, First Interstate Bancorp з Лос-Анджелеса, вже оцінила ці можливості і зважилася на інтеграцію своїх систем і розробку єдиної платформи надання послуг в 13 штатах, де працюють її відділення. У проект входять установка нових персональних комп'ютерів із завантаженим у них прикладним програмним забезпеченням на робочих місцях всіх банківських службовців і касирів, що сприятиме наданню комплексних банківських послуг. Керівництво групи First Interstate сподівається, що в результаті автоматизації більшості банківських функцій інтегровані системи дозволять службовцям банку приділяти більше часу роботі з клієнтами [61, с. 6].

Найбільше банки потребують інтегрування систем в області надання послуг клієнтам, оскільки тут це може сприяти зростанню доходів, а не тільки зниженню витрат. Реальні вкладення в технології спрямовані на сферу надання послуг – в кожную точку, де банк безпосередньо спілкується з клієнтом.

Слід сказати і про деякі інші особливості концентрації в американській банківській системі.

По-перше, основна маса великих угод злиття / поглинання в банківській сфері США укладається між найбільшими банківськими холдинговими компаніями (БХК). Внаслідок особливостей регулювання діяльності американських комерційних банків, БХК є домінуючою організаційною структурою в сфері комерційної банківської діяльності США.

По-друге, характерною рисою американської моделі ринку корпоративного контролю є відкритий характер угод. Особлива увага при здійсненні злиття / поглинання надається процесу інформування трьох учасників ринку: акціонерів, банківських співробітників, ринкових аналітиків. У разі якщо більшість акціонерів не будуть оцінювати угоду як таку, що сприяє зростанню їх добробуту в майбутньому, вони можуть блокувати її або шляхом голосування, або за допомогою «скидання» акцій, що призведе до падіння курсу акцій і зміни вартості угоди в несприятливий бік.

По-третє, можна не враховувати і такий «непрямий ефект», що якщо досвідчені і висококваліфіковані службовці негативно сприймуть прийдешнє злиття, то вони можуть піти в конкуруючі фінансові інститути, поставивши банк перед необхідністю набирати новий штат [148, с. 54]. Надання достовірної та повної інформації про злиття ринковим аналітикам також розглядається в якості одного з ключових моментів вдалої оборудки, оскільки ринковий курс акцій банків-учасників злиття базується на уявленнях ринку про потенційну ефективність даного злиття. Оскільки фінансування більшості банківських злиттів здійснюється через обмін акціями (принаймні частково), зміна ринкового курсу акцій банку може привести до зміни вартості угоди.

По-четверте, характерною рисою банківських злиттів в США є скорочення витрат за рахунок скорочення чисельності відділень і персоналу як обов'язковий елемент злиття.

За оцінками журналу *The Banker*, число банків в США становило в 1920 р. 30 тис., а на сьогоднішній день воно знизилося майже втричі. Процес консолідації банківських капіталів особливо інтенсифікувався в останні кілька десятиліть: з 1986 року по сьогоднішній день число банків в США скоротилося більш, ніж на 15% і опустилося нижче позначки 11 тис. Одним з головних чинників цього прискорення послужило довгоочікуване пом'якшення обмежень на створення філій банків в інших штатах, що призвело лідерів банківського світу Америки на грань повної втрати міжнародних конкурентних позицій. У цьому ж напрямку діє скасування іншого, давно віджилого свій вік обмеження – закону Гласса-Стігала, що розділяв функції комерційних та інвестиційних банків (1999 р.) [136, с. 99].

Проте, за оцінками рейтингового агентства *Moody's*, в Сполучених Штатах і раніше було приблизно стільки ж банків, скільки в усьому іншому світі. Однак за розмірами американські банки не займають провідних позицій в світі і явно поступаються японським банкам.

Серед найбільших фінансових інститутів світу на початок 2006 року переважали японські банки – перші 8 місць (!) в рейтинговому списку *Financial Times* займають саме вони, тоді як перший за розмірами активів банк Америки *Citicorp* – всього лише 26-й (в 1980 році він був п'ятим). Більш того, відбулося злиття 6-го і 21-го банківських інститутів світу *Mitsubishi Bank* і *Bank of Токуо*, в результаті чого на світову арену вийшов найбільший фінансовий конгломерат, сукупні активи якого перевищують 700 млрд дол. [111].

Як реакція на ці події, сталася низка об'єднань американських банків, що отримала в пресі образну назву «манії злиттів». Апогей цього процесу було досягнуто в 2003–2004 рр., коли було оголошено про найбільше в історії США банківське злиття між *Chase Manhattan* і *Chemical* (відповідно 6-е і 3-е місця в

списку провідних банків Америки). Об'єднана структура (яка зберегла назву Chase Manhattan) стала найбільшою в країні і впевнено претендує на місце на початку другого десятка банків світу.

Початок нового століття в Японії ознаменувався великими банківськими злиттями. Спочатку три банки – Sanwa, Asahi і Tokai – оголосили про створення в 2001 р. спільної холдингової компанії, а в 2002 р. вони об'єднали свої операції. За оцінками активи об'єднаного банку склали 1,056 трлн дол., і він став третім за величиною банком світу. Перше ж місце займає інший японський банк, сформований у результаті злиття банків Fuji, IBJ і DKB, активи якого оцінюються в 1,481 трлн дол. [130].

Успішний економічний розвиток будь-якої країни вимагає фінансових коштів. Відомі й джерела, з яких вони можуть бути почерпнуті. Їх всього чотири: ресурси держави, іноземні інвестиції, накопичення підприємств і заощадження населення. Проблема лише в тому, як ці кошти залучити, якому з джерел надати перевагу. Ключем до економічного підйому Японії (і не тільки Японії) є вміння ставити на службу виробництву насамперед грошові кошти приватних осіб. Не випадково в японській фінансовій системі значну роль грали і грають різні фінансово-кредитні установи, що акумулюють накопичення громадян.

Реструктуризацію банків в Японії слід, на наш погляд, розглядати як об'єктивний процес, як наслідок фінансової кризи на стику двох тисячоліть. Адже ознаки цієї кризи накопичувалися протягом майже всього періоду 90-х років, характеризувалися «розгулом» спекулятивної кон'юнктури. Разом з гіпертрофованим попитом на різних фінансових ринках відзначалася тенденція до застою в реальній економіці.

Експерти вважають, що саме завдяки прискоренню процесів перебудови у фінансово-кредитній сфері (а згаданого злиття банків чекали давно) в Японії намітилося певне пожвавлення економіки. Двоє з учасників нової банківської групи мають найбільшу депозитну базу, а третій відомий як фінансова опора для промислових інвестицій. Цей гігантський «троїстий союз» може дати

поштовх зміні не тільки фінансової системи, але і всієї економіки.

В урядовій комісії з реструктуризації банків вважають, що всього через кілька років в Японії налічуватиметься не більше чотирьох «суперпотужних» банків із всеосяжною операційною мережею (проти 17 великих банків у 2000 р.), в тому числі і в регіонах. Але справа не тільки в масштабах злиттів. Японські фахівці очікують формування набагато більш ефективного і гнучкого механізму взаємодії великих фінансових і економічних інтересів. Так, згідно з укладеною тристоронньою угодою між ІВJ, «Фуджі» та ДКБ, повинен бути створений спільний фінансовий холдинг, під егідою якого будуть реструктуровані (об'єднані і за необхідності переорієнтовані) основні напрямки діяльності партнерів – комерційних депозитних банків, інвестиційних банків і фінансових компаній. В результаті даної реструктуризації значно скоротилася чисельність зайнятих у рамках фінансового холдингу – приблизно на 6000 осіб [150].

Зазначена нами на японському прикладі тенденція концентрації, яка одночасно супроводжується скороченням витрат у фінансовій індустрії, є загальносвітовою. Вона диктується посиленням проникнення на внутрішній (в даному випадку японський) фондовий та кредитний ринок закордонних компаній і банків, краще оснащених сучасними, більш досконалими фінансовими інструментами (особливо для страхування від зростаючих ризиків). Сучасний банк не може більше вигравати конкурентну боротьбу тільки за рахунок своїх масштабів – вважають спеціалісти.

Основною європейською формою об'єднання, в тому числі банків, традиційно є не злиття і поглинання, а стратегічні альянси, при яких компанії об'єднують свої ресурси і зусилля для досягнення спільних цілей, не поступаючись при цьому власною незалежністю. При цій формі отримали реалізацію такі «європейські принципи», як самостійність у веденні бізнесу і прагнення до кооперації. Особливо для країн континентальної Європи завжди була характерна тенденція формування місцевими і регіональними банками груп (а також спілок або банківських клубів), здатних ефективно конкурувати

з національними «ключовими» банками. Процеси концентрації банківського капіталу тут завжди були в значній мірі пов'язані з процесами концентрації у виробничій сфері і підсилювали один одного; в якості важливого напрямку злиття з участю комерційних банків слід виділити зрощування банківського і промислового капіталу (формування фінансово-промислових груп – ФПГ) [146, с. 176]. Розглянемо тенденції банківських злиттів і поглинань за трьома наступними напрямками:

- банківські злиття і поглинання внутрішні (в рамках окремих європейських держав);
- міжнародні злиття і поглинання банків у межах Європи чи ЄС;
- межбанковські злиття і поглинання за межами Європи чи ЄС.

1.2. Системний підхід до забезпечення державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання

За радянських часів, в умовах превалювання державної власності, фінансова система також була в основному державна і володіла меншою різноманітністю ланок і функцій, ніж фінансові системи країн з ринковою економікою. У зв'язку з цим, у вітчизняній економічній науці фінансова система представлялася переважно як державна.

У міру того, як українська економіка трансформувалася з адміністративної в ринкову, а такі економічні категорії, як кредит, капітал, фінансовий ринок, набували все більшого значення, погляди багатьох вітчизняних вчених на поняття «фінансова система» змінювалися, наближаючись до поглядів зарубіжних економістів. Ці зміни в науковому усвідомленні сутності фінансів, фінансової системи і політики були яскраво прокоментовані професором М. Кастельс: «Можна дорікнути авторам у тому, що вони намагаються в одній книзі об'єднати три різні дисципліни: фінанси,

грошовий обіг і кредит, кожна з яких має свою специфіку» [85, с. 354]. Ймовірно, років десять тому такий закид був би справедливий. Але в сучасних умовах вивчити одну із зазначених дисциплін без розуміння механізму взаємодії основних категорії інших дисциплін неможливо.

В даний час в економічній науці існує термінологічна плутанина щодо поняття «фінансова система держави», що призводить до непорозуміння не тільки між вченими різних країн, а й до суперечностей різних дисциплін, вітчизняних наукових шкіл різних міст, вузів.

Більшістю авторів всі сфери і ланки фінансових відносин діляться на дві взаємопов'язані підсистеми. В першу входять загальнодержавні фінанси, що забезпечують потреби розширеного відтворення на рівні народного господарства в цілому. У другу – фінанси господарюючих суб'єктів, які використовуються для забезпечення відтворювального процесу грошовими коштами на макрорівні [89, с. 252]. При цьому наголошується особлива роль фінансового ринку країни і фінансових посередників у забезпеченні стабільного фінансування суспільних потреб та перерозподілі грошових коштів в економіці.

Тривалий час фінансовий ринок відокремлювався вітчизняною економічною думкою від фінансової системи держави, що у великій мірі було пов'язано зі слабкістю і нерозвиненістю ринку. У міру зростання його ролі питанням взаємодії фінансового ринку і фінансової системи приділяється все більше уваги.

Ряд українських економістів, які вивчають проблеми фінансів, грошового обігу і кредиту, дійшли згоди з західними вченими з приводу правомірності включення фінансового ринку до складу фінансової системи держави.

При цьому виник ряд однакових за своєю суттю, але різних за назвою формулювань: «фінансова система (в широкому сенсі)», «фінансово-кредитна система», «фінансово-банківська система» тощо. Множинність трактувань одного і того ж поняття призводить до термінологічної плутанини і непорозуміння між вітчизняними економічними школами.

На наш погляд, структуру фінансової системи держави можна

представити як систему, що складається з трьох основних ланок (рис. 1.5):

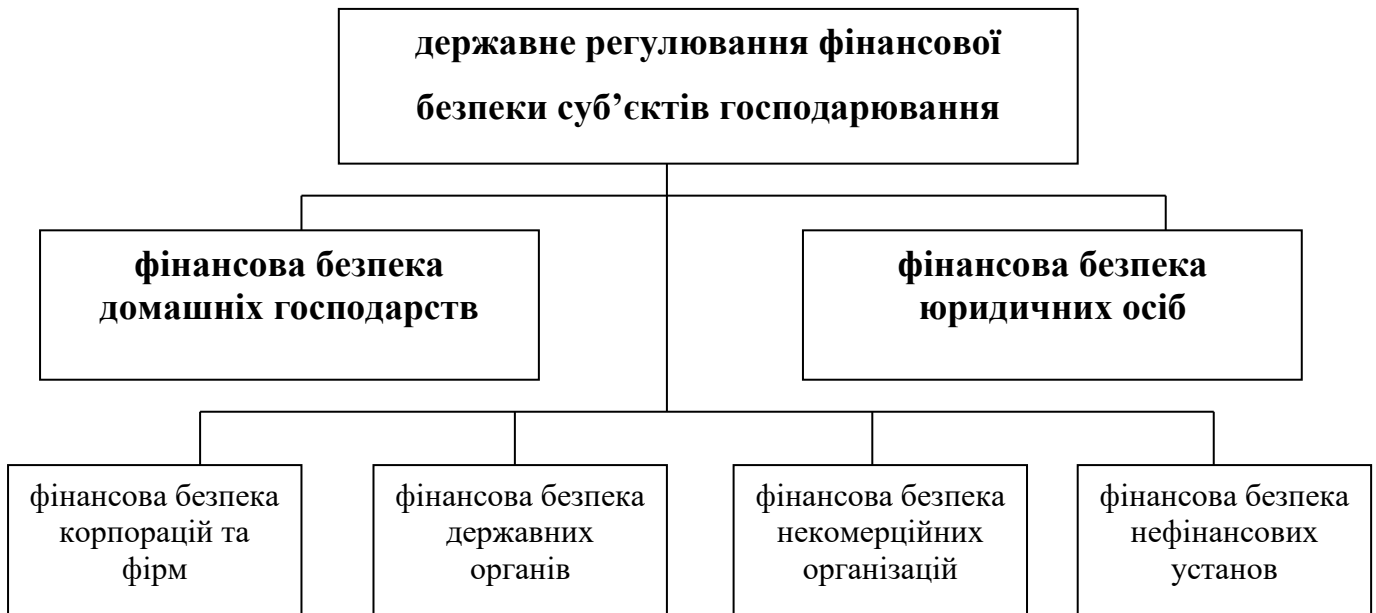

Рис. 1.5. Структура державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання

- 1) фінанси юридичних осіб;
- 2) фінанси домашніх господарств;
- 3) фінанси корпорацій і фірм, нефінансових організацій, держустанов, некомерційних організацій;
- 4) фінансовий ринок (грошовий, позичкового капіталу, цінних паперів).

Кожна з цих сфер включає в себе ланки, що представляють собою фінансові відносини, які відіграють певну роль у відтворювальному процесі. Основні ж їх відмінності полягають у способах формування і напрямках використання грошових фондів підприємницьких ризиків за допомогою укладення договорів зі страховими компаніями [53]. Сам фінансовий ринок надає компаніям кошти, джерелом яких є і державні грошові фонди у формі залишків на рахунках бюджетних організацій, і кошти інших підприємств і організацій, що мають тимчасові фінансові надлишки, і накопичення населення.

Таким чином, незважаючи на розмежування сфер діяльності і застосування особливих способів та форм освіти і використання грошових

фондів у кожній окремій ланці, фінансова система є єдиною. При цьому, все ж необхідно відзначити особливу роль загальнодержавних фінансів у забезпеченні певних темпів розвитку національного господарства, перерозподілі фінансових ресурсів між галузями економіки і регіонами країни, між виробничою і невиробничою сферами, а також між формами власності, окремими групами і верствами населення.

Ефективне використання фінансових ресурсів можливе лише на основі активної фінансової політики, яка представляє собою сукупність рішень, що приймаються суб'єктами економіки з приводу формування, розподілу і перерозподілу, а також використання коштів у відповідності з поточними і стратегічними завданнями даного суб'єкта.

Що стосується, фінансової політики окремих господарюючих суб'єктів, то її теорія і практика сформувалася в Україні в період реформування вітчизняної економіки в зв'язку з переходом до ринкової системи і в основному запозичена з досвіду зарубіжних країн, де вона розвивалася протягом тривалого часу як фінансовий менеджмент [157].

Розбіжності в науковому і практичному економічному середовищі досі існують із приводу трактування державної фінансової політики.

Основні з них зводяться до бачення фінансової політики держави як виключно бюджетно-податкової, тобто політики з приводу формування і використання централізованих фондів грошових коштів. Тим часом, усвідомлення змін, що відбуваються у вітчизняній економіці і фінансовій системі, призводить до трансформації теоретичних поглядів на дану проблему. Перш за все, це виражається в об'єднанні бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики держави в єдину фінансову політику.

Зміна теоретичних поглядів на державну фінансову політику підтверджується багатьма дослідниками в галузі фінансів. Так, І. П. Хоминич зазначає, що збільшився взаємозв'язок між грошово-кредитною політикою, що формується незалежним Національним банком України, і бюджетно-податковою політикою уряду (Мінфін та ін.); постало завдання їх координації

[171, с. 76]. Без обґрунтування кількості грошової маси, необхідного коефіцієнта монетизації не може бути ефективного бюджету. Але все «пожирає» бюджет, неконтрольовані витрати, величезна кількість бюджетоотримувачів завдають шкоди грошовому обігу, породжують емісію та інфляцію.

С. І. Лушин аргументує даний підхід у такий спосіб: «З урахуванням світового досвіду загальна фінансова політика може бути з деякою умовністю розділена на два основних напрямки: перший – грошово-кредитна політика; другий – податково-бюджетна політика. ... Обидва напрямки фінансової політики тісно взаємодіють і повинні бути узгоджені між собою. Питання інфляції, наприклад, залежить і від грошової, і від бюджетної політики, то ж саме відноситься до проблем державного боргу, платіжного балансу, рівня безробіття, обсягу інвестицій і т. д. Можна сказати, що будь-яка важлива економічна задача вимагає для свого рішення використання всіх засобів фінансової політики, вироблених у суспільстві в ході його розвитку».

На наш погляд, вищезазначений підхід до державної фінансової політики, як єдиної, що використовує і координує бюджетно-податкову і грошово-кредитну політики держави, є обґрунтованим, таким, що відображає реальні зміни, що відбуваються у вітчизняній фінансовій системі, і таким, що відповідає потребам реформування та ефективного управління національною економікою.

Виходячи з представленого розуміння сутності фінансової системи країни і державної фінансової політики, фінансова безпека держави досліджується автором стосовно державних фінансів і фінансового ринку, а також державної фінансової політики.

У попередньому параграфі фінансова безпека держави була визначена як рівень самодостатності її фінансової системи, що забезпечує достатню фінансову основу для здійснення економічної і соціальної політики з метою забезпечення реалізації та захисту національних інтересів [168, с. 65].

Відповідно, об'єктом фінансової безпеки виступають національні інтереси, які включають в себе інтереси особистості, суспільства і всієї держави

в цілому.

Традиційно розуміння сутності безпеки засноване на виділенні життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в якості об'єктів захисної діяльності. Захищеність таких інтересів тотожна захищеності власне їх носіїв, якщо ми візьмемо на озброєння наступне визначення: життєво важливі інтереси – сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави.

Життєво важливі інтереси особистості, суспільства, держави інтегруються в національні інтереси – сукупність збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави в економічній, внутрішньополітичній, соціальній, міжнародній, інформаційній, воєнній, екологічній та інших сферах. Вони носять довгостроковий характер і визначають основні цілі, стратегічні та поточні завдання внутрішньої і зовнішньої політики держави. До числа основних наукових понять, які можуть бути ефективно використані при аналізі системи фінансової безпеки, слід так само віднести «небезпека».

На думку Я. А. Жаліло, «Небезпека – ймовірність впливу на соціальний організм внутрішніх і зовнішніх сил (факторів), в результаті якого йому може бути завдано якоїсь шкоди, що погіршує його стан, надає його розвитку небажані динаміку або параметри (характер, темпи, форми і т. д.)» [56, с. 42].

Небезпека завжди пов'язана з наявністю і дією сил (факторів), які здатні завдати шкоди об'єкту або знищити його. Для того, щоб розкрити зміст будь-якої небезпеки, необхідно їх знати. Такі сили (фактори) називають деструктивними (руйнівними).

У навколишньому світі не існує абсолютно деструктивних або конструктивних сил (факторів). Вони виступають такими лише по відношенню до конкретних об'єктів, в конкретних умовах місця і часу.

Під джерелами небезпеки зазвичай розуміються сили (фактори), які потенційно таять в собі і за певних умов самі по собі або в різній сукупності виявляють ворожі наміри, шкідливі властивості, деструктивну природу.

Фахівцями в області безпеки сьогодні виділяються такі основні джерела

небезпеки:

- природні явища – землетруси, повені, посуха, атмосферні електричні розряди;
- елементи техногенної сфери – атомні електростанції, підприємства хімічної промисловості тощо;
- окрема людина, група людей, їх спільноти – злочинець, злочинна організація, держава-агресор тощо.

На думку, наприклад, А. С. Гальчинського, безпека – результат певних процесів, лише мала частка яких пов'язана з природними явищами [44, с. 193]. Основне ж значення мають керовані процеси, в яких суб'єктам виступають органи державного управління.

При цьому об'єктом, що піддається небезпеці, можуть бути тільки люди і їх об'єднання. Поняття «об'єкт небезпеки» стосовно чого-небудь іншого вживається лише тоді, коли цей об'єкт якимось чином включений в життя людей і грає в ньому ту чи іншу роль.

Таке методологічне положення, прийняте в роботі як одне з основоположних, є важливим при дослідженні різних аспектів фінансової безпеки, що грає ключову роль в життєдіяльності людей.

Хоча забезпечення інтересів держави є найважливішою характеристикою її фінансової безпеки, її кінцевою метою, необхідність розробки проблеми фінансової безпеки держави виникає в зв'язку з появою і зростанням загроз національним інтересам безпосередньо у фінансовій сфері.

В Законі України «Про національну безпеку України» під загрозою розуміється сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства і держави. Там же загрози представляються реальними і потенційними, що виходять від внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки, що визначають зміст діяльності щодо забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки.

Система реальних і потенційних загроз не є постійною, і такі загрози можуть з'являтися і зникати, наростати і зменшуватися, при цьому буде

змінюватися їх значимість для безпеки держави. Одним із важливих переходів до аналізу загроз фінансовій безпеці є їх класифікація за характером і ступенем небезпеки, яку вони представляють.

При такій класифікації загроз можуть використовуватися різні ознаки, такі як:

- джерело загрози: внутрішнє – на території України, зовнішнє – розташування за кордоном держави;
- природа виникнення загрози: загроза, викликана політикою держави, ініційована іноземними державами, що виходить від деструктивних елементів економіки;
- ймовірність реалізації: реальна загроза – може здійснитися в будь-який момент, потенційна – може бути реалізована в разі формування певних умов;
- об'єкт посягання – банківська система, ринок цінних паперів, державна валюта, приватна власність тощо;
- можливість прогнозування: прогнозовані на різних рівнях господарської системи і непрогнозовані;
- наслідки: загальні – відображаються на всій господарській системі держави або на більшій її частині, локальні – відображаються на окремих об'єктах;
- розмір матеріальної шкоди: катастрофічний, значний, такий, що викликає труднощі [16, с. 54].

У науковій літературі найбільше поширена класифікація загроз за їх територіальними ознаками. Внутрішні загрози можна визначити як нездатність до самозбереження і саморозвитку держави. Внутрішні загрози фінансової безпеки України є, в більшій мірі, наслідком переходу її економіки від адміністративної системи до ринкової, стихійного пристосування до нових умов функціонування, а також непродуманої грошово-кредитної політики держави.

Серед внутрішніх загроз фінансовій безпеці України можна виділити наступні:

1. Нестабільність банківської системи, обумовлена в основному слабкістю

вітчизняних банків – низьким рівнем їх капіталізації, нездатністю залучити кошти населення через усталену недовіру, банкрутством банків, фіктивним характером статутних капіталів, ризикованою кредитною політикою;

2. Слабкість фондового ринку, що виражається в низькій капіталізації, незначних обсягах торгів, неефективності перерозподілу капіталу – замкненості коштів переважно в колі експорто-орієнтованих підприємств і фінансово-банківського сектору, вузькому виборі фінансових інструментів;

3. Низька ефективність бюджетної системи, яка сформувалася до теперішнього часу як переважно перерозподільна, що будується на короткостроковій основі, і не дозволяє впроваджувати довгострокові проекти економічного розвитку;

4. Слабкість національної грошової одиниці, що підриває довіру економічних суб'єктів до національної фінансової системи і дозволяє існувати «доларизації економіки»;

5. Витік капіталу, обумовлений непевністю його власників у політичному курсі держави, незаконністю придбання грошових коштів багатьма підприємствами і фізичними особами, приховуванням доходів від податків і страхом перед можливою експропріацією капіталу, а також більш сприятливими умовами зберігання грошових коштів, захищеністю від інфляції, політичною стабільністю в країнах-адресатів відтоку грошових коштів;

6. Відрив фінансового сектора економіки від реального, що проявляється у відсутності довгострокових вливань у промисловість і сільське господарство, переважання вкладення капіталів у посередницьку і фінансову діяльність;

7. Криміналізація економіки, корупція, зрощення деяких чиновників державних органів з організованою злочинністю, можливість доступу кримінальних структур до управління частиною виробництва і їх проникнення в різні владні структури.

Зовнішні загрози – це агресивна поведінка інших держав, що реалізують свої національні інтереси в сфері економіки і фінансів на національній території. Чим більша економічна сила тієї чи іншої держави, тим більша загроза виходить

від неї економіці нашої країни. Крім того, зовнішні загрози фінансовій безпеці України обумовлені як об'єктивними процесами, що відбуваються в світовій економіці (стрімкий розвиток процесу глобалізації, наростання взаємопроникнення національних економік, нестійкість світової фінансової системи тощо), так і проблемами безпосередньо української політики [27, с. 38].

До зовнішніх загроз фінансовій безпеці України відносяться:

1. Завоювання іноземними фірмами внутрішнього ринку України і, як наслідок, зростання залежності нашої країни від імпорту багатьох видів товарів, у тому числі й стратегічних.

2. Скупка іноземними державами і фірмами українських підприємств з метою контролю над ними і створення конкурентних переваг як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

3. Дискримінаційні заходи ряду міжнародних організацій та іноземних держав по відношенню до України, витіснення вітчизняних підприємств з традиційних зовнішніх ринків, прагнення до відведення Україні місця сировинного придатка інших країн.

4. Зростаючий обсяг міжнародного переливу капіталу, ініційований транснаціональними компаніями, і залежність від нього національних економік.

5. Глобальне наростання нестійкості світової фінансової системи, виникнення загрозливих кризових тенденцій, нездатність сучасних фінансових інститутів – як національних, так і міжнародних – ефективно їх контролювати.

Більш детально внутрішні і зовнішні загрози фінансовій безпеці України будуть розглянуті і прокоментовані в наступних розділах.

Межі між внутрішніми і зовнішніми загрозами не завжди носять чіткий характер. Часто вони взаємодоповнюють одна одну. Однак, очевидно, що тривале збереження внутрішніх загроз в економіці країни робить її вразливою в світовій економіці.

У процесі економічного розвитку держави можуть виділятися певні пріоритети безпеки, які не є постійними і можуть зазнавати значних змін у залежності від конкретної ситуації. Це свідчить про те, що загрози фінансової

безпеки держави є динамічною системою причинно-наслідкових зв'язків, наявність яких може значно змінити результати реалізації будь-якої загрози економічній безпеці. Даний факт викликає необхідність комплексного, системного підходу до вирішення питань економічної і, зокрема, фінансової безпеки держави.

Як уже зазначалося, основою системи забезпечення фінансової безпеки держави повинна бути певна стратегія, яка враховує кількісні та якісні індикатори стану фінансового сектора економіки. Взаємодіючи між собою, дані індикатори мають високу чутливість та мінливість і тому велику сигнальну здатність попереджати про можливі небезпеки в зв'язку зі зміною макроекономічної ситуації, прийнятих урядом заходів у сфері економічної політики.

У процесі моніторингу загроз фінансової безпеки країни має використовуватися широке коло аналітичних індикаторів, що характеризують практично всі сторони соціально-економічного розвитку країни [33, с. 17]. Разом з тим, економіка як найбільш складна система має сотні показників, що характеризують її стан. Тільки в офіційних таблицях прогнозу соціально-економічного розвитку України міститься більше 300 показників. Навіть в укрупненому вигляді перелік індикаторів фінансової безпеки держави повинен включати:

в сфері грошового обігу:

- рівень монетизації економіки – обсяг грошової маси у відсотках до ВВП;
- питома вага готівкової грошової маси у всій грошовій масі;
- швидкість обігу грошей;
- ступінь «доларизації» економіки – частка іноземної валюти в грошовій масі;
- обсяг грошових сурогатів по відношенню до грошової маси;
- обсяг виведення капіталу;
- обсяг золотовалютних резервів;
- рівень базової інфляції;
- рівень інфляції;

– обмінний курс у гривнях;

у платіжно-розрахунковій сфері:

– обсяг сумарної заборгованості підприємств і організацій, в тому числі простроченої, по відношенню до ВВП;

– обсяг кредиторської заборгованості підприємств та організацій, в тому числі простроченої, по відношенню до ВВП;

– показники складу простроченої кредиторської заборгованості:

– частка заборгованості постачальникам;

– частка заборгованості бюджету і позабюджетних фондів;

– частка заборгованості працівникам по заробітній платі;

– обсяг дебіторської заборгованості підприємств і організацій, в тому числі простроченої, по відношенню до ВВП;

– співвідношення кредиторської та дебіторської заборгованостей, в тому числі прострочених;

– динаміка реальних грошових доходів населення;

– динаміка кінцевого споживання населення;

– обсяг доходу домашніх господарств;

в банківській сфері:

– число діючих кредитних організацій, в тому числі тих, що мають право працювати з вкладами громадян;

– число діючих кредитних організацій з іноземною участю в статутному капіталі;

– сукупний зареєстрований статутний капітал кредитних організацій;

– частка іноземного капіталу в сукупному зареєстрованому статутному капіталі кредитних організацій;

показники якісної структури банківських активів:

– залишки бюджетних коштів на рахунках у банках;

– залишки на рахунках підприємств і організацій;

– залишки коштів населення на рахунках у банках;

– позики банків на ринку міжбанківських кредитів і ринку цінних паперів;

- іноземні позики банків та інші;
  - показники якісної структури банківських пасивів;
  - обсяг кредитів, наданих державним організаціям;
  - обсяг кредитів, наданих підприємствам і комерційним організаціям;
  - обсяг кредитів, наданих населенню;
  - обсяг кредитів, наданих банкам, а також вкладених у фінансові інструменти;
  - обсяг виданих іноземних кредитів та інші;
  - ставка рефінансування Національного банку України;
  - середні ставки кредитних організацій по кредитах і внесках, а також на ринку міжбанківських кредитів;
- в страховій сфері:*
- число зареєстрованих страхових організацій;
  - число зареєстрованих страхових організацій за участю іноземного капіталу;
  - сукупний статутний капітал діючих страхових організацій;
  - частка іноземного капіталу в сукупному статутному капіталі діючих страхових організацій;
  - обсяг страхових премій;
  - обсяг страхових виплат;
  - співвідношення різних видів страхування;
  - рівень тарифів;
- на фондовому ринку:*
- число діючих фондових бірж;
  - обсяг угод на фондовому ринку;
  - рівень капіталізації фондового ринку;
  - частка ринку державних цінних паперів в загальному обсязі фондового ринку;
  - співвідношення доходностей державних і комерційних цінних паперів;
- в сфері корпоративних фінансів:*

- скорегований фінансовий результат підприємств і організацій основних галузей економіки;
- число і частка збиткових підприємств, а також сукупний обсяг збитку;
- обсяг оборотних коштів підприємств і організацій;
- амортизаційні відрахування;
- обсяг інвестицій підприємств і організацій в основний капітал і в інновації;

в бюджетній сфері:

- дефіцит бюджету у відсотках до ВВП;
- питома вага заборгованості за податковими платежами в загальному обсязі доходів бюджету;
- питома вага різних податків у доходах бюджету;
- загальний рівень витрат консолідованого бюджету у відсотках до ВВП і на душу населення;
- обсяг і вартість обслуговування сукупного державного боргу у відсотках до ВВП;
- частка витрат з обслуговування зовнішнього державного боргу в загальних витратах бюджету;
- частка витрат з обслуговування внутрішнього державного боргу в загальних витратах бюджету.

Необхідно підкреслити, що сам по собі моніторинг загроз фінансовій безпеці держави на основі аналізу абсолютних і відносних показників, а також їх динаміки, не дає вичерпної відповіді з приводу її стану. Подібний аналіз може загалом охарактеризувати стан фінансової системи країни, а також визначити поліпшення або, навпаки, погіршення положення в окремих її сегментах і її положення в цілому.

Для визначення дійсного рівня фінансової безпеки держави необхідно порівняння фактичних даних із певними нормативними параметрами, обґрунтованими з наукової точки зору і прийнятими на державному рівні [50, с. 287]. Такими параметрами покликані служити порогові значення фінансової

безпеки держави.

Найчіткіше необхідність обґрунтування і законодавчого закріплення порогових значень економічної безпеки обґрунтував колектив авторів дослідження під редакцією В. К. Сенчагова. Ці вчені порогові значення економічної безпеки визначають як «граничні величини, недотримання яких перешкоджає нормальному ходу розвитку різних елементів відтворення, призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій у галузі економічної безпеки».

Очевидно, що в системі граничних значень економічної безпеки присутні і порогові значення безпеки фінансової. Однак, з огляду на те, що справжня робота присвячена фінансовій безпеці держави як самостійної категорії, представляється необхідним уточнити наведене вище визначення. Крім того, на нашу думку, саме недотримання граничних значень економічної безпеки не перешкоджає нормальному розвитку економіки, воно лише відображає фактичне її стан, який вже можна визначити як критичний, небезпечний [62].

На наш погляд, порогові значення індикаторів фінансової безпеки держави можна визначити як граничні величини, недотримання або балансування на межі яких свідчить про істотне зростання загроз, що перешкоджають нормальному функціонуванню та розвитку фінансової системи і, тим самим, захисту національних інтересів держави.

Це визначення, по-перше, несе в собі сутнісні риси визначення самої фінансової безпеки країни. По-друге, вказує на певні рамки дії граничних значень, адже загрози фінансової безпеки нарастають не одномоментно, а в межах якихось значень і під впливом певної сукупності обставин.

Центром фінансово-банківських досліджень інституту економіки АН України було запропоновано сформулювати 4 групи граничних значень: 1) макроекономічні показники, що відображають головні принципові риси національних інтересів і затверджуються на урядовому рівні; 2) порогові значення, що доповнюють головні риси і затверджуються Мінекономрозвитку; 3) порогові значення функціонального і галузевого рівнів, які затверджуються

відповідними міністерствами; 4) порогові значення економічної безпеки регіонів [69, с. 71].

У відповідності до національних інтересів країни та галузей економіки ці показники ділилися на наступні підгрупи: 1) індикатори економічної безпеки у виробничій сфері; 2) індикатори рівня життя населення; 3) індикатори фінансового стану; 4) індикатор ступеня збереження єдиного економічного простору на території України.

Разом з тим, були сформульовані основні вимоги до індикаторів, за якими слід визначати порогові значення. Відповідно до цих вимог система індикаторів фінансової безпеки, за якими слід визначати порогові значення, повинна:

- відображати сутнісні риси національних інтересів у фінансовій сфері;
- дозволяти давати кількісну характеристику стану фінансової сфери з позицій її безпеки на різних рівнях управління;
- надавати можливість оцінки фінансової безпеки не тільки в статистиці, але і в динаміці;
- дозволяти здійснювати за відповідними параметрами міждержавні зіставлення;
- спиратися на діючі норми статистики та обліку. Звісно ж, що вищенаведені вимоги носять хоча і жорсткий, але обґрунтований характер. Адже порогові значення індикаторів фінансової безпеки держави, для того щоб вони могли ефективно застосовуватися, повинні набути статусу офіційно затверджених нормативних величин, а це завжди досить важкий і тривалий процес. Надмірне розширення даної системи загрожує зайвою скутістю в прийнятті рішень, що лежать в її області [60, с. 29].

Обґрунтування граничних значень індикаторів фінансової безпеки передбачає використання таких методів, як:

- метод аналогій – коли граничне значення індикатора встановлюється виходячи з аналогічного значення в інших країнах, найбільш близьких за рівнем економічного розвитку і основних характеристик економіки (її відтворювальної структури, спеціалізації, станом платіжно-розрахункової системи і т. д.) або за

значенням, властивим періоду найбільшого розвитку держави;

- нормативний метод – коли граничне значення індикатора приймається державою на рівні, що відповідає цілям проведеної макроекономічної політики;
- експертний метод – дозволяє визначити порогове значення, виходячи з різних точок зору і методів групи експертів.

При аналізі значень фінансової безпеки, пов'язаних з банківською діяльністю, в роботі необхідно використовувати наступні індикатори та їх порогові значення.

Під системою забезпечення фінансової безпеки держави в даному дослідженні розуміється сукупність інститутів і заходів, спрямованих на створення умов для стабільного функціонування та сталого розвитку національної фінансової системи, а також механізмів виявлення та запобігання загрозам у фінансовій сфері [144]. Дану систему складають три ключові елементи:

1. Стратегія забезпечення фінансової безпеки держави.
2. Система державних органів, що забезпечують фінансову безпеку.
3. Сукупність законів та інших нормативно-правових актів у галузі забезпечення фінансової безпеки.

Стратегія забезпечення фінансової безпеки держави є основою даної системи. В даний час цю основу складає Концепція національної безпеки України. У ній фіксуються місце і роль України в світовому співтоваристві, її національні інтереси, внутрішні та зовнішні загрози, основні завдання щодо забезпечення національної безпеки.

У Концепції, зокрема, вказується, що «забезпечення національної безпеки і захист інтересів України в економічній сфері є пріоритетними напрямками політики держави».

Відзначається також особлива необхідність проведення збалансованої кредитно-фінансової політики; посилення державної підтримки інвестиційної та інноваційної активності; вжиття заходів щодо створення стійкої банківської системи, що відповідає інтересам реальної економіки, полегшення доступу підприємств до довгострокових кредитів на фінансування капітальних вкладень;

вжиття заходів у сфері валютного регулювання і контролю з метою створення умов для припинення розрахунків в іноземній валюті на внутрішньому ринку і запобігання безконтрольного вивозу капіталу тощо.

Проте, в даній концепції не міститься чітко обґрунтованої програми забезпечення фінансової безпеки України. Тому представляється актуальною необхідність розробки такої програми, що відбиває державну стратегію забезпечення фінансової безпеки України, яка більш детально визначала б коло питань, що стосуються виключно фінансової системи країни і була б основою підтримки фінансової безпеки держави.

Стратегія фінансової безпеки покликана розвивати і конкретизувати відповідні положення Концепції національної безпеки України з урахуванням національних інтересів країни в області економіки. Вірогідно, вона повинна включати:

- визначення національних інтересів України в області фінансової безпеки;
- характеристику зовнішніх і внутрішніх загроз фінансової безпеки України на короткострокову і середньострокову перспективу;
- визначення кількісних і якісних параметрів стану економіки, недотримання яких викликає загрозу фінансовій безпеці країни;
- формування економічної політики, інституційних перетворень і необхідних механізмів, що усувають або пом'якшують вплив факторів, що підривають стійкість національної фінансової системи [129].

Традиційно забезпечення фінансової безпеки країни є прерогативою держави і входить у систему державного фінансового контролю, що включає як правову інфраструктуру, так і систему органів і спеціальних структур управління.

Система державного фінансового регулювання – це така система, яка будується за єдиними правилами, базується на єдиних законодавчих нормах і заснована на єдиних принципах і процедурах здійснення контрольної-ревізійної та експертно-аналітичної діяльності.

Тому, з точки зору автора, формування в даний час ефективної системи

забезпечення фінансової безпеки держави має відповідати наступним принципам:

- область відповідальності кожного органу державного фінансового регулювання і контролю повинна бути ясна, однозначна і законодавчо затверджена;

- орган державного регулювання і контролю повинен бути операційно незалежний, але в той же час підзвітний у виконанні своїх обов'язків і повноважень; відповідальність кожного органу повинна бути закріплена;

- орган фінансового регулювання повинен мати адекватні повноваження, включаючи інспектування, розслідування, нагляд і примусове, в разі необхідності, виконання регулятивних норм, а також належні ресурси для їх виконання;

- співробітники державних структур фінансового управління повинні бути висококваліфікованими.

Що стосується безпосередньої взаємодії різних органів державного фінансового управління, то їх робота повинна будуватися на принципах:

- забезпечення послідовного, несуперечливого процесу державного фінансового регулювання – істотну роль у цьому процесі відіграє законодавче закріплення проведення періодичних спільних засідань органів державного фінансового управління з метою проведення збалансованої фінансової політики;

- органи державного фінансового регулювання повинні мати повноваження в тому, щоб передавати публічну і непублічну інформацію своїм контрагентам в області фінансового управління, які працюють на внутрішньому ринку і за кордоном [112].

Як висновок, слід зазначити, що реалізація названих принципів дозволить створити стійку основу для формування комплексної системи забезпечення фінансової безпеки України, спрямовану на стабільний економічний розвиток держави.

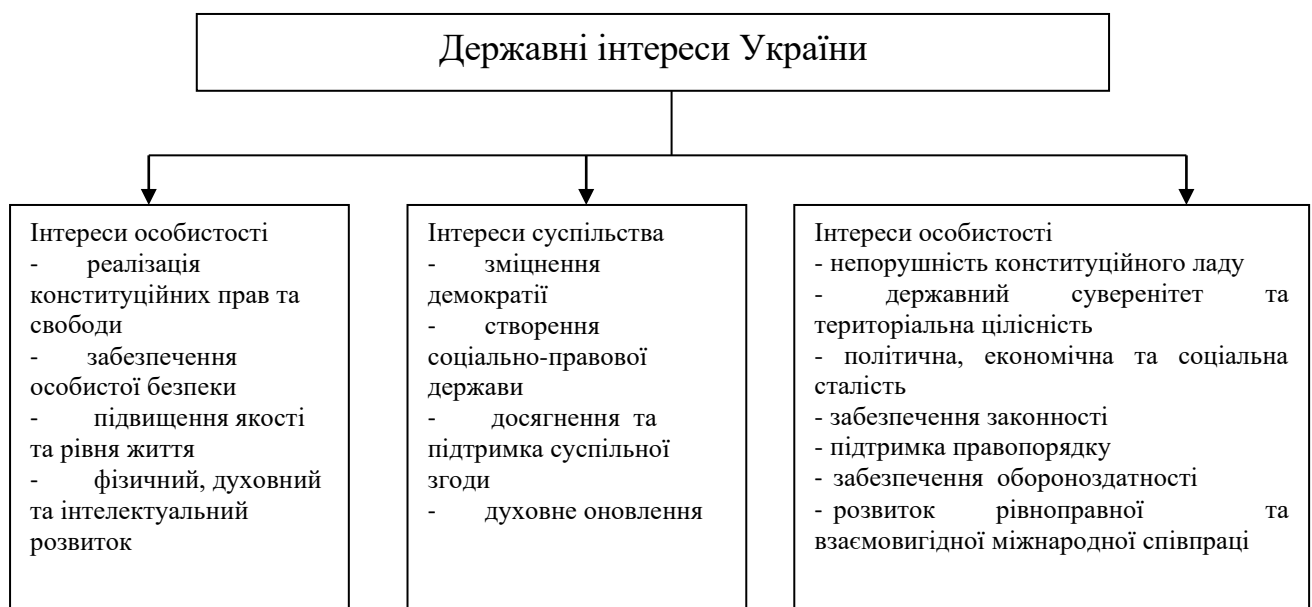
Важливу роль при цьому відіграє облік зарубіжного досвіду забезпечення фінансової безпеки держави в сучасних умовах, аналіз якого представлений у наступному параграфі.

1.3. Методичні підходи до оцінки ефективності реалізації державного регулювання фінансової безпеки

У Державній стратегії забезпечення державного регулювання фінансової безпеки відзначено, що без забезпечення заданого рівня критеріїв фінансової безпеки практично неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед країною, як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному плані. Метою державної діяльності у фінансовій сфері є забезпечення такого рівня розвитку економіки, при якому створювалися б прийнятні умови для життя і розвитку особистості, соціально-економічній та військово-політичній стабільності суспільства і збереження цілісності держави, успішного протистояння впливу внутрішніх та зовнішніх загроз [118].

Вже давно існує ідеологія національної безпеки, заснована на протидії системі загроз найважливішим національним інтересам (рис. 1.6). Стратегія національної безпеки України дає визначення «національних інтересів» як «сукупності внутрішніх і зовнішніх потреб держави в забезпеченні захищеності та сталого розвитку особистості, суспільства і держави». Там же дається визначення «національної безпеки», яка являє собою «стан захищеності особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, який дозволяє забезпечити конституційні права, свободи, гідні якість і рівень життя громадян, суверенітет, територіальну цілісність і забезпечити сталий розвиток України, оборону і безпеку держави».

Рис. 1.6. Національні інтереси України

Для захисту національної безпеки існує система забезпечення національної безпеки, яка являє собою створену на основі правових норм сукупність законодавчих і виконавчих органів, а також засобів, методів і напрямків, що забезпечують надійний захист національних інтересів. Суб'єктами національної безпеки є державна система безпеки і суспільна система безпеки [126, с. 18]. Обидві ці системи доповнюють і контролюють одна одну. Об'єктами національної безпеки є фактично існуючі явища, процеси і відносини, забезпечення захисту яких становить стратегічну мету і основний зміст політики безпеки.

Поняття «національна безпека» істотно ширше за поняття «фінансова безпека» та включає в себе, в залежності від виду охоронюваних суспільних відносин, такі складові, як військова, екологічна, інформаційна, соціальна, енергетична та інші види безпеки (рис. 1.7.) Всі види національної безпеки тісно взаємопов'язані і взаємодоповнюють один одного. Наприклад, не може бути військової безпеки при слабкій і неефективній економіці, так само як не може бути одночасно ні військової, ні фінансової безпеки в суспільстві, що роздирається соціальними конфліктами. Але все ж базисом національної безпеки продовжує залишатися фінансова безпека, яка, проявляючись у сферах впливу інших видів національної безпеки, проникаючи в них і взаємодіючи з ними, акумулює в собі їх вплив, залишаючись при цьому основою (базисом) національної безпеки.

В даний час в науці не існує єдиного і загальноприйнятого розуміння фінансової безпеки. Аналіз визначень, вироблених різними вченими, дозволяє їх об'єднати в дві основні групи.

Першу групу складають визначення, що характеризують категорію «фінансова безпека» як надійну захищеність національних, державних інтересів у сфері економіки від зовнішніх і внутрішніх загроз, забезпечену всіма необхідними засобами та інститутами держави, включаючи силові структури.

Другу групу складають визначення, що характеризують фінансову безпеку як якісну характеристику фінансової системи. Фінансова безпека визначається як найважливіша якісна характеристика фінансової системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку народного господарства, а також послідовну реалізацію національно-державних інтересів України [31, с. 33].

Рис. 1.7. Спрощена структура категорій національної безпеки України

Таким чином, фінансова безпека – це ступінь надійної захищеності національних, державних інтересів у сфері економіки від зовнішніх і

внутрішніх загроз з одного боку; найважливіша якісна характеристика фінансової системи з іншого.

Це такий стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечуються гарантований захист національних інтересів, соціально спрямований розвиток країни в цілому, достатній оборонний потенціал навіть при найбільш несприятливих умовах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів.

Головними стратегічними ризиками і загрозами національній безпеці в економічній сфері на довгострокову перспективу являються збереження експортно-сировинної моделі розвитку національної економіки, зниження конкурентоспроможності і висока залежність її найважливіших сфер від зовнішньо-фінансової кон'юнктури, втрата контролю над національними ресурсами, погіршення стану сировинної бази промисловості та енергетики, нерівномірний розвиток регіонів і прогресуюча нестача трудових ресурсів, низька стійкість і захищеність національної фінансової системи, збереження умов для корупції і криміналізації господарсько-фінансових відносин, а також незаконної міграції [38, с. 176].

Стратегія національної безпеки України також відносить до стратегічних загроз недостатню ефективність державного регулювання національної економіки, зниження темпів економічного зростання, появу дефіциту торгового і платіжного балансу, скорочення дохідних статей бюджету, які можуть привести до уповільнення переходу до інноваційного розвитку, подальшого накопичення соціальних проблем у країні; дефіцит паливно-енергетичних, водних і біологічних ресурсів, прийняття дискримінаційних заходів і посилення недобросовісної конкуренції щодо України, а також кризові явища в світовій фінансово-банківській системі.

Основними критеріями і параметрами стану економіки, що відповідають вимогам фінансової безпеки України, є наступні:

1) здатність економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення; це означає наявність досить розвинені галузей виробництва, що

мають життєво важливе значення для функціонування держави як у звичайних, так і в екстремальних умовах, здатні забезпечити процес відтворення незалежно від зовнішнього впливу; недопущення критичної залежності економіки від імпорту найважливіших видів продукції, виробництво яких на необхідному рівні може бути організовано в країні, з одночасним розвитком зовнішньоекономічного співробітництва, міжнародної кооперації виробництва; збереження державного контролю над стратегічними ресурсами, недопущення їх вивезення в розмірах, що можуть завдати шкоди національним інтересам України;

2) прийнятний рівень життя населення і можливість його збереження; неприпустимість виходу показників рівня бідності, майнової диференціації населення і безробіття за межі, максимально допустимі з позиції соціально-політичної стабільності суспільства;

3) стійкість фінансової системи, яка визначається рівнем дефіциту бюджету, стабільністю цін, нормалізацією фінансових потоків і розрахункових відносин, стійкістю банківської системи і національної валюти, ступенем захищеності інтересів вкладників, золотовалютного запасу, розвитком українського фінансового ринку і ринку цінних паперів, а також зниженням зовнішнього і внутрішнього боргу і дефіциту платіжного балансу, забезпеченням фінансових умов для активізації інвестиційної діяльності;

4) раціональна структура зовнішньої торгівлі, що забезпечує доступ вітчизняних товарів переробної промисловості на зовнішній ринок, максимально допустимий рівень задоволення внутрішніх потреб за рахунок імпорту (з урахуванням регіональних особливостей), забезпечення пріоритету економічних відносин з країнами ближнього зарубіжжя. Збалансована зовнішньоекономічна політика, що передбачає як задоволення потреб внутрішнього ринку, так і захист вітчизняних виробників з використанням прийнятих у міжнародній практиці захисних заходів;

5) підтримання наукового потенціалу країни і збереження провідних вітчизняних наукових шкіл, здатних забезпечити незалежність України на стратегічно важливих напрямках науково-технічного прогресу;

б) збереження єдиного економічного простору і широких

міжрегіональних економічних відносин, що забезпечують дотримання загальнодержавних інтересів, які виключають розвиток сепаратистських тенденцій, і функціонування єдиного загальноукраїнського ринку або інтегрованої системи регіональних ринків з урахуванням їх виробничої спеціалізації;

7) створення економічних і правових умов, що виключають криміналізацію суспільства і всіх сфер господарської та фінансової діяльності;

8) визначення та забезпечення необхідного державного регулювання економічних процесів, здатного гарантувати нормальне функціонування ринкової економіки як у звичайних, так і в екстремальних умовах.

Предметом державної діяльності в галузі фінансової безпеки є формування і реалізація фінансової політики та інституціональних перетворень, що усувають або пом'якшують шкідливий вплив дестабілізуючих факторів у рамках єдиної програми фінансової реформи [49, с. 291].

До заходів і механізмів фінансової політики, спрямованої на забезпечення фінансової безпеки, відносяться: моніторинг і прогнозування чинників, що визначають загрози фінансовій безпеці в короткостроковій і довгостроковій перспективі; розробка кількісних параметрів порогових значень фінансової безпеки, вихід за межі яких становить загрозу розвитку економіки країни; формування державних бюджетів, удосконалення організаційної та функціональної структури системи фінансової безпеки, вдосконалення законодавства з урахуванням проблем фінансової безпеки.

Під об'єктами фінансової безпеки розуміються як економічна система країни в цілому, так і її складові елементи (природні багатства, людські ресурси, виробничі фонди, нерухомість, фінансові ресурси, господарські структури, регіони, підприємства, сім'я, людина).

Таблиця 1.1

Стратегічні цілі забезпечення державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Найближчі цілі	Цілі на середньострокову перспективу	Цілі на довгострокову перспективу
Розвиток національної інноваційної системи,	1) Вхідження України в число п'яти країн-лідерів	1) Забезпечення безпеки: міжнародна взаємодія у

<p>підвищення продуктивності праці, освоєння нових ресурсних джерел, модернізації пріоритетних секторів національної економіки, вдосконалення банківської системи, фінансового сектора послуг і міжбюджетних відносин</p>	<p>за обсягом валового внутрішнього продукту, а також досягнення необхідного рівня національної безпеки в фінансових і технологічній сферах. Створення умов для її закріплення в числі держав-лідерів у світовій економіці на основі ефективної участі в світовому поділі праці, підвищення глобальної конкурентоспроможності країни</p>	<p>формуванні принципів багатостороннього використання енергоресурсів, в інтересах енергетичних ринків, що відповідають СОТ, розробка та обмін енергозберігаючими технологіями, використання екологічно чистих, альтернативних джерел енергії. Стале забезпечення попиту на достатню кількість енергоносіїв стандартної якості, ефективне використання енергоресурсів шляхом підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників, запобігання можливому дефіциту паливно-енергетичних ресурсів, створення стратегічних запасів, забезпечення стабільності функціонування систем енерго- і теплопостачання</p>
<p>2) Розвиток науки, технологій та освіти, вдосконалення національних інвестиційних та фінансових інститутів в інтересах досягнення необхідного рівня безпеки у військовій, оборонно-промисловій та міжнародній сферах</p>	<p>2) Розвиток конкурентоспроможних галузей економіки та розширення ринків збуту української продукції, підвищення ефективності паливно-енергетичного комплексу, розширення використання інструментів державно-приватного партнерства для вирішення стратегічних завдань розвитку економіки і завершення формування базової транспортної, енерге-</p>	<p>2) Розгортання повномасштабної національної інноваційної системи за рахунок формування перспективних територіально-промислових районів з метою ліквідації диспропорції рівнів розвитку регіонів України</p>

	тичної, інформаційної, військової інфраструктури	
3) Рационалізація державної регіональної політики, спрямованої на поліпшення координації діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємницької спільноти та інститутів громадянського суспільства	3) Створення механізмів скорочення рівня міжрегіональної диференціації в соціально-економічному розвитку регіонів	
4) Удосконалення структури виробництва і експорту, антимонопольне регулювання та підтримка конкурентної політики; розвиток національної інноваційної системи, скорочення неформальної зайнятості та ін.		

Грунтуючись на розглянутих документах, можна скласти систему фінансової безпеки, яка відповідає її основним категоріям і поняттям (рис. 1.8).

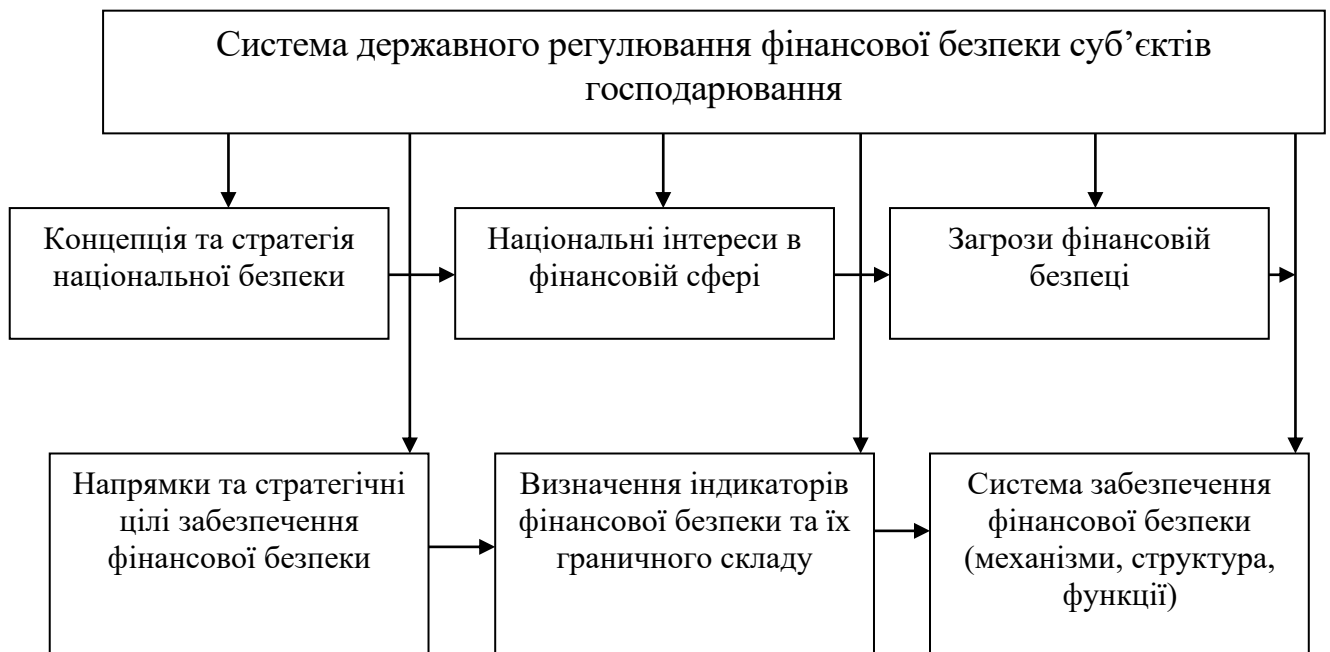

Рис. 1.8. Система державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів

господарювання

У Концепції національної безпеки при викладі найважливіших конкретних напрямків забезпечення фінансової безпеки країни встановлюється їх чіткий поділ на дві сфери дії: внутрішньо-фінансової і зовнішньо-фінансової (рис. 1.9). Даючи характеристику найбільш вірогідних загроз фінансовій безпеці України в зовнішньоторговельній діяльності, можна виділити три основні напрями:

Рис. 1.9. Напрями державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання

1) способи навмисного нанесення збитку – впровадження тарифних і нетарифних заборон і обмежень, порушення валютного режиму країни, заморожування вкладів у банках, зниження валютного курсу, цілеспрямована політика щодо підвищення або зниження облікової ставки банківської системи, організація втечі капіталу з країни і «витоку мізків»;

2) залежність від зовнішніх чинників як наслідок стихійної і непродуманої відкритості вітчизняного ринку, безпосередньо пов'язаної з глобалізацією світової економіки: в українській економіці на даний момент склалося зовсім ненормальне становище, коли економічний розвиток країни ставиться в залежність від зовнішніх факторів: світових цін на енергоносії, умов і наслідків вступу України до СОТ, негативного впливу світових фінансових коливань, агресивної політики іноземних компаній із завоювання ринків збуту, що призвело до надмірно високого рівня залежності від імпорту і втрати ринків збуту продукції та ін.;

3) внутрішні умови, що перешкоджають взаємовигідній інтеграції національної економіки у світове господарство – майже тотальна на сьогодні неконкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому українському ринку; участь у міжнародному поділі праці в незavidній якості постачальника енерго-сировинних ресурсів; переважання в імпортних поставках – продовольства і предметів споживання (включаючи предмети першої необхідності); скорочення ВВП, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного потенціалу, криза аграрного сектору, проблема залучення і використання потенціалу іноземного капіталу, яка полягає в наявності серйозних чинників протидії у вигляді загальної фінансової нестабільності, збереження умов для корупції і криміналізації господарсько-фінансових відносин, а також наявність незаконної міграції, погіршення стану сировинної бази промисловості та енергетики, відсутність належних гарантій власності, недостатньо сприятливий податковий режим, нерозвиненість фондового ринку, наявність внутрішнього та зовнішнього

боргу, нерівномірний розвиток регіонів, прогресуюча недостатність трудових ресурсів, низька стійкість і захищеність національної фінансової системи.

Додаткові чинники, що знижують конкурентоспроможність вітчизняної продукції, визначаються високими матеріальними витратами, пов'язаними з несприятливими кліматичними умовами, складними умовами видобутку корисних копалин. Поряд із непереборними факторами діють фактори, засновані на якості організації виробництва. Це і висока ресурсомісткість виробничої інфраструктури; низький рівень серійності виробництва високотехнологічної продукції та інноваційної активності, відсутність циклічності оновлення продукції, обладнання і технологій; стагнація аграрного сектору [57, с. 189].

Сутність фінансової безпеки у зовнішньоекономічній сфері полягає в ступені стійкості фінансової системи по відношенню до зовнішніх загроз з урахуванням впливу закономірностей розвитку світової економіки, а також створення такого комплексу міждержавних і міжнародно-інституційних домовленостей, який забезпечував би здійснення країною своєї стратегії економічного розвитку, виключаючи зовнішній тиск.

Однією з найважливіших складових розвитку економіки країни є зовнішньоекономічна політика – це державна політика в галузі експорту, імпорту, митних зборів, тарифів, обмежень і заборон зовнішньофінансової діяльності, залучення іноземної робочої сили й іноземного капіталу, вивезення капіталу з метою фінансової допомоги іншим країнам, здійснення спільних економічних проектів на основі міжнародних домовленостей і умов, висунутих міжнародними інституційними структурами.

Особлива увага в сучасних умовах повинна приділятися захисту внутрішнього ринку України. Політика в цій сфері, з одного боку, зобов'язана відстоювати інтереси національної економіки (захист вітчизняного виробника, залучення інвестицій, підтримка конкурентного середовища та ін.) [62]. А з іншого боку, повинна зберігати можливість для фінансової взаємодії країни із зовнішнім світом. Головне тут – оптимальне застосування численних

інструментів з урахуванням внутрішніх і зовнішніх факторів.

Стратегічний рівень забезпечення фінансової безпеки у зовнішньоекономічній сфері передбачає реалізацію державою її митної політики. Митна політика – частина зовнішньоторговельної діяльності держави, яка регламентує обсяг, структуру й умови експорту й імпорту товарів. Будучи частиною внутрішньої політики держави, митна політика є за своєю суттю, по-перше, правоохоронною, оскільки захищає інтереси держави, господарюючих суб'єктів і громадян; по-друге, регулятивною, оскільки спрямована на формування і підтримку збалансованого економічного, фінансово-господарського поля шляхом встановлення системи митних тарифів, митних режимів, пільгового або обмежувального режиму поставок тощо; по-третє, фіскальною, тому що сприяє поповненню доходної частини бюджету.

Основним завданням забезпечення заданого рівня фінансової безпеки в сфері державного регулювання зовнішньої торгівлі з урахуванням зниження середньозваженого рівня мит як однієї з умов участі України в СОТ є: вдосконалення діючих механізмів митного, податкового та господарського регулювання, а саме створення ефективної системи заходів, спрямованих на забезпечення багаторівневого захисту забезпечення заданого рівня фіскальних доходів бюджету [68, с. 21].

Розробка основ державної політики в галузі забезпечення фінансової безпеки має пріоритет перед іншими напрямками соціально-економічного розвитку будь-якої держави в зв'язку з необхідністю забезпечення заданого рівня безпеки та стабільності країни на всіх етапах її розвитку. Прикладом незбалансованого розвитку держав наочно є такі економічно розвинені держави, як Греція, Італія, Іспанія та деякі інші держави Євросоюзу, які, незважаючи на поступальний розвиток економіки і збільшення обсягів соціального захисту, прийшли до явної фінансової нестабільності та недопущення збільшення дефіциту бюджету.

Проте, різними авторами виявляються методичні проблеми

забезпечення фінансової безпеки, що впливають із складності визначення виду, складу, величин, граничних значень параметрів фінансової системи, що характеризують її безпеку в залежності від типу, рівня, вихідного стану цієї системи [70, с. 181].

Різні вчені виділяють характерні та найбільш важливі показники, що характеризують міру стійкості національної безпеки, іменовані індикаторами фінансової безпеки. У сфері формування макрофінансової політики в останні роки виділяють типові макроекономічні індикатори фінансової безпеки країни, які вимагають розробки методологічних основ і встановлення їх нормативних порогових значень.

Складність розробки методологічного забезпечення визначається необхідністю застосування загальносистемного підходу до розробки методик, а також наявністю всіляких зворотних зв'язків и залежностей між тими критеріями, що впливають на загальний стан забезпеченості фінансової безпеки країни, як у цілому, так і в окремих структурних елементах и секторах економіки [53, с. 199].

Саме тому, незважаючи на загальні розробки в даній сфері, коло індикаторів фінансової безпеки країни до теперішнього часу перебуває тільки в науково-експериментальному стані, що пояснюється наступними проблемами, що стоять перед розробниками методичного забезпечення:

1. Між індикаторами фінансової безпеки існують причинно-наслідкові зв'язки и взаємозалежності, в зв'язку з чим необхідне вироблення методичного визначення інтегральних показників фінансової безпеки, що включають сукупності різних індикаторів.

2. Розроблені емпіричним шляхом порогові значення індикаторів фінансової безпеки знаходяться у взаємозв'язку з іншими індикаторами, в зв'язку з чим необхідно встановлювати граничні величини з урахуванням взаємозв'язку показників фінансової безпеки.

3. Особливе значення для оцінки стану захищеності економіки має розробка граничних значень індикаторів і показників фінансової безпеки.

Однак при розробці даних граничних значень постає проблема оцінки їх впливу на економіку, оскільки не існує строго певного порогу, при перетині якого система відразу ж потрапляє в необоротний кризовий стан. Так, найчастіше економічна система держави здатна перебувати в зоні ризику без втрати стійкості протягом певного періоду, що залежить від наявності резервів і ступеня живучості системи.

Так, відповідно до розробок відомого фахівця в галузі фінансової безпеки Б.З. Мільнер, за переважною більшістю показників Україна останнім часом знаходиться за межами запропонованих автором порогових значень фінансової безпеки [111]. Однак з моменту написання даної роботи Україна не втратила фінансової стабільності, а завдяки резервам економічного потенціалу, до окремих елементів якого можна віднести сировинний, трудовий, фінансовий, податковий та інші окремі елементи, поліпшила своє економічне становище і змінила абсолютні значення індикаторів фінансової безпеки.

4. При розгляді аналізованих показників фінансової захищеності держави необхідно також враховувати, що останнім часом, з огляду на взаємозв'язок окремих індикаторів, необхідна розробка інтегрованих індикаторів безпеки, виділяючи з фінансової безпеки її окремі види, частини, такі як фінансова, бюджетна, податкова, кредитна безпека, і визначаючи відповідні їм групи індикаторів.

Нетарифні заходи є складовою частиною комплексу заходів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності України. В даний час система нетарифних обмежень України зазнала структурних змін. Нетарифне і паратарифне регулювання обмеження, що застосовуються державою, не пов'язані із застосуванням митних зборів.

Серед нетарифних методів можна виділити наступні методи: заходи прямого обмеження, пов'язані з кількісним контролем, що включають такі інструменти: квотування, ліцензування, угоди про добровільні обмеження експорту, антидемпінгові мита, компенсаційні мита і збори; заходи

непрямого обмеження, що носять не кількісний характер, серед яких можна виділити два способи (напрямки) дії: сукупність заходів, не спрямованих безпосередньо на будь-які обмеження зовнішньоторговельних відносин, але сама їх наявність і дія фактично призводить до цього.

Перш за все, це введення певних стандартів і додаткові митні або інші адміністративні формальності, а також сукупність фінансових заходів, що регулюють імпортно-експортні потоки. Паратарифні бар'єри – різновид нетарифних бар'єрів, які підвищують вартість імпортованого товару незалежно від величини мита. Перш за все, це внутрішні податки і збори (ПДВ, акцизи), різні митні збори (в тому числі збори за митне оформлення, зберігання, митний супровід та інші збори). Тобто нетарифні заходи можна розділити на дві групи [50, с. 198]:

1. Адміністративні методи: ліцензування, квотування, антидемпінгові процедури, цінові преференції, технічні бар'єри (стандарти і норми), митні формальності, вимоги до упаковки і маркування, санітарно-ветеринарні норми і т. д.

2. Економічні методи: пряме і непряме фінансування, податкові пільги, кредитування експорту, страхування імпорту, преференційний режим, протекціонізм і т. д.

Найважливішим напрямком удосконалення зовнішньоторговельного регулювання державою є створення системи інститутів, що забезпечує реалізацію національних інтересів України в світовій економіці і підвищення конкурентоспроможності українських компаній на світових ринках з метою забезпечення заданого рівня фінансової безпеки. Така система інститутів включає три наступних великих блоки: комплексну підтримку експорту і прямих інвестицій за кордоном, регулювання доступу іноземних товарів і інвестицій на українські ринки і підтримку управління у зовнішньоекономічній сфері.

З метою заохочення експорту товарів і послуг в Україні створюється система зниження ризиків відповідних операцій. Експортне кредитування

відповідно до державних програм розвитку повинно перетворитися на масовий продукт і буде здійснюватися на умовах, що забезпечують конкурентоспроможність поставок.

Державні інститути розвитку надають кредитну і фінансову підтримку експортно-орієнтованим виробництвам по всьому циклу, включаючи придбання іноземних технологій і ліцензій. Отримала розвиток цільова підтримка експортно-орієнтованих виробництв в особливих економічних зонах, перспективних НДДКР, міжнародної сертифікації української машинобудівної продукції. Розвиваються спеціальні інструменти для стимулювання зовнішньо-фінансової діяльності малого і середнього бізнесу.

Розвиватиметься система виявлення й усунення торговельних бар'єрів у зарубіжних країнах. В якості основного операційного інструменту буде створено реєстр торговельних і інвестиційних бар'єрів щодо українських товарів, послуг та інвестицій. Діяльність торгових представництв буде раціонально вбудована в загальну систему виявлення та усунення таких бар'єрів [61, с. 7].

З метою формування позитивного іміджу України, українських компаній і регіонів за кордоном активізується сприяння просуванню українських брендів, буде розширена практика проведення щорічних економічних форумів на основі приватно-державного партнерства.

Противники протекціонізму нерідко намагаються сформулювати свою позицію не з точки зору додаткової вигоди для виробників або споживачів, а в термінах витрат споживачів на «збереження» кожного робочого місця за допомогою введення імпорتنих обмежень.

Одним із різновидів імпоротної квоти є добровільні обмеження експорту, які іноді називають добровільними обмежувальними домовленостями. Добровільними обмеженнями експорту є торгові обмеження, що встановлюються не імпортером, а експортером. Добровільні експортні обмеження зазвичай вводяться на вимогу країни-імпортера і приймаються експортерами, щоб уникнути введення інших торгових обмежень [27, с. 38]. З

фінансової точки зору використання добровільного обмеження експорту в точності нагадує використання імпоротної квоти з видачею ліцензій іноземним урядам, що дорого обходиться країнам-імпортерам.

Добровільні обмеження експорту завжди виявляються більш збитковими для країни-імпортера, ніж мито, що обмежує імпорт на ту ж величину. Різниця тут полягає в тому, що сума, яка дісталася б імпортеру при введенні мита, при використанні добровільного обмеження експорту стає доходом, що дістається іноземцям. Таким чином, добровільні обмеження експорту завдають шкоди країні-імпортеріві.

Існують і багато інших способів нетарифного впливу держави на міжнародну торгівлю, якими є [48, с. 44]:

1. Експортні кредитні субсидії, подібні до звичайних експортних субсидій, з тією лише різницею, що надаються покупцю у вигляді позики, що субсидується. У деяких державах або зовнішньоекономічних спільнотах можуть створюватися певні кредитні структури, до функцій яких входить надання субсидованих позик, призначених для надання допомоги експортерам.

2. Державні закупівлі, які здійснюються державними установами або спеціальними уповноваженими фірмами і можуть бути спрямовані на придбання виключно вітчизняних товарів навіть у тому випадку, якщо вони виявляються дорожчими за імпортні.

3. Бюрократичні бар'єри, які використовуються державами в тих випадках, коли вони хочуть обмежити імпорт без прийняття відповідних офіційних розпоряджень.

В результаті наведеного дослідження можна скласти таблицю 1.2 впливу тарифних і нетарифних заходів на економічний стан держави споживачів і вигоду учасників ЗЕД.

Існують також певні негативні наслідки інтеграції України у світове господарство:

1. Залежність від зовнішніх чинників, таких як наслідок стихійної і непродуманої відкритості вітчизняного ринку, безпосередньо пов'язаної з

глобалізацією світової економіки.

Таблиця 1.2

**Вплив тарифних і нетарифних заходів на державне регулювання
фінансової безпеки суб'єктів господарювання**

	Імпортне мито	Експортна субсидія	Імпортна квота	Добровільне обмеження експорту
Додаткова вигода виробників	збільшується	збільшується	збільшується	збільшується
Додаткова вигода споживачів	знижується	знижується	знижується	знижується
Фінансові доходи держави	збільшується	знижується	не змінюється	не змінюється
Загальна фінансова безпека держави	оцінюється неоднозначно	знижується	оцінюється неоднозначно	знижується

2. Паливно-сировинна орієнтація української економіки. В даний час за рахунок продажу мінерально-сировинної продукції Україна отримує 70% всіх валютних надходжень.

3. Неприпустима експортно-імпортна товарна структура. Наприклад, в експорті спостерігається переважання мінерально-сировинної продукції, а в імпортних поставках – продовольства і предметів споживання.

4. Погіршення стану сировинної бази промисловості та енергетики.

5. Посилення відставання темпів зовнішньоторговельного обміну України від світових показників.

6. Зниження інноваційної активності і науково-технічного потенціалу.

7. Майже тотальна на сьогодні неконкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому українському ринку.

8. Створення умов для формування і розвитку тіньової економіки, криміналізації зовнішньоекономічних відносин. Це відбувається в основному через різницю між внутрішніми та міжнародними цінами на сиру нафту, природний газ, метали.

Оцінка рівня фінансової безпеки держави при здійсненні зовнішньої торгівлі передбачає врахування взаємозв'язків і взаємозалежностей між різними рівнями державного і ринкового управління процесом розвитку зовнішньої торгівлі, що може бути реалізовано через побудову певних моделей [66, с. 40].

Систему показників фінансової безпеки можна представити як систему якісних і кількісних індикаторів, які необхідно враховувати при впливі за рівнем об'єкта фінансової безпеки, за ступенем значущості показників, за періодом дії загроз і їх прогнозу, за складом загроз, характером і масштабом можливої шкоди від їх впливу.

За рівнем об'єкта фінансової безпеки показники діляться на наступні групи [148, с. 30]:

1. показники макроекономічного рівня;
2. показники мезорівня;
3. показники мікроекономічного рівня;
4. показники особистісного рівня.

Для складання моделей впливу зовнішньої торгівлі на економічну безпеку держави необхідно враховувати всі групи, оскільки навіть вплив зовнішньої торгівлі на фінансову безпеку особистості, як окремо взятого споживача імпортованих або експортованих товарів, може привести до зміни уподобань і відповідно до зміни структури міжнародної торгівлі. За ступенем значущості на фінансову безпеку і коло охопленого впливу показники можна поділити на:

1. загальні макроекономічні;
2. базові макроекономічні;
3. приватні економічні;

4. зовнішні.

За періодом дії загроз на стан економіки показники прийнято ділити на короткострокові, середньострокові і довгострокові за характером фінансових загроз. Формування моделі розрахунку показників фінансової безпеки держави та її граничних значень залежить від багатьох факторів, оскільки різні групи показників за складом загроз, характером і масштабом можливої шкоди від їх впливу, пов'язаних зі складом загроз, повинні включатися в моделі з урахуванням конкретних обставин.

До кадрового потенціалу держави можна віднести показники, що характеризують кадровий, інтелектуальний, науково-технічний потенціал; частка витрат на «громадянську» науку і т. д. До адміністративного потенціалу – показники, що характеризують динамічність і адаптивність адміністративно-управлінського апарату, рівень професіоналізму, кадрів із вищою професійною освітою, механізм прийняття рішень у сфері економіки тощо [26, с. 11].

До зовнішньоторговельного потенціалу можна віднести показники, що характеризують залежність держави від зовнішніх факторів: загальносвітовий рівень інфляції, стабільність валютного курсу світових економічно розвинених держав, індекс розвитку світової економіки, дефіцит бюджету великих міжнародних економічних об'єднань держав, вплив макроекономічних факторів, стабільність національної валюти, інвестиційна привабливість, рівень ділової активності тощо.

Граничні значення показників фінансової безпеки, як зазначалося раніше, не завжди дають певні критерії, після перевищення або зменшення яких економічна система входить у зону руйнування або негативних наслідків. Однак при визначенні заданих критеріїв не існує методики визначення показників. При формуванні моделі фінансової безпеки доцільно представляти систему показників, що відображають, зокрема: гранично допустимі рівні зниження фінансової активності, ВВП, обсягів промислового або сільськогосподарського виробництва, обсягу інвестування та

фінансування реального сектору економіки, за межами якого неможлива економічна діяльність та подальший розвиток на технічно сучасному, конкурентоспроможному базисі, підтримка науково-технічного, інноваційного, інвестиційного, кадрового та кваліфікаційного потенціалу та ін. [15].

Як показують сучасні дослідження в сфері фінансової безпеки, високий рівень фінансової безпеки країни повинен забезпечуватися, насамперед, за рахунок ефективності внутрішньої адміністративної структури, якістю прийнятих рішень.

Достовірність оцінки рівня фінансової безпеки залежить від правильності визначення кількісних параметрів граничних значень. При цьому множинність граничних значень, різних за своїм змістом і характером, вимагає практично множинності методів їх розрахунку. Залежно від конкретної фінансової ситуації вони повинні змінюватися під впливом обставин так само, як і сам перелік граничних значень і методи їх розрахунку.

В результаті досліджень проблеми оцінки фінансової безпеки розроблено безліч прийомів і методів прогнозування фінансових показників, в тому числі з позиції можливого руйнування фінансової системи, можливого дефолту [26]. Дефолт як відмова держави від своїх боргових зобов'язань, також як і згортання програм соціально-економічного розвитку, слід вважати станом максимальної загрози фінансовій безпеці суб'єктів господарювання.

Розробка прогнозної моделі фінансової безпеки держави вимагає створення багатофакторної прогнозної моделі, в основу якої може бути покладено розрахунковий індекс фінансової стійкості, зміни якого дозволяють відносити розглянуту економічну ситуацію до тієї чи іншої міри небезпеки.

На основі аналізу сучасної фінансової ситуації в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, а також дослідження змін індикаторів і показників фінансової безпеки, можна запропонувати багатофакторну модель

прогнозування фінансової кризи.

У конструкцію розрахункових моделей на основі експертних висновків слід ввести вагу коефіцієнтів, що враховується при розрахунках. Частка кожного показника в рівнянні може бути розрахована на основі статистичних даних. Подібні моделі застосовуються в міжнародній і вітчизняній практиці для оцінки спроможності господарюючих суб'єктів економіки й оцінки ймовірності їх банкрутства.

Однак ефективність вжитих заходів щодо забезпечення фінансової безпеки доцільно оцінювати за величиною відношення суми відверненої шкоди до вартості заходів щодо забезпечення фінансової безпеки. Звідси випливає, що для розрахунку необхідно оцінити систему заходів щодо забезпечення фінансової безпеки, для чого повинна бути, в свою чергу, створена сама система, щоб можна було підрахувати її вартість.

На основі розрахунку ефективного рівня митного захисту з метою забезпечення захисту національних виробників товарів, необхідно зробити ставку імпортного мита на готову продукцію вище ставки тарифу на імпорт проміжної продукції. В результаті реально існуючий (ефективний) рівень митного захисту буде вищий від номінального.

Розрахунок ефективних ставок імпортних мит на товари вимагає обробки даних про витрати виробництва в галузевому і регіональному розрізі, про продуктивність праці, ціни, заробітну плату, оцінки порівняльних переваг окремих галузей виробництва і порівнянних даних по інших країнах [39]. Особливе значення митних зборів у сфері забезпечення фінансової безпеки робить необхідним при введенні того чи іншого рівня митної ставки враховувати і критерії фінансової безпеки. Так, наприклад, такі критерії, як частка в промисловому виробництві обробної промисловості, частка в експорті продукції обробної промисловості, частка в експорті високотехнологічної продукції, і багато інших (таблиця 1.3).

Однак, у сучасній міжнародній фінансовій обстановці, застосування митних зборів у даний час обмежене необхідністю виконання Україною своїх

зобов'язань у рамках міжнародних торгових організацій. Внаслідок цього на перший план виходять нетарифні інструменти державного регулювання зовнішньоторговельної політики.

Таблиця 1.3

Граничні значення деяких показників фінансової безпеки суб'єктів господарювання України

	Назва показника	Граничне значення в світовій практиці	Ймовірні соціально-економічні наслідки
1	Рівень падіння ВВП	більше 30-40%	Деіндустріалізація економіки
2	Частка в промисловому виробництві обробної промисловості	менше 70%	Деіндустріалізація економіки
3	Обсяг внутрішнього боргу в % до ВВП за порівнянний період часу	більше 20%	Деіндустріалізація економіки
4	Частка імпорту у внутрішньому споживанні	більше 30%	Залежність економіки від інших країн
5	Обсяги інвестицій в % до ВВП	менше 25%	Зниження енергоозброєності економіки
6	Витрати на наукові дослідження в % до ВВП	менше 2%	Зниження наукового потенціалу економіки
7	Частка імпортованих продуктів харчування	більше 30%	Стратегічна залежність життєдіяльності країни від імпорту
8	Частка в експорті продукції обробної промисловості	менше 40%	Колоніально-сировинна структура економіки
9	Частка в експорті високотехнологічної продукції	менше 10-15%	Технологічне відставання економіки

Застосування нетарифних заходів державного регулювання зовнішньої торгівлі на даному етапі соціально-економічного регулювання економіки, хоча і є по суті мірою коротко- або середньостроковою, але в повній мірі представляє яскравий приклад використання даного інструменту для захисту фінансової безпеки держави [44, с.128]. Однак найбільш гнучким механізмом, що дозволяє досягти стабільності фінансової системи держави, є оподаткування зовнішньоторговельних операцій і суб'єктів

зовнішньоторговельної діяльності в силу вбудованих економічних стабілізаторів податків і зборів.

Відповідно до критеріїв фінансової безпеки, які визначаються при розробці державної політики в сфері зовнішньої торгівлі, можна вивести багатофакторну матрицю ризиків регулювання зовнішньоторговельної діяльності з метою забезпечення фінансової стійкості. Так, матриця наслідків впливу тих чи інших заходів фінансової політики в сфері зовнішньої торгівлі буде виглядати наступним чином (таблиця 1.4).

Таблиця 1.4

Матриця ризиків застосування державного регулювання щодо фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Ризики і критерії забезпечення фінансової безпеки	Збільшення фінансового оподаткування експорту	Збільшення фінансового оподаткування імпорту	Зменшення фінансового оподаткування експорту	Зменшення фінансового оподаткування імпорту
Рівень падіння ВВП	Зниження обсягу вироблених на експорт товарів. Зменшення обсягу виробництва. Зниження ВВП	Зниження обсягу імпорту товарів. Збільшення обсягу виробництва. Збільшення ВВП	Збільшення обсягу вироблених на експорт товарів. Збільшення обсягу виробництва. Збільшення ВВП	Зниження обсягу вироблених товарів через їх заміщення імпортом. Зменшення обсягу виробництва. Зниження ВВП
Частка в промисловому виробництві обробної промисловості	Збільшення внутрішнього споживання і переробки сировинних товарів	Збільшення внутрішнього споживання і переробки сировинних товарів	Зниження внутрішнього споживання і можливе збільшення переробки сировинних товарів	Зниження внутрішнього споживання і переробки сировинних товарів
Об'єм внутрішнього боргу у % до ВВП, за який можна порівняти період	Перехід до самоспоживання і зниження доходів у вигляді валютної виручки. Збільшення зовнішніх позик	Перехід до самоспоживання і збільшення доходів у вигляді валютної виручки. Зниження зовнішніх позик	Перехід до змішаного споживання і збільшення доходів у вигляді валютної виручки. Зниження зовнішніх позик	Перехід до споживання товарів імпортного виробництва і зниження доходів у вигляді валютної виручки та збільшення зовнішніх позик

Частка імпорту у внутрішньому споживанні, всього	Збільшення зовнішніх позик. Знижується, через заповнення товарами внутрішнього виробництва	Зниження зовнішніх позик. Знижується, через високий рівень оподаткування товарів іноземного виробництва	Збільшення, через необхідність заміни експортованих товарів і збільшення фінансових коштів, які можна направити на закупівлю товарів внутрішнього виробництва	Збільшення через нездатність на даному етапі товарів українського виробництва конкурувати з товарами іноземного виробництва
Обсяги інвестицій в % до ВВП	Збільшення або зниження (характеризується інвестиційною політикою)	Збільшення або зниження (характеризується інвестиційною політикою)	Збільшення за рахунок збільшення валютних надходжень або зниження (характеризується інвестиційною політикою)	Зниження (характеризується інвестиційною політикою)
Витрати на наукові дослідження в % до ВВП	Збільшення або зниження (характеризується інноваційною політикою)	Збільшення або зниження (характеризується інноваційною політикою)	Збільшення або зниження (характеризується інноваційною політикою)	Зниження (характеризується інноваційною політикою)
Частка імпортованих продуктів харчування	Зниження через заповнення товарами власного виробництва	Зниження через зменшення частки імпортованих товарів	Збільшення	Збільшення аж до повної продовольчої залежності
Частка в експорті продукції обробної промисловості	Збільшення або зниження (необхідно вироблення багатоклонного тарифу залежно від ступеня переробки)	Збільшення або зниження (необхідно вироблення багатоклонного тарифу залежно від ступеня переробки)	Збільшення або зниження (необхідно вироблення багатоклонного тарифу залежно від ступеня переробки)	Зниження
Частка в експорті високотехнологічної продукції	Збільшення або зниження (необхідно вироблення багатоклонного тарифу залежно від ступеня переробки)	Збільшення або зниження (необхідно вироблення багатоклонного тарифу залежно від ступеня переробки)	Збільшення або зниження (необхідно вироблення багатоклонного тарифу залежно від ступеня переробки)	Зниження
Рівень доходів у бюджет держави	Первісне збільшення, а потім значне зниження фіскальних доходів від експорту	Первісне збільшення, а потім значне зниження фіскальних доходів від імпорту	Первісне зниження, а потім можливе збільшення фіскальних доходів від експорту	Первісне зниження, а потім можливе збільшення фіскальних доходів від імпорту
Кримінологічні аспекти зовнішньоторговельної діяльності	Збільшення кримінологічного аспекту при експорті товарів	Збільшення кримінологічного аспекту при імпорті товарів	Зменшення кримінологічного аспекту при експорті товарів	Зменшення кримінологічного аспекту при експорті товарів

На основі наведеної матриці оцінки ризиків параметрів фінансової безпеки в зв'язку застосування тих чи інших заходів політики держави, можна виробити механізм прийняття рішень в області забезпечення заданого рівня фінансової безпеки.

Висновки до першого розділу

1. Для розуміння сутності і змісту фінансової безпеки країни необхідно розкрити такі поняття, як «безпека», «національна безпека», «економічна безпека». Багатовіковий розвиток соціально-економічної думки свідчить про те, що проблема безпеки ще в давнину сприймалася як найважливіша в будь-якій суспільній структурі.

Світові фінансові центри встановлюють нові правила господарської діяльності. В основному це стосується скорочення термінів операцій і переваги прибутковості над усіма іншими критеріями. В результаті зростаюча частина фінансових коштів спрямовується не у виробництво, а в чисто спекулятивні угоди. Стрімко множаться віртуальні гроші і кредитні зобов'язання, відірвані від реалій господарського життя. Економічна теорія побудована на постулатах, головним з яких є теорія досконалої конкуренції. Суть даної теорії зводиться до того, що необмежене прагнення учасників господарського процесу до задоволення власних потреб призводить до допомоги ринкових відносин щодо оптимального розподілу ресурсів. Подібний стан досягається при рівності граничних витрат ринковою ціною, яка визначається під впливом попиту та пропозиції. Однак спекуляції на ринку здатні змінити умови формування попиту і пропозиції, що вважалися фундаментальними, змінюючи тим самим всю систему розподілу ресурсів в економіці. Даний процес особливо яскраво описаний Дж. Соросом.

Таким чином, очевидно, що відбулося виділення фінансової економіки в самостійну, таку, що швидко розвивається, і незалежну сферу діяльності зі специфічними інструментами, технологіями, принципами, слабо пов'язану з реальною економікою. Відбувається створення і слабоконтрольований перерозподіл фіктивних фінансових ресурсів, які не мають під собою ніякого

реального забезпечення, але в той же час нічим не відрізняються від «справжніх» грошей. Подібний абстрактний характер маніпулювання фінансовими ресурсами може створювати загрози різного масштабу – від локальних до глобальних фінансових криз.

Національні фінансові системи схильні як до внутрішніх криз, так і до впливу регіональних або світових криз. Крім того, з ростом взаємопроникнення економік різних держав, активізацією діяльності міжнародних фінансових організацій, транснаціональних економічних структур фінансові системи країн вкрай вразливі, що безпосередньо представляє загрозу не тільки економічній, а й національній безпеці в цілому.

2. Традиційно розуміння сутності безпеки засноване на виділенні життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в якості об'єктів захисної діяльності. Захищеність таких інтересів тотожна захищеності власне їх носіїв, якщо ми візьмемо на озброєння наступне визначення: життєво важливі інтереси – сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави.

Життєво важливі інтереси особистості, суспільства, держави інтегруються в національні інтереси – сукупність збалансованих інтересів особистості, суспільства і держави в економічній, внутрішньополітичній, соціальній, міжнародній, інформаційній, воєнній, екологічній та інших сферах. Вони носять довгостроковий характер і визначають основні цілі, стратегічні та поточні завдання внутрішньої і зовнішньої політики держави. До числа основних наукових понять, які можуть бути ефективно використані при аналізі системи фінансової безпеки, слід так само віднести поняття «небезпека».

Необхідно підкреслити, що сам по собі моніторинг загроз фінансовій безпеці держави на основі аналізу абсолютних і відносних показників, а також їх динаміки, не дає вичерпної відповіді з приводу її стану. Подібний аналіз може

загалом охарактеризувати стан фінансової системи країни, а також визначити поліпшення або, навпаки, погіршення положення в окремих її сегментах та її положення в цілому.

Для визначення дійсного рівня фінансової безпеки держави, необхідне порівняння фактичних даних із певними нормативними параметрами, обґрунтованими з наукової точки зору і прийнятими на державному рівні. Такими параметрами покликані служити порогові значення фінансової безпеки держави. На наш погляд, порогові значення індикаторів фінансової безпеки держави можна визначити як граничні величини, недотримання або балансування на межі яких свідчить про істотне зростання загроз, що перешкоджають нормальному функціонуванню та розвитку фінансової системи і, тим самим, захисту національних інтересів держави. Це визначення, по-перше, несе в собі сутнісні риси визначення самої фінансової безпеки країни. По-друге, вказує на певні рамки дії граничних значень, адже загрози фінансовій безпеці наростають не одномоментно, а в межах якихось значень і під впливом певної сукупності обставин.

Відзначається також особлива необхідність проведення збалансованої кредитно-фінансової політики; посилення державної підтримки інвестиційної та інноваційної активності; вжиття заходів щодо створення стійкої банківської системи, що відповідає інтересам реальної економіки, полегшення доступу підприємств до довгострокових кредитів на фінансування капітальних вкладень; вжиття заходів у сфері валютного регулювання і контролю з метою створення умов для припинення розрахунків в іноземній валюті на внутрішньому ринку і запобігання безконтрольного вивозу капіталу тощо. Проте, в даній концепції не міститься чітко обґрунтованої програми забезпечення фінансової безпеки України. Тому представляється актуальною необхідність розробки такої програми, що відбиває державну стратегію забезпечення фінансової безпеки

України, яка більш детально визначала б коло питань, що стосуються виключно фінансової системи країни і була б основою підтримки фінансової безпеки держави.

3. У Державній стратегії забезпечення державного регулювання фінансової безпеки відзначено, що без забезпечення заданого рівня критеріїв фінансової безпеки практично неможливо вирішити жодну з завдань, що стоять перед країною, як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному плані. Метою державної діяльності у фінансовій сфері є забезпечення такого рівня розвитку економіки, при якому створювалися б прийнятні умови для життя і розвитку особистості, соціально-економічній та військово-політичній стабільності суспільства і збереження цілісності держави, успішного протистояння впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Головними стратегічними ризиками і загрозами національній безпеці в економічній сфері на довгострокову перспективу являються збереження експортно-сировинної моделі розвитку національної економіки, зниження конкурентоспроможності і висока залежність її найважливіших сфер від зовнішньо-фінансової кон'юнктури, втрата контролю над національними ресурсами, погіршення стану сировинної бази промисловості та енергетики, нерівномірний розвиток регіонів і прогресуюча трудонедостатність, низька стійкість і захищеність національної фінансової системи, збереження умов для корупції і криміналізації господарсько-фінансових відносин, а також незаконної міграції.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Концептуальні положення бюджетно-орієнтованої фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Складовим елементом економічної безпеки країни в сучасних умовах є фінансова безпека. З урахуванням процесів, що відбуваються, глобалізації та інтернаціоналізації виробництва та інтеграції фінансових систем, питання фінансової безпеки стають все більш актуальними.

Стан економіки країни визначає стан фінансів. Якщо процес розвитку економіки характеризується постійним зростанням сукупного суспільного продукту, збільшенням ВВП і національного доходу, то стан фінансів характеризується своєю стійкістю і стабільністю; вони стимулюють подальший розвиток виробництва і підвищення якості життя громадян. Економічна криза, спад виробництва, зростання безробіття ведуть до різкого погіршення фінансових показників, що виражається в збільшенні бюджетних дефіцитів, які фінансуються за рахунок внутрішніх і зовнішніх державних позик, емісії грошей, а також у збільшенні державного боргу і витрат по ньому [117, с. 22]. Все це тягне за собою неможливість своєчасного фінансування державних витрат, розвиток інфляції, порушення господарських зв'язків, збільшення взаємних неплатежів і бартерних угод, труднощі з проведенням податкової політики, зниження життєвого рівня широких верств населення.

Таким чином, фінансові відносини, що опосередковують і супроводжують всі економічні відносини в державі, відображають стан національної безпеки в цілому.

Спочатку фінанси в основному обслуговували реальний сектор економіки, але з плином часу стали набувати самостійного значення. В даний час «фінанси існують у вигляді самостійної і незалежної форми діяльності, що функціонує на власній базі в рамках свого законодавства, інструментів, технологій...», яку «прийнято називати спекулятивною діяльністю». Темпи зростання фінансового ринку в багато разів перевищують обсяги торгівлі товарами та послугами.

Фінансово-кредитні ресурси в значній мірі стали застосовуватися без безпосередньої ув'язки з розвитком процесів відтворення, з реальною економікою, відбулося їх переміщення в спекулятивний капітал, що значно ускладнює еквівалентний обмін. Так, тільки 10% щоденних валютних операцій обслуговують зовнішню торгівлю, а основний вплив на валютний курс роблять не товарні ринки, а поточна кон'юнктура фінансових ринків. У фінансовій системі України основним фактором формування банківських доходів на даний момент є не створення ВВП, а перерозподіл доданої вартості з реального сектора економіки в банківський сектор [128].

В даний час фінансовий сектор економіки в усіх державах відіграє не менш важливу роль, ніж реальний сектор. Комерціалізація багатьох сфер людської діяльності (культура, політика та ін.), стрімкий розвиток інформаційних, комунікаційних та інших технологій сприяли масштабному розширенню попиту на фінансові ресурси. У свою чергу, процес фінансової глобалізації, демонстрований у даний час економічною цивілізацією, створює умови для встановлення особливої фінансової влади, яка за допомогою поглиблення міждержавних фінансових зв'язків, лібералізації цін, володіння світовими грошима за рахунок валютної інтернаціоналізації, управління світовими фінансовими потоками, створення транснаціональних фінансових груп дозволяє впливати як на весь світовий господарський простір, так і на окремі держави.

Сучасна фінансова система набуває глобального характеру, оскільки фінансові ринки і фінансові посередники взаємопов'язані через всеосяжну

міжнародну телекомунікаційну мережу і систему контрактів, що забезпечує безперервний рух капіталу і фінансових потоків. У розвитку фінансових систем важливу роль відіграє фінансова політика, реалізація якої в значній мірі обумовлюється функціонуванням і самої фінансової системи [17, с. 61].

Процес фінансової глобалізації супроводжується процесом державного дерегулювання, що характеризується послабленням регулятивної функції держави і зниженням рівня ефективності застосування державних обмежень у фінансовій сфері. Неконтрольовані концентрації і диспропорції фінансового капіталу в поєднанні з інтеграцією світових економік є потенційною небезпекою для макроекономічної стабільності і стабільності національних фінансових систем.

Посилення ролі фінансового капіталу в процесі відтворення, облік наслідків процесів глобалізації та дерегулювання у фінансовій сфері, інших тенденцій світового фінансового господарства вимагають прийняття ефективних заходів щодо забезпечення заданого рівня фінансової безпеки держави.

Фінансова безпека є найважливішим елементом економічної безпеки країни в сучасних умовах. Це основна умова здатності держави здійснювати самостійну фінансово-економічну політику відповідно до своїх національних інтересів.

Під фінансовою безпекою держави розуміють захищеність інтересів держави у фінансовій сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці, або такий стан і розвиток фінансової системи, фінансових відносин, який гарантує здатність держави створювати необхідні фінансові умови для забезпечення соціально-економічної і фінансової стабільності її розвитку, збереження цілісності і єдності фінансової системи навіть при найбільш несприятливих варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх фінансово-економічних процесів [126, с. 12].

Фінансова безпека держави включає в себе цілий комплекс питань, пов'язаних із грошово-кредитно-банківською, бюджетно-податковою та

валютно-грошовою політикою; функціонуванням банківської системи і фінансового ринку. У Державній стратегії економічної безпеки України стійкість фінансової системи визначається рівнем дефіциту бюджету, стабільністю цін, нормалізацією фінансових потоків і розрахункових відносин, стійкістю банківської системи і національної валюти, ступенем захищеності інтересів вкладників, золотовалютного запасу, розвитком українського фінансового ринку і ринку цінних паперів, а також зниженням зовнішнього і внутрішнього боргу і дефіциту платіжного балансу, забезпеченням фінансових умов для активізації інвестиційної діяльності.

В сучасних умовах особливу роль, особливо в формуванні фінансової політики держави, відіграють зовнішні загрози. Серед основних причин виникнення зовнішніх загроз фінансовій безпеці України слід виділити наступні:

- розвиток процесів транснаціоналізації економічних зв'язків, інтернаціоналізації світового господарства, що веде до зміни фінансових потоків;
- збільшення значення фінансового сектора економіки як на макроекономічному рівні (фінансові системи держав і міжнародних організацій), так і на глобальному рівні (міждержавна економічна інтеграція), який здатний перенаправляти значні фінансові ресурси, що викликає нестабільність фінансової системи;
- зростання національної незалежності транснаціональних господарюючих суб'єктів і субдержавних інститутів, які мають значні фінансові ресурси;
- високий ступінь мобільності та взаємозв'язку фінансових ринків на базі новітніх технологій з передачі інформації і капіталу, що сприяє поширенню фінансових криз;
- різноманіття основних і похідних фінансових інструментів і високий ступінь їх мобільності, яка впливає на грошово-кредитну і бюджетно-податкову політику держави;

- взаємозалежність внутрішньої і зовнішньої політики різних держав, які все більше залежать від світових фінансів;
- посилення конкуренції між державами в економічній, фінансовій та інших сферах;
- надмірна залежність національних економік від іноземного спекулятивного капіталу, що робить їх фінансові системи надзвичайно уразливими та ін.

Якщо зовнішні загрози фінансової безпеки пов'язані з інтернаціоналізацією і глобалізацією світового господарства, то внутрішні загрози зароджуються в основному через нестабільність і незбалансованість національної фінансової системи та її окремих підсистем, неадекватну фінансово-економічну політику, елементарні прорахунки і зловживання органів влади і управління [40, с. 199]. Так, із підвищенням ступеня інтеграції України у світове господарство загрози сталого функціонування національної фінансової системи, пов'язані з фінансовою глобалізацією, посилюються через нерозвиненість фінансової інфраструктури, невисокий рівень капіталізації банківської системи, невеликі обсяги довгострокового банківського кредитування та значний рівень процентних ставок по кредитах, значний дисбаланс у розвитку окремих секторів фінансового ринку, низький рівень інвестиційної діяльності, недостатню опрацьованість фінансового законодавства, високий рівень фінансової злочинності, брак інвестицій у різні галузі економіки, в першу чергу пов'язаний зі слабкою конкурентоспроможністю і слабкістю інноваційного потенціалу і т. д.

Фінансова безпека є багаторівневою системою, яку утворює ряд підсистем, кожна з яких має власну структуру. Ґрунтуючись на розподілі фінансової системи держави на різні сегменти, що відрізняються характерними особливостями фінансових відносин, зокрема умовами акумуляції та розподілу грошових коштів, можна виділити основні елементи фінансової безпеки держави, представлені на рис. 2.1.

Основою фінансової безпеки держави є безпека її бюджетної системи

(фінансово-бюджетна безпека).

Рис. 2.1. Структура державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання України

В умовах ринкових відносин, при скороченні можливостей держави впливати на економічні процеси, значно зростає роль бюджетної системи як основи механізму державного регулювання економіки [55, с. 67].

Специфіка бюджетних відносин України полягає в наступному:

- бюджетні відносини є особливою формою економічних перерозподільних відносин, пов'язаних із відокремленням частини національного доходу в руках держави та її використанням для суспільних цілей;
- бюджетні відносини пов'язані з утворенням, розподілом і використанням бюджетів всіх рівнів бюджетної системи України, а також позабюджетних фондів;
- в зміст бюджетних відносин також входить реалізація взаємозв'язків між елементами бюджетної системи, організація бюджетного устрою і бюджетного процесу;
- обов'язковим суб'єктом бюджетних відносин є публічні органи державної влади або місцевих утворень: органи державної влади, органи

державної влади суб'єктів України, органи місцевого самоврядування;

– в рамках бюджетних відносин держава бере участь у процесі розширеного суспільного відтворення.

Таким чином, сутність бюджетних відносин полягає в задоволенні об'єктивної необхідності наявності матеріально-фінансової бази функціонування і розвитку держави, що неможливо без стабілізації національної економіки, без формування стійкого економічного зростання.

Однією з найбільш актуальних функцій держави є забезпечення керованості та підконтрольності державних фінансових ресурсів, створення умов для їх ефективного використання. В Україні цю функцію покладено на бюджетну політику держави, головними завданнями якої є підвищення добробуту населення і забезпечення стійкого зростання економіки країни на основі стабільного функціонування і розвитку бюджетної системи [40, с. 199].

Вбудована в єдину економічну систему держави, бюджетна політика формується з урахуванням ринкових цін, рівня прибутковості, податкового і фінансового потенціалу суб'єктів вітчизняного ринку. У той же час, вона сприяє не тільки формуванню фінансового господарства країни, запланованого і прогнозованого в цілях забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства, а й є потужним інструментом регулювання макроекономічних процесів, дія якого знаходить своє відображення:

– в зміні розподілу фінансових ресурсів з метою збільшення виробництва і підтримки його пропорційності внаслідок проведення політики оподаткування;

– у впливі на господарську кон'юнктуру і рівень ділової активності підприємців шляхом зосередження бюджетних ресурсів (бюджетних інвестицій, кредитів, субсидій) в окремих галузях економіки та надання державних гарантій і на окремих ділянках економічного розвитку;

– у впливі на структуру і пропорції ринків товарів і послуг, на баланс попиту і пропозиції в цілому через виділення асигнувань на оплату

державних (місцевих) контрактів на поставку товарів, виконання робіт, надання послуг, а також надання власних державних (місцевих) послуг всім господарюючим суб'єктам;

– у впливі на динаміку і рівень цін, параметри грошово-кредитної системи через пропозицію грошей і попит на них;

– у формуванні резервних бюджетних фондів з метою проведення антикризової політики, підтримки депресивних і дотаційних регіонів, регіонів і територій, що зазнають наслідків надзвичайних ситуацій та ін.

Бюджетна політика держави має не тільки прямий, а й опосередкований вплив на вітчизняну економіку. Непрямий вплив полягає в тому, що закріплені в бюджетних документах заплановані значення основних показників економічного розвитку країни, конкретні напрямки формування і витрачання бюджетних коштів, заплановані пріоритети державної фінансової політики відповідних бюджетів враховуються іншими господарюючими суб'єктами при плануванні своєї діяльності на перспективу.

До найбільш важливих напрямків бюджетної політики України відносяться: акумуляція бюджетних доходів у бюджетній системі, виконання бюджетних зобов'язань шляхом регулювання фінансових потоків у рамках різних бюджетних та позабюджетних фондів, управління бюджетним дефіцитом і державним боргом, запобігання конфліктам між владою різних рівнів з приводу розподілу і використання ресурсів національної бюджетної системи, створення умов для підвищення ефективності державного і місцевого бюджетного контролю, залучення іноземних інвестицій, протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, оптимізація управління Резервним фондом, нейтралізація негативного впливу світових фінансових криз і субнаціональних фінансово-економічних структур, запобігання витоку капіталів за кордон та ін. [19, с. 98].

При цьому найважливішим пріоритетом бюджетної політики є досягнення безпеки її інструменту – бюджетної системи, тобто досягнення такої міри захищеності бюджетної системи, бюджетного процесу, при якій

держава здатна здійснювати самостійну бюджетну політику відповідно до своїх національних інтересів.

Особлива роль фінансово-бюджетної безпеки як складової економічної безпеки виділяється на основі сучасного досвіду бюджетних економічних відносин таких держав, як Італія, Греція, Кіпр, Іспанія, в умовах функціонування Євросоюзу.

З огляду на вищесказане, можна зробити висновок, що не тільки країни, що розвиваються, а й економічно розвинені країни вживають заходів щодо забезпечення фінансово-бюджетної безпеки держави і особливо заходи щодо оптимізації та збалансованості бюджету.

З метою розробки ефективної методології щодо забезпечення механізмів і інструментів забезпечення безпеки бюджетної системи України пропонується введення і нормативне закріплення категорії «фінансово-бюджетна безпека».

Пропонується наступне визначення даної категорії:

«Фінансово-бюджетна безпека є складовою фінансової безпеки держави і являє собою такий стан бюджетної системи, такий рівень ефективності формування, розподілу і використання державних та місцевих фондів грошових коштів, які дозволяють у будь-яких умовах розвитку економіки адекватно реагувати на внутрішні і зовнішні загрози, забезпечуючи при цьому фінансову самостійність держави, обслуговування її фінансових зобов'язань з метою виконання покладених на неї функцій, соціально-спрямований розвиток національної економіки» [27, с. 39].

Таким чином, основу фінансово-бюджетної безпеки складають оптимізація структури і концентрації фінансових ресурсів окремих елементів бюджетної системи, раціональне використання ресурсного потенціалу бюджетної системи на основі діючої бюджетно-правової бази.

Структура системи фінансово-бюджетної безпеки України складається з елементів, що відповідають її поняттю. До елементів зазначеної структури відносяться:

1) концепція фінансово-бюджетної безпеки, яка щонайменше повинна містити:

- національні інтереси України у фінансово-бюджетній сфері;
- загрози і носії фінансово-бюджетної безпеки;
- програма заходів щодо формування механізмів і інструментів бюджетно-фінансової політики, що нейтралізує або пом'якшує вплив негативних чинників;

2) національні інтереси України у фінансово-бюджетній сфері:

- здатність держави забезпечити повне і стійке виконання фінансових зобов'язань на всіх рівнях влади;
- застосування механізму державного регулювання вітчизняної економіки, що враховує зовнішні і внутрішні тенденції економічного розвитку, шляхом використання бюджетних інструментів;
- збереження єдиного економічного простору шляхом подолання диференціації рівня соціально-економічного розвитку регіонів і окремих територій України;
- створення економічних і правових умов, що виключають незаконне і нераціональне використання державних і місцевих фінансових ресурсів;

3) мінімізація впливу на національну економічну та соціально-політичну систему з боку неконтрольованих кризових процесів у світовій економіці, а також таких, що володіють фінансовою владою;

4) внутрішні та зовнішні загрози фінансово-бюджетної безпеки України, що перешкоджають проведенню або створюють небезпеку реалізації ефективної і незалежної фінансово-бюджетної політики, при цьому внутрішні загрози породжуються в основному помилками і прорахунками органів влади і управління, зловживаннями та іншими відхиленнями в ході бюджетного процесу, а зовнішні загрози пов'язані з процесом глобалізації всього світового господарства, що супроводжується посиленням взаємопроникнення національних економік, зростанням їхньої залежності від світових фінансів;

5) основні чинники, що визначають стан фінансово-бюджетної безпеки держави, які можна розділити на дві групи:

- фінансово-економічні чинники (індикатори) фінансово-бюджетної безпеки, а саме: рівень перерозподілу через бюджетну систему ВВП, рівень дефіциту (профіциту) бюджету, обсяги бюджетних асигнувань, бюджетних трансфертів і кредитів, граничні розміри внутрішніх і зовнішніх запозичень, обсяги внутрішнього і зовнішнього боргу, розміри бюджетних резервів, частка надання пільг, відстрочок, розстрочок за платежами до бюджетів різного рівня і т. п.;

- організаційно-правові чинники фінансово-бюджетної безпеки держави, до яких відносяться цілісність і структурна досконалість бюджетної системи, правове забезпечення бюджетних відносин, ефективність бюджетного планування, реформування системи оподаткування, своєчасність проходження етапів бюджетного процесу, дотримання бюджетної дисципліни, особливості касового виконання бюджету, своєчасність і правильність прийняття рішень в області бюджетного регулювання, а також організація адекватної системи органів державного фінансового контролю;

5) органи представницької і виконавчої влади, що забезпечують захист фінансово-бюджетної безпеки. Це не тільки представницькі та виконавчі органи влади загальної компетенції України, місцевих утворень, а й органи спеціальної компетенції, які здійснюють фінансову діяльність.

У таблиці 2.1 наведені основні зовнішні та внутрішні загрози фінансово-бюджетної безпеки України, чи інакше, сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку стабільному функціонуванню та ефективному розвитку національної бюджетної системи. Нижче дамо коротку характеристику кожному з них.

Таким чином, переважна орієнтація паливно-енергетичного комплексу на попит зовнішнього ринку стає причиною небезпечної залежності української економіки від зовнішньоекономічної кон'юнктури [29, с. 201]. Вона також породжує проблеми, пов'язані зі зменшенням рівня сировинної

забезпеченості власного виробництва, зниженням конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг, тотальним згортанням виробництва, зростанням безробіття, зниженням якості життя населення та ін.

Таблиця 2.1

Основні зовнішні та внутрішні загрози фінансово-бюджетної безпеки України

Зовнішнє або внутрішнє джерело загроз	Перелік основних загроз фінансово-бюджетної безпеки України
Національна економіка	Деформованість національної економіки, ресурсна спрямованість наповнюваності бюджету
	Низький внесок інвестицій у реальний сектор економіки, вплив інфляційних процесів
	Зростання диференціації рівня соціально-економічного розвитку регіонів
	Можливість великомасштабного витоку капіталів за кордон, відтік капіталу з реального сектору економіки
Бюджетна система	Неякісне бюджетне планування
	Нестабільність зростання доходів бюджетів
	Неефективне і нецільове витрачання бюджетних коштів
	Різка зміна динаміки обсягів дефіциту (профіциту) бюджетів
	Невідпрацьованість механізму виконання бюджету
Адміністративна та правова система	Високий рівень корупції, нераціональне використання державного майна
	Низька якість податкового адміністрування
	Незадовільний стан фінансово-бюджетної дисципліни
	Недосконалість бюджетно-правової бази
	Розбіжності між органами управління різних рівнів влади при розподілі та використанні бюджетних ресурсів
	Недофінансування підприємств і організацій
	Перевищення реального дефіциту бюджету над запланованим
Бюджетна політика	Перенесення бюджетного тягаря з національного рівня на регіональний при низькій частці фінансових ресурсів регіональних бюджетів
	Брак і нераціональне використання резервних бюджетних ресурсів
	Низький рівень бюджетної підтримки розвитку науково-інноваційної діяльності
Зовнішні загрози	
Світова економічна система	Глобальне наростання нестабільності світової економічної системи, виникнення неконтрольованих кризових тенденцій у світовій економіці
	Глобальне нарощення нестабільності світової економічної системи, виникнення неконтрольованих кризових тенденцій у світовій економіці
	Посилення економічної конкуренції між країнами в рамках становлення єдиної неокapіталістичної світової системи
Світова економічна	Сукупний вплив світових товарних і фінансових ринків на

система	вітчизняну економіку в умовах її відкритості та незахищеності
Світовий фінансовий ринок	Нездатність сучасних міжнародних фінансових інститутів контролювати кризові процеси на світовому ринку
	Збільшується кількість офшорних фінансових центрів
	Постійне зростання маси зовнішніх потоків капіталів, що володіють високою мобільністю і непередбачуваністю
	Надмірна залежність національної економіки (в т.ч. її бюджетного сектору) від іноземних короткострокових інвестицій

Диференціація рівнів соціально-економічного розвитку окремих суб'єктів України закладає проблему розриву єдиного економічного простору та протидії міжрегіональній інтеграції. Наявність кризових і відсталих в економічному відношенні регіонів, руйнування виробничих і технологічних зв'язків між регіонами при одночасному зменшенні частки обробних галузей призводять до посилення диференціації рівня виробництва національного доходу на душу населення між регіонами-донорами і дотаційними регіонами, які отримують дотації з Фонду фінансової підтримки регіонів і користуються іншими трансфертами з бюджету; а також до відтоку робочої сили в найбільш економічно розвинені регіони України і соціальної нестабільності стійко-бідних, депресивних територіальних утворень.

Неякісне бюджетне планування як загроза фінансово-бюджетної безпеки характеризується невідповідністю макроекономічних показників, що закладаються у відповідні проекти бюджетів, існуючих економічних реалій. Бюджетне планування, в умовах кризи, вимагає, з одного боку, безумовного виконання соціальних зобов'язань перед населенням, з іншого – суттєвої економії бюджетних коштів. На даний момент бюджетне планування як частина бюджетного процесу України містить недоліки, основними причинами яких є:

- непропорційність податкового навантаження по відношенню до різних галузей економіки, невідповідність зростання ВВП і динаміки доходів консолідованого бюджету (насамперед непрямих податків і мит);

- наявність проблем міжбюджетного планування, обумовлених

невиправданим перенесенням ризиків бюджетної системи з національного рівня на регіональний (з регіонального на місцевий), значним розривом рівня бюджетної забезпеченості окремих регіонів (місцевих утворень);

– відсутність ефективної системи управління макроекономічними і галузевими ризиками з метою адекватної реакції на негативні зміни світової фінансової системи на основі засобів, які закладаються в той чи інший бюджет;

– тривалий перехід до довгострокового бюджетного планування, що ґрунтується на довгостроковій бюджетній стратегії, яка встановлює граничні обсяги видатків на реалізацію кожної з державних програм відповідно до прогнозованих бюджетних параметрів.

Якість податкового адміністрування насамперед визначається його здатністю забезпечити повне і безперебійне надходження податкових платежів до бюджетної системи з метою фінансування державних витрат. Зараз збирання податкових доходів в Україні приблизно становить 70%, в економічно розвинених країнах цей показник коливається на рівні 90% [38, с. 193]. При цьому оподаткування, як один із найбільш значущих інструментів економічної політики держави, має забезпечувати не тільки реалізацію її фіскального суверенітету, а й відповідати вимогам сучасної економіки, нових пріоритетів соціально-економічної політики держави.

Наслідком змін зовнішньоекономічної ситуації, яка характеризується зниженням темпів зростання світової економіки, заморожуванням зростання цін на нафту та інші ресурси і появою тенденції до їх зменшення, є скорочення можливості для зростання дохідної бази бюджету, що при ресурсній спрямованості наповнюваності бюджету неможливо компенсувати за рахунок несировинних доходів [42, с. 164].

В умовах непростої зовнішньоекономічної кон'юнктури залишає бажати кращого рівень досягнення запланованих результатів (за якістю, обсягами, термінами та ін.), встановлених в рамках державного (місцевого) завдання, довгострокової цільової програми, національного проекту і заснованих на

використанні певних обсягів бюджетних коштів.

Це пов'язано з наступними факторами:

по-перше, в сучасній системі управління бюджетними коштами взагалі відсутній механізм доведення розпорядниками бюджетних коштів до бюджетоотримувачів конкретних результатів їх діяльності;

по-друге, дається взнаки брак єдиної науково-обґрунтованої методики, яка встановлює чіткі критерії неефективного використання бюджетних коштів їх одержувачами з метою проведення раціонального фінансового контролю;

по-третє, ні адміністративна, ні кримінальна відповідальність за неефективне використання бюджетних коштів їх одержувачами в українському законодавстві поки не передбачена.

Як відомо, збалансованість бюджету досягається шляхом вдосконалення системи бюджетного фінансування, мобілізації додаткових резервів зростання бюджетних доходів, вдосконалення фінансового контролю за цільовим і ефективним витрачанням бюджетних коштів, використання бюджетних резервів і т. д. На даний момент особлива увага приділяється завданням створення алгоритмів використання різних джерел фінансування, що застосовуються при непрогнозованому збільшенні бюджетного дефіциту; поетапного скорочення дотацій Пенсійному фонду України; переходу до нового порядку формування державного завдання на надання державних (місцевих) послуг, заснованого на єдиному переліку таких послуг і єдиних нормативах їх фінансового забезпечення; застосування механізмів державно-приватного партнерства та ін.

Не налагодженість механізму виконання бюджету проявляється в несвоєчасному доведенні до одержувачів бюджетних коштів відомостей про бюджетні асигнування та ліміти, в недотриманні обсягів і термінів перерахування бюджетних коштів їх одержувачам, несвоєчасному зарахуванні бюджетних коштів на рахунки одержувачів, в порушенні термінів підтвердження бюджетних зобов'язань, у фінансуванні витрат, які не включені до бюджетного розпису, у відхиленні від існуючих нормативів фінансових

витрат на надання державних (місцевих) послуг та ін.

Провідну роль у нормалізації механізму виконання бюджету, підвищенні результативності та забезпеченні цілеспрямованості використання бюджетних коштів повинен здійснювати державний (місцевий) фінансово-бюджетний контроль. Теорія слабшання фінансового контролю при переході до ринку шляхом автоматичного підвищення контролю гривнею не підтвердилася ні вітчизняним, ні закордонним досвідом розвитку ринкової економіки [52, с. 89]. Неефективність фінансово-бюджетного контролю обумовлена недостатньою правовою регламентацією термінів, порядку та інших елементів контрольного процесу; відсутністю координації в діяльності різних контролюючих органів (національних, регіональних, місцевих); слабкістю методологічної основи їх діяльності. Все це в кінцевому підсумку створює реальну і потенційну загрозу бюджетній безпеці України.

Соціологічні опитування, дані кримінальної статистики, оцінки експертів показують, що корупція, вразивши практично всі сфери життя українського суспільства, перетворилася в реальну загрозу національній безпеці країни. В умовах непрозорості бюджетного процесу, коли вибір включення інвестиційних проектів до бюджетного фінансування, організації-виконавця різних витратних статей бюджету знаходиться в руках представників депутатського корпусу, чиновників профільних міністерств і відомств, призводить до згубної практики виділення фінансових коштів за так звані «відкати». Дійшло до того, що багато компаній у завуальованій формі закладають у свій бюджет ресурси, призначені для «стимулювання» вирішення питань, пов'язаних із виділенням бюджетних коштів. В системі державних закупівель розмір корупційної складової приблизно оцінюється в 10%. Тобто, останніми роками багатомільярдні махінації і розкрадання, пов'язані з реалізацією державного (місцевого) майна, завдають не тільки моральну шкоду авторитету державної влади, а й становлять серйозну загрозу фінансово-бюджетній безпеці держави.

Підвищення ефективності управління та розпорядження майном, що

перебуває у державній та місцевій власності, пов'язане з вдосконаленням структури державної та місцевої власності і передбачає вирішення наступних завдань:

- оптимізація структури державного і місцевого майна, зокрема шляхом продажу вказаного майна, що не має відношення до здійснення функцій і повноважень держави;

- підвищення ефективності діяльності державних унітарних підприємств і господарських товариств, акції (частки) в статутному (складеному) капіталі яких знаходяться у власності публічних утворень;

- оптимізація управління та розпорядження іншим майном, що перебуває у державній та місцевій власності;

- забезпечення контролю за використанням і збереженням державного і місцевого майна, створення умов для забезпечення державних гарантій захисту прав державної та місцевої власності [22, с. 299].

При вирішенні питань розпорядження державним і місцевим майном, поряд з оцінкою його використання в державних (місцевих) інтересах, необхідно враховувати і негативні для бюджетних відносин наслідки, пов'язані з орендою державного та місцевого майна, а саме:

- деформація податкових і міжбюджетних відносин, заснована на значній частці податкових надходжень від оренди майна, що належить публічним утворенням (особливо у великих містах);

- перетворення держави у домінуючого монополіста-орендаря на ринку оренди, який гальмує розвиток вітчизняного бізнесу;

- зростання бюджетних витрат за рахунок розрахунку орендної плати, страхування, нагляду за належним використанням орендованого майна.

Незадовільний стан фінансово-бюджетної дисципліни полягає у порушенні обов'язкового для всіх учасників бюджетних відносин порядку здійснення фінансової діяльності. Крім великого поширення в Україні такого соціально-економічного явища, як ухилення платників податків, платників

зборів і податкових агентів від сплати податкових та інших обов'язкових платежів, серед причин несвоєчасних розрахунків з бюджетом фахівці також виділяють зростання дебіторської заборгованості, здійснення бартерних товарообмінних операцій, існуючий порядок черговості заліку платежів у бюджет, несвоєчасне повернення або відшкодування територіальними органами Державної казначейської служби України відповідно зайво внесених податкових сум або сум ПДВ, несвоєчасне виконання зобов'язань за бюджетними кредитами та ін.

Недосконалість бюджетно-правової бази посилюється особливою специфікою бюджетних правовідносин, що відрізняються першорядною значимістю для всього суспільства і спочатку є конфліктними за своєю фінансовою природою. Причини виникнення юридичних конфліктів у бюджетних правовідносинах безпосередньо пов'язані з колізіями і прогалинами бюджетного законодавства, що проявляються в рамках бюджетного процесу, здійснення фінансово-бюджетного контролю за виконанням бюджетів усіх рівнів, а також притягнення до відповідальності за правопорушення у бюджетній сфері. Робота над вдосконаленням бюджетно-правової бази ведеться постійно, але, на жаль, дуже часто норми і положення бюджетного законодавства не встигають за бюджетно-фінансовими реаліями.

Аналіз вертикальної структури бюджетної системи України говорить про те, що протягом останніх років постійно простежується тенденція до централізації значної частини бюджетних коштів на національному рівні. Тут мова йде не стільки про саму концентрації коштів в основному централізованому фонді держави, обґрунтованій фінансуванню загальнонаціональних завдань, скільки про її надлишку. Надмірна концентрація коштів національного бюджету не повинна відбуватися за рахунок ослаблення бюджетів окремих територій, при порушенні бюджетного суверенітету регіональних (місцевих) бюджетів. В іншому випадку проводиться політика бюджетного утримання, орієнтована на безоплатні бюджетні трансферти, що неминуче посилює розбіжності між

органами управління різних рівнів влади при розподілі та використанні бюджетних ресурсів, які можуть привести до загрози деструктуризації системи міжбюджетних відносин, заснованої на реальній взаємодії окремих її елементів [116, с. 209].

Перевищення реального дефіциту бюджету над запланованим виникає з різних причин: непередбачені витрати бюджетних коштів на ліквідацію наслідків великомасштабних катастроф природного або техногенного характеру; тривала стагнація економіки країни, що почалася з кінця 2014 р.; нестабільність національної валюти, що супроводжується відтоком капіталів за кордон та ін.

Незважаючи на те, що в останні роки вживалися заходи щодо перенесення частини бюджетних надходжень на рівні регіонів і місцевих утворень, є побоювання, що регіони не витримають такого бюджетного навантаження. Дійсно, збирання податків безпосередньо пов'язане з економічним станом регіону, соціальні зобов'язання – залежать від його соціально-демографічної структури. В одних регіонах додаткові податкові надходження зможуть компенсувати збільшені бюджетні зобов'язання, в інших регіонах їх може просто не вистачити.

Однак, питання про необхідність резервного фінансування з метою розширеного відтворення національної економіки залишається відкритим. Якщо раніше громадська дискусія з питання управління Резервного фонду і Фонду національного добробуту в основному стосувалася розміщення частини коштів Резервного фонду в закордонні активи, прозорості показників використання коштів зазначених фондів, то зараз мова йде про доцільність створення єдиного органу управління активами обох фондів.

Крім іноземних інвестицій, власних коштів організацій, фінансових ресурсів у вигляді тимчасово вільних коштів господарюючих суб'єктів, включаючи кошти фінансових посередників і заощадження населення, як джерело інноваційних інвестицій виступають бюджетні асигнування, чий обсяги знаходяться в прямій залежності від розмірів дохідної частини

бюджетної системи [41].

Глобальне наростання нестабільності світової економічної системи може бути обумовлено такими факторами, як зміна світової кон'юнктури ринків сировини (наприклад, на ринку енергоносіїв), продовольства, капіталів, падіння цін на фінансові активи або зміна процентних ставок на світових фінансових ринках.

В умовах зрощування фінансових систем держав навіть дефолт окремо взятого фінансового інституту в рамках певної національної фінансової системи може призвести до поширення кризових процесів на всю світову економіку.

Посилення економічної конкуренції між країнами в рамках становлення єдиної неокapіталістичної світової системи пов'язано з об'єктивним процесом глобалізації та інтеграції світової економіки, який передбачає інтенсивний розвиток всіх секторів світового ринку: товарів, капіталів, найманих працівників. Як зазначає Л. А. Костирко, майже 500-річна історія перетворення «паростків капіталізму» в домінуючий глобальний соціально-економічний уклад показує, що його життєздатність і конструктивний капітал визначаються двома факторами: наявністю менш конкурентоспроможного навколишнього середовища і відсутністю витрат на відновлення природи [97, с. 87].

На даний момент ці чинники втрачають своє значення: нові країни і регіональні суб'єкти неокapіталістичної світової системи чинять опір економічно сильним державам в їх прагненні забезпечити собі панівні позиції в сфері світогосподарських відносин; а негативний вплив господарської діяльності людини на навколишнє середовище досягло такого рівня, що збільшення витрат на природовідновні заходи і зростання цін на непоправні природні ресурси стають неминучими умовами світового господарювання.

В даний час багато сфер державного управління, що відносяться до макроекономічного рівня, – валютні курси, оподаткування, облікова ставка і

т. п., можуть бути «регульованими» найбільшими ТНК. При цьому ТНБ є фінансовою основою розвитку ТНК, при цьому відбувається посилення картелізації міжнародної банківської діяльності та фактичний розділ світового ринку позикових капіталів між десятками найбільших ТНБ [138, с. 21]. Вплив ТНК на макроекономічну ситуацію може проводитися як у прямій формі (активне лобіювання своїх інтересів в урядових структурах, забруднення навколишнього середовища, участь у державних переворотях), так і в непрямій – через вплив на обсяги і структуру експорту та імпорту. В результаті погіршується інвестиційна привабливість країн, відбувається падіння курсу національних валют, сповільнюються темпи зростання національного доходу і т. д.

Основною формою експансії як для сформованих, так і для новостворюваних ТНК залишаються прямі інвестиції в акціонерний капітал. Обсяг податкових надходжень до бюджетів приймаючих країн, як правило, нижчий потенційного рівня. Використовуючи політику трансфертних цін і репатріації прибутку, дочірні компанії ТНК, що діють по всьому світу, вміло обходять національні законодавства з метою укриття доходів від оподаткування.

Нездатність сучасних міжнародних фінансових інститутів контролювати кризові процеси на світовому ринку насамперед ґрунтується на безпрецедентному взаємопроникненні національних економік, що залежать від світових фінансів, та існуючої можливості глобальних ринків переносити наслідки внутрішньої політики будь-якої країни на економіки інших держав.

При стійкій повторюваності в останні роки міжнародних фінансових і валютних криз спостерігається постійне запізнення введення антикризових заходів регулювання в міжнародному масштабі. Частково це можна пояснити недостатністю розуміння і передбачення кризи на процесах, обмежених можливостями (в порівнянні з потоками приватного капіталу) міжнародних фінансових інститутів щодо фінансової підтримки національних економік,

переважанням в деяких політичних колах настроїв, спрямованих проти антикризового регулювання. Але головною причиною нездатності міжнародних фінансових інститутів контролювати кризові процеси є відсутність належної інституційної структури регулювання міжнародного фінансового ринку, що стрімко розвивається.

Незаперечним є той факт, що національні органи кредитно-грошового регулювання та міжнародні фінансові інститути постійно співпрацюють, особливо за часів економічних криз. Проте на сьогодні відсутній міжнародний центральний банк і міжнародні органи регулювання, які можна порівнювати з фінансовими інститутами на державному рівні. Тут необхідно враховувати, що питання кредитно-грошових відносин тісно пов'язані з живленням національного суверенітету і економічних переваг держав, від яких не хочуть відмовлятися. Вплив фінансової глобалізації на національну економіку виражається в сукупному впливі світових товарних і фінансових ринків в умовах її відкритості і незахищеності. Сучасний стан української економіки характеризується значною залежністю від таких факторів, як зовнішньоекономічна кон'юнктура, політичні та економічні рішення інтеграційних фінансових угруповань і міжнародних торгово-фінансових організацій (включаючи дискримінаційні заходи), високі інвестиційні потреби та ін. Реалізація моделі відкритої економіки і вихід на світові ринки капіталів і товарів пов'язані з істотним обмеженням державного фінансового контролю та лібералізацією фінансового законодавства, що в свою чергу, призводить до зниження державно-регулятивних можливостей в особі Національного Банку, інших державних фінансових інститутів.

Збільшується кількість офшорних фінансових центрів, формування широкого спектра офшорних послуг призвело до того, що офшорна індустрія перетворилася в глобальний бізнес, що охоплює приблизно половину світових фінансових угод. Зараз в світі налічується як мінімум 200 офшорних юрисдикцій, які намагаються залучити іноземних інвесторів [30]. Такі проблеми, як втеча капіталу за кордон через офшори, недосконалість

законодавства країн, частково або повністю звільняють від оподаткування компанії, які не ведуть бізнес в країні реєстрації, особливо актуальні при вирішенні питань протистояння фінансуванню світового тероризму, проведення інших кримінальних операцій.

Фінансова глобалізація (включаючи її валютну складову) привела до значної концентрації фінансових ресурсів на макроекономічному рівні. Великі фінансово-промислові конгломерати і міжнародні фінансові центри зосередили в своїх руках величезні фінансові капітали, триває зростання обсягів фінансових ресурсів комерційних фінансових інститутів. В результаті сукупний капітал учасників фінансових ринків перевищив валютні резерви центральних банків країн світу.

В останні десятиліття спостерігається істотне зростання міжнародної мобільності капіталу, який нерозривно пов'язаний з такими аспектами, як розвиток і експансія міжнародних фінансових ринків, розвиток міжнародної торгівлі, провідна роль ТНК та ін. Зростаюча мобільність великих мас капіталу на міжнародному фінансовому ринку в першу чергу обумовлена розвитком інформаційних технологій і засобів комунікації, політикою урядів, спрямованою на лібералізацію контролю над капіталом шляхом часткового скорочення або повного скасування багатьох правових і технічних обмежень на рух його транскордонних потоків, появою нових фінансових інструментів, що полегшують його переміщення, та ін.

При зведенні до мінімуму ступеня державного регулювання учасників фінансових ринків, розширення меж відкритості національних економік по відношенню до зовнішніх потоків капіталів, що збільшуються, наявності здатності глобальних фінансових ринків визначати вартість валюти, ціну та доступність капіталу відкривається можливість швидкого і згубного відтоку капіталу з країни, його негативного впливу на господарські комплекси шляхом «розгойдування» курсів національних валют, зниження акцій провідних компаній і використання інших фінансових інструментів [13, с. 446].

Україна залишається країною, що критично залежить від притоку іноземного капіталу, що і стало основою пострадянських фінансово-економічних криз. Понад 70% обертаються на українському фондовому ринку інвестицій і 100% синдигованих кредитів, більше 25% української банківської системи, – це іноземний капітал. Поряд із проблемою браку власних інвестицій в Україні, як і в інших країнах, що розвиваються, існує проблема структури інвестованого іноземного капіталу, в якій значне місце займає іноземний короткостроковий спекулятивний капітал, що впливає поряд з динамікою обмінного курсу гривні і станом платіжного балансу на бюджетний сектор економіки.

Зростання частки короткострокових іноземних інвестицій, не забезпечених реальними товарами і послугами, сприяє значному напруженню в ході циклу і розриву в ланцюзі фаз виробництва, що сприяє зниженню ВВП. Він може привести до появи проблем повернення зовнішнього державного боргу (в першу чергу мова йде про проблеми з ліквідністю, «коли він йде»); до повної некерованості динамікою курсу вітчизняної валюти.

На основі зробленого аналізу зовнішніх і внутрішніх загроз фінансово-бюджетної безпеки можна визначити ряд стратегічних заходів щодо її забезпечення, а саме:

- дотримання збалансованості та стійкості бюджетної системи на підставі розробки довгострокової бюджетної стратегії;
- підвищення ефективності використання бюджетних витрат (в тому числі за рахунок оптимізації державних і місцевих закупівель, переорієнтації бюджетних асигнувань) з урахуванням зовнішніх і внутрішніх макроекономічних процесів;
- використання бюджетних ресурсів в якості одного з найважливіших інструментів забезпечення диверсифікації та комплексного розвитку вітчизняної економіки;
- вирівнювання умов соціально-економічного розвитку регіонів при

одночасній підтримці регіонів-донорів, збереження єдиного економічного простору;

- виявлення бюджетних резервів, кількісне розширення та якісне оновлення фінансових інструментів з метою бюджетної підтримки модернізації економіки і розвитку науково-інноваційної діяльності;

- підвищення фінансово-бюджетної дисципліни за рахунок оптимізації податкової системи, посилення контролю за використанням бюджетних коштів на будь-якому рівні бюджетної системи [15, с. 234].

На закінчення необхідно відзначити, що в даній роботі розглянуті лише деякі важливі питання фінансово-бюджетної безпеки України, забезпечення якої зводиться до створення умов для стабільності (стійкості) бюджетної системи, її захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також розвитку національної економіки в цілому. У зв'язку зі своєю значимістю та актуальністю (особливо в умовах глобального наростання нестабільності світової економіки) ці питання вимагають подальших наукових розробок.

2.2. Підхід до формування державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в умовах євроінтеграції

Як «слабку ланку» української економіки фахівці найчастіше називають фінансову систему, і особливо – банківську структуру. Її малопотужність, роздробленість не дозволяє проводити прогресивні зміни в організаційній структурі вітчизняного виробництва. Низька конкурентоспроможність вітчизняної банківської системи особливо проявляється в сучасних умовах глобалізації світової фінансової системи. Транснаціональні корпорації (ТНК і ФПГ), які покликані сьогодні грати роль локомотива економічного розвитку, вимагають відповідних їм за масштабами банківських і фінансово-кредитних структур [14]. Не менш важливим є і власне банківський аспект, пов'язаний з

необхідністю надання широкого переліку банківських послуг. Останні ж можуть надаватися тільки тоді, коли банки опановують величезну кількість фінансових інструментів, сучасними інформаційними технологіями, вибудовують широку мережу своїх закордонних представництв і філій, кореспондентських відносин з іноземними банками.

В умовах конкурентного середовища, динамічно розвивається, комерційний банк особливо має дбати про збільшення акціонерного капіталу, здійснювати стратегію розвитку, спрямовану на підвищення його капіталізації (зростання котирувань акцій).

Збільшення вартості акціонерного капіталу і зростання конкурентоспроможності банку є взаємопов'язаними поняттями: підвищення конкурентоспроможності банку є умовою збільшення добробуту його акціонерів, в той час як зростання вартості акціонерного капіталу розширює для банку можливості фінансування і подальшого підвищення якості послуг і надання їх за конкурентоспроможними цінами.

Одним з найбільш ефективних способів підвищення капіталізації банківської системи є концентрація банківського капіталу, в тому числі і шляхом злиття і поглинань. Концентрація капіталу в банківській сфері має свою особливість: якщо у виробничій сфері нарощування капіталу може здійснюватися шляхом з'єднання капіталів різних власників, а також за рахунок перетворення прибутку в капітал (капіталізації доходів), в банківській сфері концентрація має на увазі збільшення власного капіталу шляхом випуску акцій, злиття і приєднань фінансових організацій, придбання одними фінансовими організаціями активів (акцій) інших організацій [21, с. 119]. Причому концентрація банківського капіталу в даний час відбувається шляхом утворення все більш складних організацій, в які найчастіше залучаються і такі нефінансові структури, як пенсійні фонди, страхові компанії та ін. Злиття в банківському секторі більш «логічні», ніж у промисловості, оскільки у промислових підприємств завжди присутня проблема реалізації продукту. Для банків такої проблеми немає, бо потенційна можливість розміщення активів практично не має

обмежень. Для банку бути «великим» завжди краще і вигідно в розумінні прибутків і доходів.

Фахівці вважають, що першопричиною концентрації в банківській сфері є виробнича концентрація: все більші виробничі одиниці, розширюючи масштаби своєї діяльності, вимагають більших кредитів і більш широкого переліку банківських послуг. Задовольняти ці запити здатні лише банки, що користуються значними ресурсами. Природно, що свої заощадження (капітали) підприємства зазвичай поміщають у великі банки.

Динаміка основних параметрів, що характеризують стан вітчизняного банківського сектора в 2013–2016 рр., свідчить про закріплення тенденції розвитку даного сектора в напрямку концентрації. Це дещо суперечить твердженням про те, що низька концентрація банківського капіталу робить сьогодні вразливою українською економіку в цілому. Справа в тому, що «відправна точка» реформи банківської системи в Україні була дуже низькою, і знадобиться багато десятиліть з тим, щоб досягти сучасних міжнародних масштабів даної концентрації.

Політика Національного банку, спрямована на скорочення числа кредитних організацій, також сприяє тому, щоб неефективні фінансові структури поступово йшли з ринку, а решта прагнули зміцнити свої позиції і збільшити власний капітал, об'єднуючись з іншими кредитними організаціями.

Стратегія концентрації банківського капіталу має, на наш погляд, три рівня реалізації: а) глобальний, або міжнаціональний; б) країни, або рівень національної банківської системи; в) власне банківський, або рівень індивідуальних стратегій комерційних банків.

На першому (глобальному) рівні мова йде про об'єднання національних банківських капіталів, обумовлене глобалізацією світогосподарських зв'язків. Проблематика транснаціоналізації банків також відноситься до даного рівня, оскільки на транснаціональному рівні концентрація капіталу відіграє вирішальне значення, вона багато в чому визначає можливості пропозиції кількості та якості фінансових інструментів і послуг, можливості впровадження сучасних

інформаційних технологій, здатність вловлювати найменші розбіжності в прибутковості на різних ринках і витягувати на цій основі додатковий прибуток.

Другий рівень характеризує національну банківську політику в цілому. Українська банківська система в її нинішньому вигляді встигла пережити кілька етапів розвитку; Зараз явно простежуються тенденції до укрупнення, концентрації і централізації банківського капіталу. Так, у рамках програми фінансового оздоровлення економіки передбачається, що на ринку повинні залишатися тільки працездатні банки.

Набагато менше уваги приділяється якісним питанням, таким як: забезпечення збереження коштів вкладників; різноманіття організаційних структур, особливо для обслуговування міжнародної діяльності (банківські відділення, представництва, філії, дочірні та спільні підприємства); розробка маркетингових стратегій, що включають крім загальних конкурентних стратегій банків, також стратегію вивчення міжнародних ринків і стратегію надання на них нових банківських послуг; розробці та впровадженню нових форм банківських послуг; вивчення досвіду діяльності зарубіжних банків з метою розширення функцій українських банків (найбільш перспективними галузями застосування західного досвіду ми вважаємо механізм кредитування промисловості і сільського господарства, а також форми участі банків у фінансово-промислових групах); підвищення ефективності ліквідності; розвиток банківської інформаційної системи та впровадження загальносвітових принципів банківського інформаційного менеджменту; впровадження нових інформаційних технологій і комп'ютеризації банківської справи.

На цьому ж (національному) рівні реалізується регулююча діяльність Національного банку України, спрямована, зокрема, на приведення вітчизняних нормативних актів і документів у відповідність до Базельських принципів. В нормативних актах України позначені не тільки вимоги до співвідношення основних показників діяльності банків, а й мінімальні розміри власних коштів банків. Багатьом банкам самотійно виконати ці вимоги часом дуже непросто, і тоді постає питання про приєднання їх до більш потужних структур [48, с. 47].

Третій рівень являє індивідуальну стратегію банків, для яких стратегія укрупнення практично завжди присутня і вона заснована на досить сильній мотивації: прагнення потрапити на новий географічний плацдарм, захопити клієнтів під час динамічного розвитку, одержати структуру з високоефективним банківським продуктом, потужною інформаційною та комп'ютерною системою і т. д. Конкретні мотиви можуть бути різними, але часто за ними присутнє прагнення до укрупнення. Важливо підкреслити, що саме на даному (третьому) рівні в кінцевому підсумку і вирішується питання про концентрацію банківського капіталу. Звичайно, на глобальному та національному рівнях можуть бути створені сильні мотивації для концентрації, але важливо, щоб вони співпали з індивідуальними стратегіями конкретних банків.

Надалі розглянемо, які стратегії переслідують ті банки, які включилися в процедуру концентрації, та на які механізми (способи) вони можуть розраховувати при реалізації обраної стратегії в сучасному конкурентному середовищі.

Міжнародний і український досвід дозволяє виділити наступні основні типи індивідуальних банківських стратегій, мета яких зазвичай зводиться до збільшення акціонерного капіталу.

1. Реалізація ефекту масштабу, скорочення витрат.

Загальновідомо, що витрати будь-якого виду діяльності складаються зі змінної і постійної складових. Перші при зростанні масштабів виробництва змінюються пропорційно їм, а другі в меншій мірі. Наприклад, канцелярські та бухгалтерські витрати навряд чи можуть подвоїтися в результаті подвоєння обсягу діяльності фірми. Існують також відомі внутрішні межі експансії (не кажучи вже про зовнішні, ринкові), що задаються, перш за все складнощами ефективного управління великими організаціями [18, с. 19].

Крім зазначених, у наведеній формулі показників ефекту «синергії» (додаткового прибутку від збільшення масштабів діяльності і виходу на нові ринки послуг; додаткового прибутку від зниження ризику за рахунок диверсифікації активів; економії поточних витрат) можуть ставитися й інші

«цільові завдання», наприклад:

- Збільшення доходів за рахунок підвищення спеціалізації, поліпшення маркетингу та посилення позицій на ринку;
- Економія коштів за рахунок зниження трансакційних витрат;
- Комбінування взаємодоповнюючих ресурсів;
- Оптимізація бази оподаткування;
- Економія на впровадженні сучасних засобів інформатики та комп'ютерної техніки.

Слід зауважити, що разом із досягненням ефекту «синергії» можуть виникнути і додаткові витрати, пов'язані з необхідністю уніфікації бізнесів, суміщення внутрішніх технологій. Таким чином, при вирішенні питання про злиття банківських бізнесів необхідно оцінити фактори, які впливають на зменшення витрат, і фактори, які можуть привести до збільшення витрат (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Фактори, що впливають на динаміку банківських витрат

Позитивні фактори	Негативні фактори
Збільшення прибутку	Витрати на придбання
Економія на податках	Можливі негативні наслідки зміни керівництва
Економія на загальних витратах і т. д.	Витрати на уніфікацію технологій

У банківській сфері вигоди від зниження витрат у результаті зростання масштабів діяльності не такі очевидні, як у виробничій сфері, їх може і зовсім не бути. Можливі й негативні синергетичні ефекти поглинання, коли додаткові доходи не покривають всіх витрат процесу об'єднання. Останні включають як прямі витрати, зокрема, пов'язані з придбанням акцій, викупом зобов'язань і звільненням персоналу, так і непрямі – наприклад, початкове зниження керованості об'єднаної структури і падіння якості діяльності через неминучого підвищення морального напруження в колективі.

Негативний синергетичний ефект може виходити і внаслідок ворожої тактики, застосовуваної конкурентами в засобах масової інформації. У західній практиці процедури злиття і поглинань – загальноприйняті елементи розвитку. Про рутинність процесу, зокрема, свідчить регулярна статистика щодо кількості, типу, галузевого складу угод та інших параметрів. Для України ця справа – порівняно нова. Засоби масової інформації, а почасти й ділова преса, трактують її надмірно емоційно, акцентуючи увагу головним чином на те, що поглинаються банки отримують, чи не єдину можливість уникнути банкрутства [22, с. 81]. Така позиція не тільки часто невірна, але і вкрай небезпечна – досить слуху про неблагонадійність банку, щоб його положення дійсно погіршилося. У підсумку замість оздоровлення системи можна отримати додаткові чинники нестабільності.

В цілому можна сказати, що позитивна синергія банківських злиттів створюється завдяки більш широкому спектру факторів, ніж, наприклад, в сфері виробництва. Так, згідно з емпіричним дослідженням, ранг банку за розміром активів позитивно корелює лише з відносним рівнем витрат, хоча ця залежність досить стійка в часі. Тому в банківській сфері набагато більше причин для укрупнення, ніж у сфері виробництва, і «економія на масштабах» або не є головною причиною банківських злиттів, або ефект проявляється в інших площинах.

Можна сформулювати ефект синергії в банківському секторі і в такий спосіб: при організації «правильної» взаємодії між підрозділами компаній, коли фактори діють в одному напрямку і взаємно посилюючий наприклад, вигоди можуть виходити від раціоналізації податкової бази; диверсифікація операцій може дозволити отримувати прибуток на багатьох ринках і оперативно маневрувати активами; об'єднавши капітали банку, легше раціонально розпоряджатися ресурсами і залучати пасиви; виникають нові можливості для раціоналізації управління. Нарешті, вирішального значення набувають останнім часом міркування інформаційно-аналітичного порядку; великою розгалуженою структурою значно легше зібрати й обробити достовірну інформацію, необхідну

для прийняття кваліфікованого управлінського рішення.

2. Універсалізація діяльності банку, диверсифікація видів банківських послуг.

Перехід будь-якого банку в більшу категорію (або національного банку – в категорію транснаціонального) зазвичай супроводжується універсалізацією його діяльності. Великий банк перетворюється в так званий «супермаркет» фінансових послуг, в якому клієнт може отримати практично будь-яку фінансову послугу, що існує в світі на даний момент. Але великий банк, перш за все, є носієм нових фінансових послуг з тим, щоб легше витримати конкуренцію. На думку фахівців провідних консультаційних агентств, які займаються операціями злиття, успіх фінансових організацій майбутнього головним чином залежить від розширення спектра пропонованих ними послуг (не обов'язково чисто банківських – наприклад, страхових, фондів, консультаційних і т. п.), що, безсумнівно, вимагає консолідації капіталів.

Диверсифікація бізнесу в розрізі стабілізації потоку грошових коштів і зниження ризиків також відноситься до числа мотивів злиттів і поглинань. Що стосується банківського бізнесу, то процентні доходи схильні до певної циклічності, тому придбання спеціалізованої фінансової установи, основним джерелом доходів якого є комісії, може надати досить позитивний вплив на тренд прибутковості «кредитного» банку.

Освоєння нових видів фінансових послуг відбувається, перш за все, в результаті жорсткої конкуренції з боку небанківських інститутів, тобто різних інвестиційних фірм, фінансово-консультаційних, різних пенсійних фондів і т. д. Якість надання послуг має бути на високому рівні, і гарантією якості зазвичай є професіоналізм працівників новоствореного банку.

Для провідних українських банків при пошуку необхідних коштів та інформації для підвищення надійності та ефективності своєї діяльності, важливим є освоєння наступних двох видів глобального маркетингу, з усіма доданими «стандартними» наборами банківських послуг:

– виробничого (промислового) маркетингу, який передбачає освоєння

українськими банками сучасних видів кредитування галузей промисловості та інших галузей економіки. Серед них особливе значення мають: проектне кредитування, лізинг і факторинг, участь банків у формуванні та діяльності ТНК і фінансово-промислових груп;

– міжнародного маркетингу, спрямованого на розвиток міжнародного характеру банківських операцій. Даний напрямок, в першу чергу, реалізується за рахунок могутніх філіальних мереж по усьому світу та освоєння нових інформаційних технологій, які дозволяють здійснювати операції в міжнародному масштабі. Також необхідно відзначити роль міжнародного маркетингу в розвитку зовнішньоекономічних відносин: ТІШ стають не тільки кредиторами зовнішньоторговельних операцій, а й прямими їх учасниками за рахунок впровадження механізму факторингу, форфейтингу, лізингу, франчайзингу та інших [17, с. 21].

Найвдаліші стратегічні розробки і пропозиції нових банківських послуг ґрунтуються на фундаментальних концепціях маркетингу – диференціації послуг і сегментації ринку. Разом з тим, необхідно мати на увазі, що надання нових банківських послуг є одним із найбільш ризикових заходів для банку. Крім того, банк повинен переконати клієнтів у тому, що є єдиною у своєму роді установою як за якістю, так і за кількістю послуг, що надаються. Зазвичай для цього необхідна потужна рекламна кампанія, щоб впровадити в свідомість клієнтів потрібну ідею і образ пропонованої транснаціональним банком послуги.

Процес маркетингового розвитку нових банківських послуг можна розбити на наступні етапи: розробка нових ідей, формулювання суті, природи і кінцевої мети можливої нової послуги; пошук того, кого вона може залучити, аналіз відповідності нової послуги цілям банку; дослідження фінансових потреб банківських клієнтів і сегментів ринку, якому можна надати нові послуги; визначення рівня попиту на нові послуги для покриття витрат на виробництво, рекламу і розповсюдження будь-якої з цих послуг; прогнозування їх внеску в загальні доходи банку; аналіз відповідності ринку нових послуг існуючим службам і персоналу банку; розробка планів маркетингу, що дозволяє довести до

відома клієнтів, що банк пропонує нову послугу; на основі перших отриманих результатів прийняття рішення про те, чи варто продовжувати надання нового банківського «продукту», або ж його треба виключити [27, с. 38].

Перевага маркетингової стратегії диференціації банківських послуг полягає в тому, що вона дасть транснаціональному банку важелі ціноутворення. Другою стратегією є стратегія сегментації ринку, в ході реалізації якої ринок ділиться на сегменти, і банк повинен визначити найбільш вигідні з них. Обидві ці стратегії маркетингу досить вигідні, ефективні, мабуть, їх необхідно застосовувати в поєднанні. Крім того, в стратегіях важливо те, що визначається вплив нових послуг на ступінь ризику для банківської діяльності в цілому.

3. Високий ступінь захисту від ризиків.

Укрупнення банківського капіталу дає можливість зменшення страхових резервів ліквідності, необхідних для стійкої діяльності. Відомий англійський економіст, спираючись на статистичний закон великих чисел, вказав на це ще в XIX столітті. Тому ступінь концентрації банківського капіталу вважається одним із головних показників, що характеризують «здоров'я» фінансової системи будь-якої країни, і тенденція до утворення все більших банківських установ за рахунок скорочення кількості дрібних відзначається в усьому світі.

Майже повсюдно існує прагнення до забезпечення схоронності коштів вкладників, яке знаходить своє вираження в певних законах і нормах, що обмежують схильність транснаціональних банків до ризику, а також у правилах, що визначають мінімальну суму акціонерного капіталу. Крім того, діяльність банків регулюється в напрямку стабілізації зростання фінансових і кредитних операцій, проводиться контроль курсів іноземних валют, є правила, що обмежують витік дефіцитного капіталу, або норми, які покликані захистити банки від зовнішньої конкуренції [37, с. 143]. Держава регулює створення нових банків, дає дозволи на використання тих чи інших видів депозитів або інших фінансових інструментів для мобілізації коштів. Серйозно перевіряються якості і достатність банківського капіталу.

Певною «страховкою» від ризиків є самі розміри банків (існує навіть

визначення: «to big to fail» – занадто великий, щоб збанкрутувати). Оскільки держава в силу цілої низки соціально-економічних причин змушена «опікати» найбільші банки, вони отримують додаткові переваги в конкуренції з дрібнішими. Це саме по собі є стимулом для злиття банків, що спеціалізуються в різних областях діяльності: велика організація має великий ринковий вплив (market power), що дуже важливо в умовах банківської галузі, де панують різні моделі недосконалої конкуренції аж до монополії (особливо на відносно замкнених регіональних ринках). Поширення якісного менеджменту на банк, що поглинається, і привнесення більш досконалих технологій управління фінансовими потоками здатні стати важливим чинником успіхів об'єднаної структури.

4. Підвищення якості та ефективності управління.

В результаті цієї стратегії, як правило, поглинаються менш ефективні й гірше керовані банки. В цілому, результатом злиття / поглинання в даному випадку є підвищення ефективності управління в економіці в цілому. Як приклад банку, який здійснює придбання неефективно функціонуючих банків з наступною зміною всієї команди менеджменту, можна привести банк HSBC, що активно купує низькоефективні банки в країнах Азіатського регіону.

Існують і особисті мотиви менеджменту: ці мотиви концентрації банківського капіталу виникають тоді, коли мотивація вищого менеджменту тісніше пов'язана з масштабами, ніж із результатами діяльності компанії або банку. Природно, що великою компанією або банком управляти складніше, ніж малою і середньою, але завжди виникає питання «компенсації за складність управління».

Час від часу захоплення здійснюються з метою створити ілюзію процвітання в очах акціонерів. Хвиля злиттів і поглинань в американській банківській індустрії в 80-ті роки частково пояснюється прагненням керівників продемонструвати хороші показники (зростання курсів акцій, оборотів і капіталів). Прийняті рішення можуть виявитися і невдалими, що, однак, остаточно виявляється лише через кілька років після поглинання [43].

Вирішальним фактором у справі підвищення ефективності управління в

банківській сфері сьогодні виступають процеси інформатизації та інформаційні технології, які дозволяють створений для великих банків єдиний інформаційний простір, перетворивши їх в інформаційні центри, що володіють даними про економічний стан світового господарства, про світовий ринок у цілому.

Впровадження сучасних інформаційних технологій. Докорінно змінює характер сучасної банківської діяльності. Воно сприяє скороченню витрат, здешевленню каналів збуту, раціоналізації витрат за рахунок більш точного знання потреб своїх клієнтів і т. п. Масштабні вкладення в інформаційні технології (зі збереженням декількох альтернативних каналів надання банківських послуг) доступні тільки для великих банків з високою ринковою капіталізацією. Залежність масштабів інвестування в нові технології від розміру банку і його ринкової капіталізації, фактор масштабності банку є критичними в справі отримання конкурентних переваг. З точки зору впровадження інформаційних технологій, переваги злиття / поглинання проявляються, по-перше, в збільшенні абсолютної величини коштів, які можуть бути потенційно інвестовані в ці технології, по-друге, у відносно меншій сумі інвестицій на ці цілі для банку, створеного в результаті злиття / поглинання (при порівнянні з новими банківськими утвореннями).

5. Подолання бар'єрів виходу на новий географічний ринок або в нову для банку галузь.

Бар'єрами для проникнення в деякі галузі фінансових послуг є специфіка обслуговування клієнтів, специфічні навички, технологія і репутація, необхідні для ведення бізнесу. Наприклад, специфіка діяльності інвестиційного банку часом настільки істотна, що його придбання є фактично єдиним способом завоювання комерційним банком сильних позицій на ринку інвестиційних банківських послуг.

Це багато в чому пов'язано з тим, що один з основних активів інвестиційного банку – це людський капітал, зв'язки співробітників з великими корпоративними клієнтами та їх репутація. Крім того, сильні позиції в даній галузі вимагають присутності у всіх (або в більшості) видах інвестиційного банківського діловодства, що розрізняються за рівнем і стабільністю доходів, рівнем ризику і

обсягу необхідного капіталу [51, с. 66]. Створення таких напрямків банківського бізнесу «з нуля» пов'язане з високими фінансовими витратами (в тому числі, витратами на відкриття офісів, високою заробітною платою співробітників, що спеціалізуються на різних банківських продуктах), витратою часу і зусиль на залучення клієнтів. Як правило, єдиним видом послуг інвестиційного банку, доступним новим у галузі інститутам, є торгівля цінними паперами.

У банківській сфері подібна стратегія може бути присутня у випадках придбання банками небанківських фінансових інститутів. Банк у цьому випадку знижує кредитні ризики, підвищує рівень своєї надійності. У той же час нефінансова компанія знижує невизначеність щодо фінансування, в тому числі розширює можливості фінансування довгострокових проектів. Наприклад, у Великій Британії сучасні процеси придбання комерційними банками компаній, що спеціалізуються на страхуванні життя, так само як і пенсійних фондів, пов'язані з перспективами значного зростання попиту на довгострокові фінансові кредити.

Злиття / поглинання забезпечують більш швидке проникнення банку в нову галузь або на новий географічний ринок банківських послуг. Значення цього фактора різко зростає в умовах динамічного конкурентного середовища в зв'язку з посиленням ролі фактора часу. Крім того, в порівнянні з такими альтернативними варіантами, як створення спільного альянсу або спільного підприємства, які передбачають поряд з меншим обсягом фінансових витрат меншу участь в управлінні, злиття / поглинання забезпечують повний контроль за прибутками та видатками, пов'язаними з цільовими видами діяльності.

Можливість використання надлишкових ресурсів – також важливий мотив. Наприклад, регіональний банк, розташований у районі з великими фінансовими ресурсами, але з обмеженими з тих чи інших причин можливостями для їх розміщення, може бути цікавий як об'єкт поглинання для великого банку, що оперує в національному масштабі.

Фахівці вказують на такий мотив злиття і поглинань, як різниця в ринковій ціні компанії і вартості її заміщення. Що стосується банківської практики, то в великій кількості випадків виявляється дешевше купити регіональний банк і

перетворити його у філію, ніж відкривати філію «з нуля». Іншим прикладом може служити, покупка банком процесінгової компанії.

Проникнення банку в нову сферу діяльності за допомогою придбання вже існуючого банку пов'язане з меншим ризиком неповоротних втрат в порівнянні зі створенням нового банку або підрозділу. У разі невдачі існує можливість продати раніше придбану структуру і, таким чином, хоча б частково компенсувати витрати. Додатковою перевагою при цьому є можливість поетапного придбання банку, коли етапу повного злиття / поглинання передують етап стратегічного альянсу. У цьому випадку, у банку є можливість поступово освоїти нову сферу діяльності і – при несприятливому розвитку подій – виходу з неї на ранньому етапі, без істотних втрат. Така схема злиттів якраз характерна для європейських банків.

Порівняно об'єктивну оцінку результатам банківських злиттів дають котирування фондового ринку. Фахівці вважають, що якщо ринкова капіталізація об'єднаної структури зросла в порівнянні з вартістю організацій, що злилися, то об'єднання характеризувалося позитивною синергією. Але метод котирування фондового ринку, що вважається найбільш простим і наочним методом, не може бути повною мірою використаний в Україні, оскільки приблизно три п'ятих вітчизняних банків за формою своєї організації є пайовими. Навіть цінні папери переважної більшості акціонерних банків ніколи і ніде не котирувалися. Тому критерії ефективності кожної конкретної угоди, пов'язаної зі злиттям, представляються нам важко визначальними.

Перший їх висновок зводиться до того, що результати злиття «схожих» банків, що оперують на одних і тих же ринках, як правило, виявляються набагато кращими, ніж при об'єднанні різнорідних організацій. Це говорить про те, що диверсифікація перешкоджає економії на витратах і, отже, як фактор синергії має обмежене значення (принаймні, в короткостроковому аспекті).

Другий висновок: чим гірше результати банку, що поглинається (природно, до певної межі), тим кращими будуть результати злиття, що відбувається через оперативне усунення «вузьких місць» і неефективність управління внаслідок

досить простих заходів з оздоровлення менеджменту.

Третій висновок за результатами обстежень: найбільш важливою умовою успішності поглинання є рівень професійної підготовки управлінського персоналу банку-об'єкта. Саме на дотримання цієї умови зазвичай в першу чергу звертають увагу експерти, які розробляють стратегію злиття.

Нарешті, четвертий висновок стосується великих угод: всупереч сформованому переконанню, немає підстав очікувати високої віддачі від злиття великих банків. По-перше, вони зазвичай далеко не найприбутковіші; по-друге, необхідну після об'єднання реорганізацію управління для них проводити найскладніше; по-третє, позитивні результати злиття зазвичай проявляються не відразу, позначаються масштабні одномоментні витрати самої процедури об'єднання. Дослідження показали, що 70% великих банківських злиттів і поглинань спочатку приводили до зниження віддачі на капітал. Крім того, об'єднання великих організацій майже завжди є вкрай болючим процесом.

У міжнародній банківській практиці можна знайти приклади, що підтверджують актуальність для банків всіх перерахованих вище стратегій і вигідність їх реалізації за допомогою злиття / поглинання.

Сучасна роль злиття / поглинання в реалізації окремих стратегій сучасного комерційного банку представлена нами на наступній схемі. Вона також характеризує комплекс взаємовідносин, що виникають при прагненні банку збільшити вартість акціонерного капіталу, так само як і зв'язок між основними стратегічними напрямками розвитку банків, що реалізуються за допомогою злиття / поглинання. Стратегічні аспекти є, як правило, основними для прийняття управлінських рішень про злиття і поглинання. Фахівцями консалтингової компанії «Accenture» була розроблена модель визначення мети поглинання за деякими параметрами. У числі останніх були виділені п'ять ключових категорій для злиттів і поглинань: фінансові показники, сполучуваність корпоративних культур, сполучуваність продуктових рядів і структури присутності на ринку, сумісність інформаційних і управлінських систем, аспекти державного регулювання [134, с. 102].

В даному конкретному випадку в категорію «фінансові показники» були включені дві характеристики: приріст активів і показник прибутку до оподаткування в розрахунку на одного працівника. Для визначення першого показника встановлюється різниця між активами сторони, що поглинає, і сторони, яка поглинається, і визначається мета, яку можна досягти сторони, що поглинає, для виконання своїх стратегічних завдань. Що стосується другого показника, то проводиться аналіз на предмет чого, чи підвищить поглинання ефективність організації.

Категорія «сполучуваність корпоративних культур» визначається чотирма показниками, один з яких – стиль керівництва. Для оцінки останнього проводиться аналіз стилю керівництва організації, що поглинається (наприклад, демократичний або автократичний), і робиться порівняння зі стилем керівництва організації, що поглинає.

Для України, що інтегрується в міжнародне співтовариство, формування стійкої банківської системи стає пріоритетним завданням.

Одним з основних механізмів забезпечення безпеки банківської системи України на сучасному етапі інтеграції в світове господарство є концентрація банківського капіталу за допомогою злиття і поглинання. Ці механізми у банківській сфері мають свою специфіку, яка відрізняє їх, наприклад, від злиття і поглинань промислових підприємств.

Перш за все, слід зазначити, що в банківській сфері не існує вертикальних об'єднань, характерних для виробничої сфери. Це і зрозуміло, бо вертикальні злиття – це об'єднання компаній різних галузей, пов'язаних технологічним процесом виробництва готового продукту, тобто розширення компанією-покупцем своєї діяльності або на попередні виробничі стадії, до джерел сировини, або на наступні – до кінцевого споживача [140, с. 489]. Найбільш часто вертикальні злиття зустрічаються в гірничодобувній, металургійній, машинобудівній промисловості.

Є різні класифікації банківських злиттів, які ми спробували привести до спільного знаменника. В результаті пропонується наступна їх

класифікація, що визначається характером інтеграції банків:

1. Міжбанківські горизонтальні злиття, які в подальшому можуть бути розділені ще на 5 підвидів:

- злиття, в результаті якого виникає нова юридична особа (statutory merger);
- повне поглинання (full acquisition) або часткове поглинання (partial acquisition);
- пряме злиття (outright merger);
- злиття банків, що супроводжується обміном акцій між учасниками (stock-swap merger);
- поглинання банку з приєднанням активів, але повної вартості (purchase acquisition) і т. п.

Зазвичай в результаті горизонтальних злиттів реалізується ефект масштабу – скорочення вартості витрат на залучення фондів на міжбанківському ринку, збільшення депозитної бази в результаті підвищення рейтингу, додатковий прибуток від злиття і т. п. Вибір того чи іншого типу злиттів залежить від ситуації на ринку, а також від стратегії діяльності банків і ресурсів, якими вона володіє.

Злиття і поглинання в банківській сфері мають свої особливості в різних країнах або регіонах світу, як було зазначено в першому розділі. Так, наприклад, на відміну від США, де відбуваються, перш за все, злиття або поглинання великих банків, в Європі йде поглинання дрібних і середніх банків.

2. Конгломеративного злиття, які діляться на два види:

- придбання банками контролю над підприємствами нефінансового сектору (утворення фінансово-промислових груп);
- злиття банків з іншими фінансовими інститутами (наприклад, злиття банку зі страховою компанією).

При конгломеративному злитті можливе отримання додаткової клієнтури і додаткового доходу за рахунок взаємного розширення переліку

пропонованих банківських і супутніх «продуктів».

3. Формування банківських альянсів та інших типів об'єднань для досягнення спільних цілей, при яких банки не втрачають свою самостійність. Альянси – найбільш поширені типи об'єднань європейських банків.

Залежно від цілей створення, розрізняють три типи банківських альянсів:

– альянси, мета яких полягає в підвищенні якості послуг для банківських клієнтів, які здійснюють діяльність на іншому географічному ринку (приклад, альянс між німецьким банком Commerzbank і іспанським Banco Commerciale Espano);

– альянси, мета яких полягає в спільному використанні з фінансовими інститутами каналів розподілу або продажу нових продуктів (наприклад, угода між Banco Portugal і Allianz);

– альянси, мета яких полягає в залученні дружніх акціонерів для захисту від ворожих поглинань.

На створення альянсів найчастіше йдуть середні банки, коли, наприклад, необхідно забезпечити короткострокову конкурентну перевагу за рахунок об'єднання фінансових ресурсів, надати нові види банківських послуг. На практиці стратегічні альянси часто використовуються як перехідний варіант перед злиттям двох фінансових інститутів, або перед встановленням повного контролю над партнером по альянсу. Перевагами такої двоступеневої моделі злиття, досить поширеної в країнах Західної Європи, є: більш зважений підхід до оцінки партнера, що особливо важливо в разі недостатньої інформаційної відкритості та прозорості фінансових інститутів, а також «м'який» процес інтеграції [145, с. 539].

Стратегічні альянси є чисто фінансовими злиттями, при яких банки, що об'єдналися, не діють як єдине ціле, іноді навіть не очікують істотної фінансової економії, але має місце централізація фінансової політики, яка сприяє посиленню позицій на ринку цінних паперів або фінансуванню інноваційних проектів.

Стратегічні альянси вважаються в порівнянні з банківськими злиттями й поглинаннями «м'якої» формою інтеграції. Власне злиття і поглинання – це «жорстка» форма інтеграції, яка веде до встановлення повного контролю банку над компанією або іншим банком. Між «м'якою» та «жорсткою» формами інтеграції немов розташовані «злиття на паритетних умовах» (або «п'ятдесят на п'ятдесят»). Але про існування останніх можна говорити лише умовно, бо навіть зарубіжний досвід говорить про те, що «модель рівності» є найбільш важко реалізованим варіантом інтеграції: будь-яке злиття може завершитися поглинанням.

У банківському секторі також розрізняють національні і транскордонні злиття. З огляду на глобалізацію господарської діяльності, в сучасних умовах характерною рисою стає злиття і поглинання не тільки банків різних країн, але і транснаціональних банків.

Як і у виробничій сфері, в залежності від ставлення управлінського персоналу компаній до угоди зі злиття або поглинання можна виділити:

– дружні злиття – коли керівний склад і акціонери банку, що придбає, і банку, що купується (цільового, обраного для покупки), підтримують дану угоду;

– ворожі злиття – керівний склад цільового банку (банку-мішені) не згоден із підготовлюваною угодою і здійснює ряд захисних заходів. В цьому випадку банку-набувачу доводиться вести на ринку цінних паперів дії проти цільового банку з метою його поглинання.

Разом з тим, слід сказати, що в банківському секторі набагато рідше зустрічаються недружні злиття, ніж у промисловому або торговому. Тут вступають в дію чинники фінансового характеру. Наприклад, більш суворі правила звітності та нагляду роблять операцію зі злиття / поглинання більш прозорою, а керівників банків, що ініціюють операцію, – більш обережними. Вся банківська система України, що включає близько 1300 банків (проти 11 тис. США), настільки обмежена, що не дозволяє проводити масштабні організаційні зміни, без шкоди для клієнтів. До цього слід додати крихкість

індивідуальних банківських механізмів, яка також стримує процеси об'єднань [29, с. 276].

Досить сильний при банківських злиттях і морально-етичний аспект, причому не тільки на Заході: практика «золотого рукостискання», коли керівнику і ведучому менеджменту банку, які відходять від справ, вручається солідна сума грошей або пакет акцій, для окремих, особливо діяльних з них, вводиться довічна посада радника або почесного президента – «золотий парашут».

Міжнародний фінансовий ринок за технікою виконання розрізняє:

- Злиття;
- Консолідацію;
- Покупку деяких або всіх активів;
- Покупку акцій;
- Оплатою в грошовій формі;
- Оплатою акціями та іншими цінними паперами.

При злитті відбувається обмін голосуючих звичайних акцій і / або привілейованих акцій, довгострокових боргових зобов'язань і готівкових грошових коштів одного банку на всі звичайні голосуючі акції іншого банку, що знаходяться в обігу. При цьому законодавчо передбачена додаткова емісія звичайних акцій першого банку в обсязі, необхідному для обміну зазначених акцій на всі звичайні акції іншого банку. В результаті банк, акції якого зберігаються в зверненні, стає власником банку, акції якого в процесі обміну вилучаються з обігу; при цьому останній перестає існувати як самостійна юридична особа і продовжує свою діяльність в якості підрозділу (філії) першого банку, який, в свою чергу, стає власником чистих активів (сума яких обчислюється відповідно до методології GAAP, як різниця між величиною активів і зобов'язань), а не акцій приєднаного банку.

В результаті консолідації двох або більше банків виникає нова юридична особа, а банки, які об'єдналися, припиняють своє існування в якості самостійних юридичних осіб. Всі звичайні акції консолідованих

банків, що знаходилися в обігу, обмінюються на знову емітовані звичайні акції нового банку. Новий банк, який виник у результаті процесу консолідації, набуває чисті активи банку, діяльність якого триває в якості його підрозділів. Описані вище 2 способи об'єднання банків мають на увазі добровільність процесу, оскільки в обох випадках рішення приймається загальними зборами акціонерів.

Третім типом угод, що відносяться до злиття / поглинання, є придбання одним банком деяких або всіх активів банку за оплату грошовими коштами, борговими зобов'язаннями, привілейованими або звичайними акціями або комбінованим способом. В даному випадку банк, активи якого купуються, зберігає статус юридичної особи і не є афілійованим по відношенню до банку-покупця активів. Така угода вимагає схвалення рад директорів, а також акціонерів обох сторін угоди. Одним із механізмів купівлі-продажу активів банку є конкурсний аукціон. У США, наприклад, через конкурсний аукціон здійснюються продажі активів і зобов'язань неплатоспроможних фінансових інститутів.

У четвертому випадку банк-інвестор набуває частину, контрольний пакет (50% плюс 1 акція) або всі звичайні акції іншого банку, оплачуючи їх або спеціально емітованими звичайними чи привілейованими акціями, або грошовими коштами, або борговими зобов'язаннями. Продаж великого пакету акцій, як правило, вимагає схвалення ради директорів або зборів акціонерів банку. У разі придбання понад 50% голосуючих звичайних акцій банку, останній стає дочірнім суспільством банку-набувача, зберігаючи при цьому статус юридичної особи. Придбання може здійснюватися через скупку акцій на відкритому ринку, в результаті переговорного процесу з акціонерами, через тендерну пропозицію про продаж акцій [48, с. 44].

Якщо порівнювати український і західний ринки банківських злиттів і поглинань, то можна зробити висновок про те, що форми і способи об'єднань в західних країнах набагато різноманітніші. Це пов'язано багато в чому з тим, що в Україні процес активізації подібних процесів триває відносно короткий

період. До того ж, незважаючи на позитивні тенденції в розвитку банківського сектору, існує ще багато перешкод на шляху до підвищення рівня капіталізації банківської системи України шляхом злиттів і поглинань.

Аналіз дозволив виявити наступні фактори, що перешкоджають розвитку рику злиттів і поглинань в українській банківській сфері.

1. Природним обмеженням масштабу придбання акцій (часток) кредитних організацій крім процедур, пов'язаних з дотриманням антимонопольного законодавства і вимог Національного банку України, є поширеність банків з пайовою і закритою акціонерною формою власності. Продаж третім особам частки в статутному капіталі банку, що діє в формі товариства з обмеженою відповідальністю або в формі закритого акціонерного товариства, не надає переважного права викупу часток (акцій) іншими учасниками.

Продаж частки (акцій) у статутному капіталі таких банків допускається тільки в тому випадку, якщо ніхто з існуючих учасників або саме суспільство не бажає придбати частку або акції, пропоновані до продажу.

2. Для української банківської сфери характерне домінування інсайдерської моделі контролю з явно вираженим підприємницьким фактором: велика частина українських банків управляється невеликим числом засновників (акціонерів) – творцями власного великого бізнесу, що мають серйозні амбіції. Побічно цю ідею підтверджує та обставина, що за пропозиціями про злиття з боку одного великого банку до іншого великого банку сьогодні зазвичай ховаються фінансові проблеми, причому виключно великі фінансові проблеми банку-ініціатора злиття [30, с. 192]. На підтримку твердження про те, що добровільна відмова від самостійності і розділ владних повноважень в українській банківській сфері відбувається, як правило, в разі важкого стану банку, свідчить і той факт, що саме неплатоспроможність кредитних організацій є основною причиною відмови реєструючих органів на реорганізацію банків у формі злиття.

3. Важливим компонентом української моделі є специфічна структура

власності банків, створених у формі відкритих акціонерних товариств, яка, незважаючи на видиму значну розпорошеність, фактично блокує можливість придбання банку стороннім покупцем. Проблема придбання акцій великих українських банків, створених у формі відкритих акціонерних товариств, власність яких, на перший погляд, є сильно розпорошеною, пов'язана з тим, що значна кількість дрібних акціонерів, що в сукупності володіють контрольним пакетом банку, фактично є юридичними і фізичними особами, тісно пов'язаними з керівництвом банку. Так, наприклад, поширеною була структура найбільших українських банків, при якій дрібними пакетами акцій банку, які в сукупності склали контрольний пакет, володіла велика кількість його дочірніх структур, керівництво яких, як правило, було посадовими особами материнського банку. Таким чином, контроль над банком реально належить вузькому колу осіб, надаючи українському банківському бізнесу характер сімейного і обумовлюючи відсутність активного ринку банківських акцій.

4. Найбільш привабливі в українських умовах банки знаходяться під контролем держави або місцевих органів влади. Наявність тісних взаємин з органами влади в цьому випадку стає необхідним компонентом злиття. Це в повній мірі характерно для багатьох регіональних банків, привабливих для поглинання: практично вони недоступні через близькість до них місцевих органів влади.

5. Існує категорія «кишенькових» банків, прив'язаних до конкретних підприємств або ФПГ. Перспективи їх активізації на ринку злиттів і поглинань більш ніж сумнівні в силу виконання даними інститутами специфічних (часто небанківських) функцій, обумовлених специфікою підприємств-засновників.

6. Чинне законодавство залишає значну кількість способів заблокувати спробу придбання банку сторонньою структурою шляхом зміни структури акціонерної власності або внесення змін до установчих документів. До числа подібних протидій злиття відносяться:

– консолідація розміщених акцій, в результаті якої дві або більше акцій товариства конвертуються в одну нову акцію тієї ж категорії, дозволяючи великим акціонерам збільшити свої пакети акцій;

– надання раді директорів суспільства права приймати рішення про збільшення статутного капіталу шляхом розміщення суспільством акцій у межах кількості і категорії (типу) оголошених акцій (акцій, які суспільство має право розміщувати додатково до розміщених акцій);

– включення до установчих документів товариства різних умов і застережень типу «золотих парашутів» [21, с. 301].

7. Невиправдано ускладнена процедура злиття в банківській сфері, а також не вирішене питання подання банками звітності тільки в електронному вигляді.

8. При реалізації стратегії злиття і поглинання банки засновують складності при визначенні ринкової капіталізації. Виходячи із закордонного досвіду, ринкова вартість банків визначається на основі ринку акцій, в Україні ж ліквідним ринком акцій може похвалитися тільки Ощадбанк. Оцінка інших банків проводиться всіма доступними методами – від дисконтування майбутніх грошових потоків до простого витратного методу (сума витрат на створення банку з нуля).

Перераховані вище фактори перешкоджають розвитку ринку банківських злиттів і поглинань, незважаючи на позитивне ставлення держави до процесів концентрації банківського капіталу. Беручи до уваги той факт, що в даний час банки активно нарощують капітал, а також те, що багато іноземних банків «прицінюються» до українських і розглядають український ринок як один із перспективних, можна зробити висновок, що активна політика держави, спрямована на усунення бар'єрів при проведенні процедур консолідації капіталу, а також розробка відповідного законодавства створять потужні стимули для активізації процесів злиттів і поглинань у банківській сфері [15, с. 234].

Чинне нині антимонопольне законодавство має багато прогалин, які

зачіпають і проблематику злиттів і поглинань у фінансовій сфері. В їх числі можна виділити:

(1) відсутність затвердженого порядку визначення домінуючого положення фінансової організації на ринках фінансових послуг. Зокрема, не встановлена навіть гранична величина частки фінансової організації на ринку фінансових послуг для кваліфікації домінуючого положення;

(2) немає загальноприйнятого порядку розгляду клопотань про надання згоди антимонопольних органів на угоди злиттів і поглинань на ринку фінансових послуг;

(3) немає встановленого порядку проведення аналізу та знов-таки конкурентного середовища на ринках фінансових (в тому числі, банківських) послуг, не існує і єдиної методики оцінки стану ринку, на якому діють фінансові організації, що об'єднуються);

(4) відсутній єдиний порядок розгляду справ щодо порушення антимонопольного законодавства про діяльність на ринку фінансових послуг, не розроблена відповідна система санкцій.

З огляду на важливість проблеми, банківське співтовариство має право очікувати від Центрального банку найближчим часом методичних роз'яснень і вказівок щодо процедури злиття та поглинання. Згадані вище Положення – досить опрацьовані документи, однак настільки складний і багатоплановий процес двома документами охопити неможливо. За їх межами залишилося багато питань, що стосуються як самої процедури злиття / поглинання, так і періодів «до» і «після» їх проведення. Тут і форми документів, і питання з балансом, звітністю, клієнтами, і взаємодія новоутвореного комерційного банку з Національним банком. На практиці на перший план виходять деталі, та й «нестандартні» випадки стають скоріше нормою, ніж винятком.

Таким чином, слід зазначити, що регулювання кредитно-банківських інструментів представляє систему заходів, за допомогою яких держава через Національний банк забезпечує стабільне і безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі, контролює

процеси злиття і поглинань у ньому.

Ключовим в аналізі банківського сектора, тенденції на ринку злиттів і поглинань в ньому, є реалізація центрального положення кредитно-банківської системи в перетворенні української економіки, її початково домінуючий вплив на відтворювальний процес. У свою чергу, перспективи розвитку кредитно-банківської системи пов'язані з громадськими тенденціями, але визначаються, перш за все, її функціонуванням в якості органічної ланки національної економіки.

Наступні фактори перешкоджають збільшенню числа угод злиття-поглинання в регіонах:

- високий відсоток компаній, які продовжують заробляти на спеціальних «схемах» і безризикових видах страхування;
- бізнес багатьох регіональних страхових компаній побудований на особистих відносинах з клієнтами і топ-менеджерами компанії, а не на конкурентних перевагах. В даному випадку зміна власника і кадрові перестановки в керівництві можуть привести до істотних втрат;
- низька інформаційна відкритість регіональних страхових компаній;
- ризики, пов'язані з незабезпеченістю резервів і капіталу, відсутністю ефективних систем управління та інформаційних систем;
- невелика кількість сильних регіональних страхових брендів і грамотних управлінських команд.

Основною євроінтеграційною формою об'єднання, в тому числі банків, традиційно є не злиття і поглинання, а стратегічні альянси, при яких компанії об'єднують свої ресурси і зусилля для досягнення спільних цілей, не поступаючись при цьому власною незалежністю. За цієї форми отримали реалізацію такі «європейські принципи», як самостійність у веденні бізнесу і прагнення до кооперації. Особливо для країн континентальної Європи завжди була характерна тенденція формування місцевими і регіональними банками груп (а також спілок або банківських клубів), здатних ефективно конкурувати з національними «ключовими» банками. Процеси концентрації

банківського капіталу тут завжди були в значній мірі пов'язані з процесами концентрації у виробничій сфері і підсилювали один одного; в якості важливого напрямку злиття з участю комерційних банків слід виділити зрощування банківського і промислового капіталу (формування фінансово-промислових груп – ФПГ). Розглянемо тенденції банківських злиттів і поглинань за трьома наступними напрямками:

- банківські злиття і поглинання внутрішні (в рамках окремих європейських держав);
- міжнародні злиття і поглинання банків в межах Європи чи ЄС;
- міжбанкове злиття і поглинання за межами Європи чи ЄС.

Дані свідчать, що до розширення рамок ЄС переважали внутрішньодержавні банківські злиття та поглинання, проте дана тенденція в нових умовах досить істотно змінюється: основним мотивом для угод зі злиття і поглинання за участю європейських банків стає взаємне проникнення на національні ринки. Тобто злиття банків в значній мірі мають характер інвестицій у розширення і об'єднання всередині європейського ринку.

Практично в усіх країнах ЦСЄ, навіть у тих, де банки виконують свої посередницькі функції вельми активно, галузь банківського обслуговування приватних осіб до останнього часу перебуває в зародковому стані. Хорошим прикладом є Чеська Республіка: іноземні банки вклали значні кошти в банківський ринок Чехії, який дещо похитнувся, де потенціал розвитку комерційного кредитування відносно невеликий, зробивши це в очікуванні зростання активності більш привабливої галузі банківського обслуговування приватних осіб.

Слід зазначити, що в останні роки чеський приклад банківської реструктуризації наводився в економічній літературі як негативний. Багато в чому це пов'язано з тим, що в цій країні процеси реформування законодавства про банкрутство і приватизації найбільших банків йшли повільно. Урядовий план приватизації «Komerční Banka», найбільшої

установи, що кредитувала юридичних осіб, відкладався кілька разів у зв'язку з проблемами управління банком і вантажем безнадійної заборгованості банку. «Konsolidacni Banka», створений урядом спеціально для викупу неповернених позик у державних банків, не справлявся з величезною кількістю проблемних активів. В результаті рейтинг «Komerčni Banka» впав. Навіть «GE Capital», всесвітній авторитет в області лізингу, зазнавав труднощів на чеському банківському ринку внаслідок того, що разом з «Komerčni Bank» створив «дочку» «GE Capital Bank», яка стала збитковою.

Інший показовий приклад на чеському ринку – випадок з «Investicni a Postovni Bank», в якому владою країни в 2003 р. було в примусовому порядку введено зовнішнє управління через неподолані банком важкі проблеми з ліквідністю й якістю активів. Після цього «Standard & Poor's» помістив довгостроковий рейтинг «ІРВ» в список «CreditWatch» з негативними прогнозами, що відображає ризики придбання проблемної власності на складному банківському ринку Чеської Республіки.

Польща, навпаки, являє собою позитивний приклад значного ефекту, який прямі іноземні інвестиції вчинили на процес консолідації і модернізації фінансового сектору цієї країни. Іноземні власники частково прямо, частково опосередковано спровокували недавню цілу серію злиттів банків у Польщі. Коли «Allied Irish Bank» (AIB) придбав «Zachodni Bank» в 1999 р., він негайно став працювати над планом злиття цього банку з «Wielkopolski Bank Kredytowy», ще однією афілійованою структурою «AIB» на території Польщі. Інший приклад; фінансова і технічна підтримка «Banko Commercial Portugues», якому належить 20% акцій «BIG Bank Gdanski», стали основним фактором, що дозволив «BIG Bank» зайнятися банківським обслуговуванням приватних осіб (через спеціалізовану мережу своїх відділень) [19, с. 94].

Прагнення створити банк, який домінує в національній банківській галузі, що має збалансовані можливості з обслуговування приватних осіб і підприємств і здатний скласти конкуренцію банкам, що належить іноземцям, лягло в основу запланованої операції злиття «Bank Handlowy» і «Bank

Rozwoju Eksportu». Коли угода відбулася, «Citibank», який до цього часу вже зміцнив своє становище на ринку обслуговування польських підприємств, активно видаючи кредити через власну філію, миттєво відреагував, купивши «Bank Handlowy». Безсумнівно, що і в найближчі роки на польському банківському ринку будуть відбуватися подібні зміни.

Не можна не згадати про одну специфічну особливість участі іноземного капіталу в трансформації банківського ринку країн ЦСЄ. Зрозуміло, що державні банки, справи у яких йшли добре, представляли першочерговий інтерес для іноземних інвесторів, і саме вони приватизувалися в першу чергу. Проте залишилася значна кількість державних банків, які обслуговують проблемні галузі або регіони, обтяжені боргами або сумнівними активами. До сих пір доводиться органам державного управління цих країн вирішувати завдання санації, продажу або приватизації спеціалізованих банків, що кредитують, наприклад, сільське господарство. Але є і «чисті» комерційні банки, які не спеціалізувалися на обслуговуванні будь-якої конкретної галузі або регіону, але які виявилися обтяженими сумнівними кредитами настільки, що продати їх в нинішньому стані не представляється можливим (наприклад, «Komerční Bank» в Чехії).

Приплив інвестицій найчастіше сприяє підвищенню кредитного рейтингу придбаного банку. Так, агентство «Standard & Poor's» йшло на підвищення раніше присвоєних рейтингів банкам в Угорщині, Польщі та країнах Балтії тільки в зв'язку з придбанням контрольного пакету акцій (як правило, понад 51%). В ході аналізу повинен враховуватися ряд факторів, зокрема, відомості про підтримку своїх філій банком-інвестором, його досвід управління іноземними інвестиціями, готовність надавати додаткові капітальні ресурси, а також ступінь стратегічної і тактичної інтеграції операцій придбаного банку в загальну діяльність банку-покупця. З іншого боку, в більшості випадків підвищення банківських рейтингів було досить обмеженим. Так, з точки зору «Standard & Poor's», наявність контрольного пакета акцій не означає, що материнський банк автоматично надасть

підтримку своїй афілійованій структурі, якщо у тієї виникнуть труднощі [112]. Недавнє примусове введення зовнішнього управління в чеському банку IPB, згадуване вище, підтверджує цю точку зору.

В окремих (досить рідкісних) випадках інвестиції в банківський сектор «транзитних країн» впливали на рейтинги банків-інвесторів. Правда помітно, що діяльність останніх на ринках власних країн в цей час характеризувалася підйомом (в силу сприятливих економічних умов або кон'юнктури банківського ринку). Оскільки розміри банків країн ЦСЄ малі порівняно з банками Західної Європи, США і Японії, остільки і масштаби необхідних інвестицій відповідні. Саме тому, наприклад, «UniCredito Italiano» зміг купити контрольний пакет акцій «Річка», який контролює 20% банківського ринку Польщі, найбільшого банку в регіоні ЦСЄ, причому за 1 млрд дол.

Високі норми прибутковості на банківських ринках країн, що розвиваються, найчастіше виявляються ефемерними. Приплив прямих іноземних інвестицій на банківські ринки цих країн припав якраз на той час, коли іноземні банки активно розширювали свою діяльність з обслуговування клієнтів – в першу чергу юридичних осіб, через філії і дочірні суспільства в таких країнах, як Болгарія, Чеська Республіка, Угорщина, Казахстан і Польща. Іноді закордонні філії іноземних банків дійсно «знімають вершки», але такі приклади поодинокі. Набагато частіше ринки, на яких банки-інвестори з'явилися і мають намір закріпитися, втрачають свою привабливість з напливом нових учасників, внаслідок жорсткої конкуренції і знижуються показники прибутковості [113, с. 962]. У цих країнах прихід на ринок значної кількості іноземних інвесторів зумовив істотне зниження чистих показників банківської прибутковості. Незважаючи на те, що банки, перейшовши до нових власників, часто пропонують нові розцінки і послуги, а також докладають зусиль для скорочення накладних витрат з тим, щоб компенсувати зниження процентної маржі, банківські показники прибутковості падають із приходом у сектор все нового іноземного капіталу.

Зниження показників прибутковості обмежує можливості банків

покривати можливі кредитні збитки, які повинні бути закладені в маржі за кредитний ризик. Тим часом, кредитні ризики на деяких ринках, що недавно утворилися, особливо в країнах економіки перехідного періоду, можуть бути дуже високими. Якщо в ставки кредитування не буде закладена достатня премія за ризик, це може призвести до тяжких збитків у тому випадку, якщо обставини будуть несприятливими.

Примітною особливістю європейського ринку банківських злиттів став останнім часом той ентузіазм, з яким у цю сферу кинулися окремі європейські банки, що раніше не мали досвіду роботи в країнах, що розвиваються. Такі банки, як «UniCredito Italiano», «KBC Bank» та «Erste Bank», сьогодні грають велику роль у банківському секторі Центральної і Східної Європи. Шведські банки «Swcdbank» і «SEB» на даний час контролюють близько половини банківського ринку в країнах Балтії [26, с. 10]. Крім спокусливих рівнів прибутковості, активному вкладенню коштів також сприяють шанси диверсифікації своєї діяльності за межами відносно невеликих і концентрованих власних ринків. Тому банки невеликих розвинених європейських країн – Австрії, Бельгії, Данії, Ірландії, Португалії та Швеції – вклали значні кошти в банківський сектор «транзитних» країн Європи. Навіть банки Греції, які самі колись розглядалися як об'єкти іноземних інвестицій, роблять великі ставки на банки сусідніх балканських держав, про що свідчить недавно опублікована пропозиція Національного Банку Греції придбати за 240 млн дол. 90% акцій банку «United Bulgarian Bank».

Придбати контрольний пакет акцій якого-небудь банку з країн з ринком, що розвивається, можуть багато з цих банків, які, незважаючи на свої чималі розміри, не є міжнародними фінансовими організаціями. Наприклад, у Франції викупити значну частку ринку можуть величезні і багаті мега-банки, такі як «HSBC». У порівнянні з цією та іншими банківськими операціями світових масштабів, операції придбання банків країн ДВІ і Балкан, що розвиваються, виглядають відносно скромно.

Початкова ціна варіювалася в діапазоні від 40-50 млн дол. При придбанні контрольних пакетів середніх хорватських банків «Rijecka Banka» і «Splitska Banka» (придбаних «Bayerische Landesbank» і «UniCredito Italiano», відповідно) до 1,1 млрд дол. – суми, яку заплатив «UniCredito Italiano» за 51% акцій польського банку «Pekao SA», і 1,4 млрд дол., заплачених «KBC Bank» при поглинанні «Cehoslovenska Obchodni Banka» (CSOB) [31, с. 217].

Масовий прихід іноземних банків стимулює зміни в банківському секторі країн, що розвиваються. Банки-інвестори привносять новий досвід управління в таких областях, як операції з активами та пасивами, гарантії розміщення кредитів, інформаційні технології, розробка нових банківських продуктів і маркетинг. Часто це відбувається завдяки призначенню нових керівників на ключові пости, особливо в області проведення активно-пасивних операцій, фінансового контролю та управління кредитними ризиками. У країнах Європи, що розвиваються, історія розвитку банківського ринку, заснованого на вільній конкуренції, налічує трохи більше 15 років, причому економіка і фінансовий сектор багатьох із цих країн пережили одну-дві жорстоких кризи в перші важкі роки. Тому передача західних банківських технологій зіграла в цих країнах найважливішу роль у створенні кредитної культури, нормативно-правової бази, необхідної для вкорінення даної культури. Проте, навіть у придбаних іноземцями банках зміни відбуваються не дуже швидко.

Банки-покупці також приносять із собою капітал, необхідний банківським системам країн, що розвиваються. У багатьох випадках слідом за придбанням відбувається збільшення капіталізації банку, що повністю збігається з очікуваннями урядів країн: за багатьма угодами по злиттях і поглинаннях спочатку стоїть прагнення урядів цих країн шляхом продажу банків отримати кошти і модернізувати банківський сектор [38, с. 210]. Повсюдне прагнення урядів зазначених країн перекласти відповідальність за банківський сектор на банки, які купують, є фактором, не завжди очевидним, але тим не менш реальним.

Підсумовуючи сказане, можна відзначити, що за загальною кількістю злиттів і поглинань у банківській сфері переважають внутрішні (в середині країни) угоди. Це можна пояснити тим, що економічні вигоди від національних злиттів порівняно вищі (більш високий потенціал для зниження витрат), а також є можливість уникнути багатьох невизначеностей і ризиків, властивих міжнародним угодам.

На відміну від американської моделі «швидкого поглинання», європейська модель банківських злиттів може бути охарактеризована як «поступальна» і включає 2 етапи: 1) формування стратегічного альянсу, закріпленого взаємною участю у власності, як підготовчий етап до подальшого злиття і 2) повне злиття. Слід зазначити, що поступальна інтеграція спочатку за допомогою перехресного володіння частками і до повного злиття банків є кращою в умовах недостатньо високого ступеня «прозорості» фінансових інститутів і угод. Така інтеграція дозволяє ще на ранніх етапах оцінити ступінь сумісності банків-партнерів, переваги та недоліки їх об'єднання, а тим самим знизити ризики непередбачених втрат.

Другою важливою відмінністю європейської моделі є менша (в порівнянні з американською) можливість економії витрат за рахунок ліквідації підрозділів і скорочення робочих місць.

Скороченню персоналу в Європі перешкоджають по-перше, жорсткість трудового законодавства, що встановлює високий рівень соціальних і компенсаційних виплат і накладає на роботодавця зобов'язання з працевлаштування звільненого співробітника. По-друге, значна «економічна міць» профспілок, що робить процес звільнення менш масштабним і більш обережним у порівнянні зі США. Тому характерною рисою європейських злиттів і поглинань є підвищена увага до проблем працевлаштування персоналу, систем оплати праці та пенсійного забезпечення, адаптації співробітників до структурних змін. В Європі частіше зустрічаються злиття, метою яких є підвищення ефективності банків при збереженні всіх робочих місць, незважаючи на наявність у банків, що зливаються, відділень, що

дублюються. Таким чином, злиття європейських банків рідше є носіями синергетичного ефекту, ніж банківські злиття в США.

Взагалі, європейська модель банківських злиттів має відношення до типу ринкової економіки із досить високим ступенем державного регулювання і відноситься до системи цінностей, орієнтованих на підтримку макроекономічної стабільності і на високий рівень соціального захисту. Даний тип отримав назву «консультаційної економіки», оскільки економічні цілі в ній формулюються відповідно до традиції соціального компромісу і базового принципу гармонії інтересів.

До числа найбільш декларованих цілей діяльності європейських компаній і банків відносяться такі, як задоволення потреб клієнтів, здійснення діяльності з урахуванням інтересів акціонерів, висока якість обслуговування клієнта, підтримка іміджу універсального банку і т. д.

Можливість фінансування реального сектору за рахунок ринків капіталу (або формування фінансової системи з ключовою роллю ринків капіталу) зумовила в США, Японії і країнах ЄС паралельний розвиток ринку цінних паперів і банківської системи, а також орієнтацію комерційних банків на роздрібний банківський бізнес, тобто на обслуговування дрібних і середніх клієнтів. Фінансова система, в якій ринок цінних паперів відіграє ключову роль у фінансуванні компаній, впливає на цільові установки економічних суб'єктів, пов'язуючи їх з індикаторами фондового ринку (орієнтація компаній на ринкову капіталізацію, показник прибутку на акцію). Високий ступінь розвитку ринку цінних паперів також обумовлює значні можливості фінансування угод злиттів і поглинань.

Найчастіше великі банки вважають за краще будувати регіональну мережу з нуля, оскільки приєднання дрібних «побратимів» загрожує побічними ефектами на зразок проблемних кредитів. Інша причина непопулярності злиття криється в площині психології – для власників недокапіталізований, але «кишеньковий» банк краще, ніж участь у капіталі більшої і конкурентоспроможної установи. Таке ставлення зумовлене, серед

іншого, особливостями радянського і пострадянського корпоративного управління. Позначається також нерозвиненість фондового ринку України, відсутність твердих гарантій для інвесторів, які наважуються на операції зі злиття, наявність безлічі ризиків, які можуть вплинути на оборотність угод.

Як показує досвід більшості країн, розміри банку самі по собі є гарантією його надійності. Підтримувати порядок і стабільність на фінансових ринках здатні тільки великі банківські установи. Мотиви для об'єднання однакові – це консолідація капіталів, економія операційних витрат, можливість виконання нормативів Національного банку України, що постійно посилюються.

Аналіз зарубіжного досвіду показує, що наявність ринку корпоративного контролю, а також активність, напрямки та моделі злиттів і поглинань залежать від сукупності взаємопов'язаних економічних і позаекономічних чинників – умов, в яких здійснюється діяльність економічних суб'єктів, в тому числі: 1) типу фінансової системи (ключовими елементами якої є переважаючий тип корпоративного управління, основне джерело фінансування реального сектора і основна сфера діяльності банків); 2) базових принципів системи соціально-економічних відносин (гармонія інтересів, консенсус, конкуренція), що впливають на цільові установки і способи поведінки економічних суб'єктів; 3) пріоритетів державного регулювання в економіці; 4) структури власності в банківській галузі. Ці ж умови визначають модель банківських злиттів і те, наскільки злиття і поглинання сприяють вирішенню актуальних для банківської системи тієї чи іншої країни завдань.

2.3. Елементи державного фінансового контролю

Державний фінансовий контроль (ДФК) – одна з важливих функцій

державного управління, яка спрямована на виявлення відхилень від прийнятих стандартів законності, доцільності й ефективності управління фінансовими ресурсами та іншою державною власністю, а при наявності таких відхилень – на своєчасне вжиття відповідних коригувальних і превентивних заходів [36, с. 376]. Ефективне використання державних фінансових коштів і матеріальних ресурсів є умовою нормальної господарської діяльності, здійснення державних соціально-економічних програм і забезпечення економічної безпеки країни, а, в кінцевому рахунку, стабільності держави.

Всебічне дослідження ролі державного фінансового контролю в забезпеченні національної безпеки України, незалежно від того, якими конкретно органами така діяльність здійснюється, неможливе без аналізу різних видів контролю, розкриття їх сучасних форм і методів, правового статусу і механізмів функціонування, з'ясування результативності контрольних акцій.

Термін «контроль» з'явився кілька століть назад. Він походить від французького «contrerole», що означало «список, що ведеться в двох примірниках». Від цього і походить слово «controle». Воно означає: перевірка, а також спостереження з метою перевірки; ті, хто займається такою перевіркою – контролери.

На рубежі XIX–XX століть формуються найбільш ефективні форми державного фінансового контролю з урахуванням умов України, де було розпочато поділ влади на законодавчу і виконавчу. Однак Перша Світова війна і революція, що послідувала за нею, зупинили цей процес.

Використання історичного методу дослідження проблем державного фінансового контролю в Україні дозволяє виявити основні тенденції його становлення, функціонування, розвитку. Такий підхід дає можливість виявити в історії нашої держави подібні етапи розвитку досліджуваного явища, використовувати позитивний досвід і уникнути історичних помилок.

На підставі історичного екскурсу можна зробити висновок про те, що сенс поняття «контроль» з часом знаходить додатковий зміст. У словнику В. Даля під контролем мається на увазі облік, перевірка рахунків, звітності; що займається

перевіркою рахунків. У словнику Т. Г. Васильців це вже перевірка, а також спостереження з метою перевірки [37, с. 193]. Погляд на контроль як лише на перевірку кого- або чого-небудь дуже поширений і серед вчених. Так, Л. А. Костирко розглядає контроль у зв'язку з поєднанням інформації та керівництва, звідки впливає залежність звітності та контролю. «Звітність – це повідомлення керівників про виконання доручення, контроль – це перевірка виконання доручення. Ухвалення звіту до відома – один із шляхів такої перевірки» [98, с. 89].

На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що контроль є складною, багатоаспектною категорією. З одного боку, це функція державного управління, по відношенню до якого контроль виступає засобом, інструментом реалізації політики держави. З іншого боку, його можна розглядати як управлінську діяльність, що має свої методи, способи, форми реалізації. Розкриттю сутності контролю сприяє розгляд його у всіх аспектах його прояву. Однак визначальним його призначенням у суспільстві служить виявлення його співвідношення з державним управлінням. З точки зору державного управління це поняття можна тлумачити у вузькому і широкому сенсах.

У вузькому сенсі контроль пов'язують з деякою функцією управління, наприклад, плануванням, коли за допомогою контролю виявляють ті чи інші похибки в плані, запобігаючи, таким чином, його зриву. Під контролем розуміють також перевірку діяльності когось або чогось. Деяко ширший зміст у поняття контроль вкладається при визначенні його як перевірки дотримання і виконання нормативно встановлених завдань, планів і рішень. Тут підкреслюється функціональне призначення контролю, його виникнення на певній стадії управлінського процесу.

Погляд на контроль як на завершальний етап управлінської діяльності, що дозволяє зіставити досягнуті результати з запланованими, є міцно усталеною точкою зору в науковій літературі. Дуже поширений також погляд на контроль лише як на спосіб, механізм, що забезпечує порівняння результатів із поставленими завданнями. Контроль зводиться до порівняння фактичних

результатів зі встановленими показниками і до прийняття в разі необхідності коригувальних заходів.

У роботі «Теорія державного управління. Курс лекцій», її автор, О. О. Сунцова, розглядає контроль і як загальну функцію управління, слідуючи світовій практиці, і як стадію управлінського процесу, в якій фіксується хід виконання будь-яких рішень [148, с. 193].

Саме таке розуміння контролю зафіксовано і в сучасній економічній теорії. Тут контроль розуміється як «складова частина управління економічними об'єктами і процесами, що включає спостереження за об'єктами з метою перевірки відповідності спостережуваного стану об'єкта бажаному і необхідному стану, передбаченому законами, іншими нормативними актами, а також програмами, планами, договорами».

Як видно, поняття контролю нерозривно пов'язане з тією чи іншою сферою життєдіяльності, де він здійснюється. Тому поняття контролю у сфері національної безпеки ми будемо розглядати в трьох основних аспектах: 1) контроль як систематична і конструктивна діяльність керівників, органів управління, одна з їх основних управлінських функцій, тобто контроль як діяльність; 2) контроль як завершальна стадія процесу управління, серцевиною якої є збереження стабільності і безпеки держави; 3) контроль як невід'ємна складова процесу прийняття та реалізації управлінських рішень, що безперервно бере участь у цьому процесі від його початку і до завершення. Даний підхід до розкриття змісту поняття контролю у сфері національної безпеки не претендує на охоплення всіх рис, що характеризують це поняття. Тут відображені тільки найбільш важливі риси, що дозволяють перейти до розгляду ключових смислів поняття контролю.

Контроль стосовно фінансової сфери, з урахуванням вищевикладеного, також можна розглядати як управлінську діяльність, що має свої методи, способи, форми реалізації. Його сутність виявляється в співвідношенні з державним управлінням.

Аналіз економічної та юридичної літератури останніх років, присвяченої

теоретичним проблемам державного фінансового контролю (ДФК), показує, що серед вітчизняних вчених і практиків немає однозначного тлумачення категорії «державний фінансовий контроль», немає державної концепції. Даються ознаки певна «відомчість» інтересів, відсутність комплексного підходу до вивчення і вирішення тих чи інших питань ДФК. Думка про те, що «відсутність єдиних методик, якихось стандартів контрольної діяльності тягне за собою роз'єднаність, різне тлумачення, різну діяльність контрольних органів на всіх рівнях», нам представляється вельми переконливим і актуальним для досліджуваної нами проблеми.

Тим часом легітимність поняття «державний фінансовий контроль» підтверджена Бюджетним кодексом України – основний законодавчим актом, що регулює всі бюджетні правовідносини в нашій країні в даний час. В офіційних документах Мінфіну України державний фінансовий контроль визначається як система заходів із контролю за дотриманням законодавчих та інших нормативних правових актів, норм, стандартів і правил щодо використання державних коштів.

У науковій літературі державний фінансовий контроль визначається широко. Наприклад, Л. Н. Овсянніков вважає, що державний фінансовий контроль – це реалізація права держави законними шляхами захищати свої фінансові інтереси і фінансові інтереси своїх громадян через систему законодавчих, організаційних, адміністративних та правоохоронних заходів. Дане визначення, на наш погляд, має надмірно узагальнений, абстрактний характер, оскільки не розкриває реальних проявів власне державного фінансового контролю.

Державний фінансовий контроль, на думку В. І. Мунтіян, – це контроль «з боку уповноважених державою органів і організацій за законністю дій в процесі збирання, розподілу та використання грошових фондів держави і місцевих утворень з метою здійснення ефективної фінансової політики в суспільстві для забезпечення прав і свобод громадян» [116, с. 281]. Як бачимо, тут державний фінансовий контроль просто ототожнюється з діяльністю контролюючих органів. Близьку оцінку до цього класичного трактування дає Я. А. Жаліло: «Державний фінансовий контроль в Україні слід розглядати як регульовану правовими

нормами діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування по контролю за формуванням, розподілом, цільовим і ефективним витрачанням фінансових ресурсів, а також законність і раціональності використання державної і місцевої власності, що має на меті не тільки виявити, але і попередити порушення в роботі підконтрольних об'єктів» [75, с. 25].

Визначення, запропоноване Т. М. Гладченко, – це розширене тлумачення державного фінансового контролю, яке по суті представляє узагальнення складових цього виду контролю, його цільової функції, суб'єктності і об'єкту спрямованість [47, с. 297].

В економічній літературі часом відбувається і певна підміна сутності державного фінансового контролю його змістом. Так, А. Городецький пише: «Сутність державного фінансового контролю висловлює наступна тріада: 1) виявлення різного роду порушень (помилки, зловживань, включаючи шахрайство і т. п.) в процедурах управління державними фінансовими потоками (в тому числі у веденні бухгалтерського обліку та складання бухгалтерської звітності) і в фінансово-господарській діяльності економічних суб'єктів (ініціації державні фінансові потоки); 2) забезпечення їх усунення (тобто прийняття коригувальних заходів щодо результатів контролю); 3) аналіз факторів їх виникнення (включаючи визначення мотивів порушників і т. д.) і розробка профілактичних заходів щодо їх запобігання в майбутньому» [20].

Все, що в даному контексті відноситься до суті державного фінансового контролю, по суті, являє форму прояву державного фінансового контролю. Дійсно, запропонована Н. А. Головач внутрішньо впорядкована структура державного фінансового контролю – необхідні складові його змісту. Змістова тріада, запропонована Н. А. Головач, має важливе методологічне значення для аналізу соціально-економічних відносин [46, с. 3].

Більшість же авторів при розгляді державного фінансового контролю основний акцент роблять на діяльності органів (тобто використовують організаційно-управлінський підхід), які здійснюють фінансовий контроль: «державний фінансовий контроль являє собою систему інститутів, інструментів та

об'єктів з перевірки законності та доцільності дій в освіті, розподілі та використанні грошових фондів держави та органів місцевого самоврядування».

Інше трактування, що узагальнює зміст фінансового контролю, належить М. М. Єрмошенку. Змістовна сторона соціально-економічної сутності фінансового контролю, сформульована М. М. Єрмошенком в кінці 60-х – на початку 70-х років ХХ століття, не втратила своєї актуальності на ринковому етапі становлення ринкової економіки, – в період, коли роль держави в регулюванні економічних процесів починає посилюватися.

М. М. Єрмошенко дав узагальнену характеристику фінансового контролю для економіки, в якій одержавлення в способі виробництва, а, отже, і в системі фінансового контролю, було переважаючим. Тому фактично фінансовий контроль в той період був державним фінансовим контролем. З восьми структурних складових цього узагальнення М. М. Єрмошенко для цілей аналізу державного фінансового контролю в умовах ринкової пострадянської економіки зазначив п'ять [50, с. 71]:

1. Фінансовий контроль виступає як один із різновидів діяльності органів державної влади та органів державного управління. Це як один із проявів важливої ролі фінансів у регулюванні суспільних відносин.

У цій тезі М. М. Єрмошенко підкреслює важливий аспект даної проблеми, яка не знаходить належного відображення в пострадянській економічній літературі: в основі діяльності органів фінансового (в тому числі і державного) контролю лежить базова складова – фінанси (загальне), їх особлива роль у розширеному відтворенні.

2. Здійснення фінансового контролю є формою державного регулювання певних виробничих відносин.

Цю тезу цілком можна застосувати і для нинішнього етапу ринкової української економіки. Стосовно до неї він означає, що для сучасного стану виробничих відносин характерним є посилення ролі держави в регулюванні економічних процесів, що здійснюється за допомогою податків, мит, тарифів та інших економічних методів, і, отже, фінансовий контроль (загальне) включає в

себе державний фінансовий контроль (теоретичне).

3. Можливість проведення фінансового контролю впливає з наявності особливої контрольної функції фінансів, суспільне призначення якої полягає, зокрема, в забезпеченні економічних умов для здійснення державою контролю за раціональним формуванням і використанням централізованих і децентралізованих грошових фондів.

Для сучасної України ця теза щодо децентралізованих грошових фондів прийнятна тільки для підприємств державного і місцевого рівня.

4. Безпосереднім об'єктом фінансового контролю є процеси формування грошових фондів і їх використання, що виражають розподіл вартості суспільного продукту або його розподіл у натурально-речовій формі і за вартістю.

Цю тезу не можна сприймати як догму, оскільки ринкові відносини в їх розвиненому вигляді виключають розподіл ВВП у натурально-речовій формі. Але він має важливе значення для ринкових відносин сучасної вітчизняної практики і теорії. Поширюється фінансовий контроль на відносини виробництва, обміну і споживання через відносини розподілу.

В цілому теорія фінансів визначає, що і фінанси, і фінансовий контроль, і державний фінансовий контроль виступають в якості об'єктивної складової частини відтворювального процесу. Отже, сутність і фінансів, і фінансового контролю, і державного фінансового контролю полягає в їх суспільному призначенні.

Фінанси представляють собою грошові відносини з приводу формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів і накопичень, служать фінансовим забезпеченням розширеного відтворення і задоволення соціальних та інших потреб суспільства. Фінансовий контроль є носієм цих відносин.

Ці відмінні риси характерні і для державного фінансового контролю, який є носієм суспільних відносин, але тільки в тій частині, яка безпосередньо пов'язана, з одного боку, з державними фінансами, їх рухом у процесі розширеного відтворення, з іншого, – з державним управлінням фінансовими потоками.

Таким чином, державний фінансовий контроль являє собою систему рішень і дій державних і місцевих органів влади, органів з отримання, розподілу та використання фінансових ресурсів. Це – комплексне явище, що дозволяє раціонально й ефективно організовувати соціально-економічне життя країни і забезпечувати її національну безпеку. Адже фінансові ресурси завжди є результатом попередньої праці та основи й умови майбутнього.

На цій підставі ми маємо право стверджувати, що державний фінансовий контроль як системне явище має здійснюватися на основі системного правового регулювання. На практиці ж воно досі відсутнє. Як на рівні України, так і в багатьох її суб'єктів утворені і функціонують лише окремі елементи правової системи державного фінансового контролю. В цілому ж їх діяльність розрізнена, що призводить замість взаємного доповнення до перехрещування їх компетенції і, навпаки, до утворення «білих плям» у законодавстві, що ускладнює і часом блокує координацію контрольних акцій, знижує ефективність державного фінансового контролю в цілому.

У той же час слід зазначити, що економічна роль держави в ринкових умовах не зводиться до управління державними фінансовими ресурсами і державною власністю. Держава уповноважена суспільством встановлювати «правила гри», які сприяють динамічному зростанню економіки і вирішенню соціальних проблем. Якщо в цьому аспекті розглядати роль державного фінансового контролю, то він являє собою реалізацію права держави законними шляхами захищати свої фінансові інтереси, фінансові інтереси своїх громадян і, в кінцевому рахунку, всього суспільства.

Таким чином, державний фінансовий контроль, з одного боку, виконує одну з функцій державного управління, є інструментом державного регулювання економіки; з іншого боку, він відображає в процесі розподілу, перерозподілу і використання частини вартості валового внутрішнього продукту (ВВП) рух фінансових ресурсів, який реалізується через контрольню-ревізійну та експертно-аналітичну діяльність органів і агентів державного фінансового контролю [38, с. 104]. В єдності взаємозв'язків цих двох аспектів державний фінансовий контроль

виступає як об'єктивна необхідність відтворювального процесу. Державний фінансовий контроль тільки тоді буде результативно вирішувати свої завдання, коли кошти в країні будуть охоплені ним у повному обсязі.

Отже, об'єктами державного фінансового контролю є рух грошових коштів, матеріальних та інших фінансових ресурсів держави (і органів місцевого самоврядування) в процесі акумулювання, розподілу і використання грошових фондів, а також всі економічні суб'єкти, якщо вони отримують, перераховують кошти бюджетів будь-якого рівня, керують державною або місцевою власністю, а також мають пільги, надані відповідними державними органами влади та місцевими утвореннями.

Суб'єктами державного фінансового контролю виступають державні органи та органи місцевого самоврядування, а також інші утворення, які наділені повноваженнями проводити заходи з дотримання фінансового законодавства. В даний час вимоги повного охоплення державних коштів фінансовим контролем відсутні, що веде і до дублювання контрольних заходів, і до непорівнянності їх результатів. Більш того, значна частина державних коштів взагалі залишається поза контролем, оскільки загального обліку контрольних заходів, проведених різними організаціями, не існує. У такій невпорядкованості державного фінансового контролю полягає одна з головних причин його неефективності. Призначення правового регулювання державного фінансового контролю полягає у встановленні правових основ спостереження за діяльністю підконтрольних суб'єктів; в отриманні об'єктивної та достовірної інформації про стан законності і фінансової дисципліни на підконтрольних об'єктах; у виявленні причин і умов, що сприяють фінансовим правопорушенням; у вживанні заходів з їх запобігання, а також із притягнення до відповідальності порушників законності і фінансової дисципліни. Врегульований належними правовими засобами державний фінансовий контроль є способом організації зворотних зв'язків, завдяки яким відповідні органи, уповноважені приймати владні рішення, отримують інформацію про хід виконання прийнятих ними нормативно-правових актів [151, с. 260].

В сучасних умовах недосконалість нормативних правових актів, які висвітлюють лише окремі питання державного фінансового контролю, породжує правовий нігілізм контролюючих та контрольованих і, як наслідок, численні порушення, що тягнуть загрози фінансовій безпеці країни.

Сьогодні, як ніколи, виразно проявляється залежність державного фінансового контролю від змісту відповідного правового забезпечення. Проблема правової неврегульованості державного фінансового контролю висвічує ряд проблем, що її обумовлюють: нечіткість формулювань, що веде до неправильного тлумачення правових норм, що стосуються державного фінансового контролю; неузгодженість (по вертикалі і по горизонталі) нормативних правових актів; відсутність актів, прийняття яких диктується самою практикою. Існуюча і досить громіздка нормативна база не повною мірою відображає соціально-економічні перетворення в суспільстві. Досить зазначити, що в нормативних правових актах навіть не закріплена сама категорія державного фінансового контролю.

Розглядаючи державний фінансовий контроль як функцію державного управління фінансовими потоками, слід зазначити, що ця функція певною мірою здійснюється всіма органами державної влади та місцевого самоврядування незалежно від характеру їх основної діяльності. Це пов'язано з тим, що державний фінансовий контроль не може здійснюватися в ізольованому вигляді. Обсяг контрольної діяльності, її форми і методи, охоплення контрольними заходами різних галузей економіки залежить від кордонів сфери управління і статусу органу, що здійснює контрольні повноваження в рамках державного фінансового контролю.

Ця відмінна риса державного фінансового контролю змушує досить вимогливо підходити до його конкретизації щодо кожного рівня управління і кожного органу, наділеного відповідними контрольними повноваженнями, щоб уникнути паралелізму і дублювання в управлінні фінансовими потоками. На жаль, це питання, що лежить на поверхні теоретичних основ, що визначають сутність фінансів, залишається поза увагою розробників концептуальних підходів до створення в країні дієвої, чітко налагодженої єдиної системи державного

фінансового контролю [124].

У широкому сенсі цілями державного фінансового контролю все більше стають макроекономічні процеси, зростання темпів розвитку економіки, включаючи контроль за вартісними пропорціями руху ВВП, грошової маси, збільшення дохідної частини консолідованого бюджету й економію коштів, що надходять у розпорядження суспільства. У вузькому сенсі метою державного фінансового контролю є скорочення кількості та обсягів правопорушень в економічній сфері. Таким чином, ДФК покликаний забезпечити національну безпеку країни шляхом захисту фінансових інтересів держави, недопущення нецільового та незаконного використання державних ресурсів при проведенні єдиної фінансової і грошової політики. Державний фінансовий контроль включає в себе контроль за грошовим обігом у країні, динамікою державного боргу, діяльністю із залучення і використання фінансових ресурсів кредитними організаціями, розпорядженням державним майном. Виконання основної мети державного фінансового контролю – забезпечення законності та ефективності фінансової діяльності в країні – здійснюється шляхом вирішення певних завдань, що також вимагають правового закріплення на законодавчому рівні, а саме:

- забезпечення економічної безпеки держави і захисту її фінансових інтересів при формуванні централізованих та децентралізованих грошових фондів;
- контроль виконання Україною, її суб'єктами та місцевими утвореннями функцій щодо акумулювання, розподілу та ефективного використання фінансових ресурсів;
- аналіз цільового використання бюджетними одержувачами та розпорядниками виділених бюджетних коштів;
- перевірка фінансової діяльності підприємств, установ, організацій, які отримують або використовують державні фінансові кошти;
- забезпечення дотримання правил здійснення операцій з валютою і валютними цінностями; припинення і попередження правопорушень у фінансовій сфері.

Загальні правила і цілеспрямованість контрольної діяльності у фінансовій

сфері визначаються відповідними принципами. Принципи державного фінансового контролю – це науково вивірені і підтверджені практикою політичні, організаційні та правові положення, які забезпечують його ефективність.

Світова спільнота розробила і активно використовує основні принципи організації державного фінансового контролю. Ці принципи викладені в Лімській декларації.

Основними для державного фінансового контролю є наступні принципи.

Принцип законності означає неухильне і точне дотримання норм і правил, встановлених чинним законодавством, всіма органами, що здійснюють ДФК, і їх посадовими особами.

Принцип незалежності означає, що органи ДФК самостійні в частині здійснення контрольно-ревізійної діяльності від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також від політичних та інших громадських об'єднань. Вплив на органи ДФК з метою зміни результатів контрольно-ревізійної діяльності не допускається і карається відповідно до закону.

Принцип об'єктивності означає, що державний фінансовий контроль здійснюється кваліфікованими фахівцями з використанням фактичних документальних даних в установленому законодавством порядку, шляхом застосування методів, що забезпечують отримання повної і достовірної інформації.

Принцип відповідальності означає, що до правопорушників фінансового законодавства застосовуються заходи правової відповідальності. Правові норми про фінансові порушення повинні містити санкції, що передбачають заходи впливу на правопорушника. Звільнення від правової відповідальності особи, яка вчинила фінансове правопорушення, допускається з підстав, передбачених законом, і в порядку, встановленому законом [125, с. 96]. Не допускається приховування фінансових порушень. Працівники, які здійснюють державний фінансовий контроль, несуть відповідальність за вчинені ними в області фінансового контролю протиправні дії відповідно до законодавства.

Принцип гласності означає відкритість і доступність для суспільства і

засобів масової інформації відомостей про результати контрольно-ревізійних та експертно-аналітичних заходів, проведених у рамках державного фінансового контролю за умови збереження державної, комерційної або іншої захищеної законом таємниці.

Принцип системності означає єдність правових основ контрольно-ревізійної та експертно-аналітичної діяльності, здійснюваної в рамках державного фінансового контролю, нормативно закріплену організацію взаємодії органів, які здійснюють державний фінансовий контроль, нормативно встановлену періодичність його здійснення.

Для досягнення в повній мірі цілей державний фінансовий контроль передбачає:

- контроль за повнотою і своєчасністю формування та виконання бюджету, бюджетів державних позабюджетних фондів та органів місцевого самоврядування;

- контроль за дотриманням законодавчих і нормативних правових актів, стандартів і правил формування, розподілу і використання державних та місцевих фінансових коштів;

- контроль за економічною обґрунтованістю, правомірним, цільовим і ефективним використанням державних і місцевих фінансових ресурсів, наданням та використанням податкових і митних пільг, кредитних і позикових коштів, залучених під гарантії держави, а також інших форм державної підтримки;

- контроль за дотриманням законодавства при здійсненні валютних, експортно-імпортних та інших зовнішньоекономічних операцій;

- контроль за дотриманням законодавства України про банківську діяльність і законодавства України про цінні папери;

- контроль за виконанням міжнародних фінансових зобов'язань України, станом державного внутрішнього і зовнішнього боргу;

- протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і незаконному виводу за кордон українського капіталу [113, с. 44].

Таким чином, державний фінансовий контроль має широке поле здійснення,

рівні впливу і межі застосування, що містять безліч складнопересічних аспектів. Отже, для підвищення ефективності державного фінансового контролю необхідно впорядкування цих складових у певну, чітко вивірену систему, закріплення цієї системи в законодавчих та інших нормативних і правових актах.

В такому випадку, роль державного фінансового контролю у визначенні ефективності державних витрат повинна характеризуватися не безліччю конкретних результатів виконання бюджету, а їх функціональною спрямованістю. Цю спрямованість можна визначити, виходячи з поняття бюджету.

У політико-економічному сенсі сутність бюджету розкривається:

а) за економічним змістом – відносинами, що складаються у держави з юридичними і фізичними особами з приводу перерозподілу валового внутрішнього продукту, в зв'язку з необхідністю задоволення економічних, соціальних та політичних інтересів суспільства в цілому і кожного його громадянина окремо;

б) за матеріально-речовим змістом – централізованим фондом грошових коштів, що формуються для фінансового забезпечення заходів, пов'язаних із виконанням завдань і функцій держави;

в) за плановою формою – фінансовий документ, складений у вигляді балансу доходів і витрат і затверджується в законодавчому порядку.

За такою логікою, в крупному плані, цільову спрямованість витрачання бюджетних коштів і її результативність можна представити трьома основними видами:

споживання – витрати, що забезпечують функціонування державних інститутів на основі державних нормативів фінансового забезпечення діяльності елементів цих інститутів, їх структури, складу і чисельності;

суспільне відтворення – забезпечення поточної підтримки та розвитку державного сектора виробництва, державних систем соціальної сфери (охорони здоров'я, освіти, пенсійного та соціального фонду), створення державних резервних фондів і т. д.;

збереження і примноження національного багатства – забезпечення

створення, збереження і нарощування основних виробничих і невиробничих фондів, культури, науки, системи безпеки особистості і суспільства, обороноздатності країни і безпеки держави.

Для того щоб державний фінансовий контроль виконував свою функцію в повній мірі, вся його діяльність повинна бути пов'язана з діяльністю законодавчих установ. Фінансовий контроль не зможе відповідати вимогам національної безпеки, якщо всі його дії не будуть ґрунтуватися на правовій основі.

Актуальність державного фінансового контролю, його сутність і значення визначаються Конституцією країни. Державний фінансовий контроль більш конкретно є предметом регулювання фінансового законодавства. Тому для того, щоб визначити систему правового забезпечення державного фінансового контролю, необхідно мати чітке уявлення про основи фінансового права.

Сьогодні досить чітко проявляється залежність державного фінансового контролю від якості відповідного правового забезпечення. Проблема правової неврегульованості державного фінансового контролю висвічує ряд проблем, що її обумовлюють: нечіткість формулювань, що веде до неправильного тлумачення правових норм, що стосуються державного фінансового контролю; неузгодженість нормативних правових актів; відсутність актів, прийняття яких диктується самою практикою. Крім того, існуюча і досить громіздка база все більш застаріває. Досить зазначити, що в нормативних актах навіть не закріплена сама категорія державного фінансового контролю.

У той же час не можна не визнати, що за останні роки правова база державного фінансового контролю (а точніше, лише окремих його сторін) дещо розширилася (бюджетний, податковий, митний кодекси, законодавчі акти про контрольні органи та ін.). Наприклад, деякі його питання знайшли відображення в Бюджетному кодексі України. Звичайно, можна дискутувати про те, що окремим питанням надано досить широкий зміст, інші ж, навпаки, не отримали належної розробки. Можна також вказати і на окремі неточності у формулюваннях Кодексу, що стосуються державного фінансового контролю.

Але при всіх недоліках Кодекс фактично поклав початок законодавчого

закріплення основ державного фінансового контролю в широкому сенсі (тобто не торкаючись окремих структур, окремих специфічних питань) в сучасних умовах, хоча і стосується, природно, лише одного з типів державного фінансового контролю, то є фінансово-бюджетний [23, с. 47]. Відомо, що фінансові інтереси держави значно ширше чисто бюджетних в їх прямому розумінні.

Все це говорить про те, що необхідний документ комплексно і системно вирішує всі основні питання державного фінансового контролю, правове забезпечення яких у діючих нормативно-правових актах відсутнє або розроблене лише частково. Без такого документа правова база фінансових і господарських відносин у державі завжди буде неповною. Негативні наслідки такої неповноти очевидні. Більш того, одна відсутність правового визначення самого поняття державного фінансового контролю може негативно позначатися на ефективності його організації.

Природно, що прийняття нових нормативних правових актів, які зачіпають питання державного фінансового контролю, має супроводжуватися внесенням відповідних змін до чинних (для приведення їх у відповідність із нормами, що знову вводяться). Інакше кажучи, прийняття нового акту в відриві від різних галузей права природним чином приведе до численних колізій у законодавстві, порушить цілісність системи законів. Будь-який законопроект не повинен входити в протиріччя з іншими законодавчими актами, тобто повинен бути максимально інтегрований у загальну законодавчу базу даної галузі права і не створювати додаткових колізій.

В цілому система нормативно-правових актів державного фінансового контролю уявляється нам 4-рівневою:

1 рівень – Закони, положення, укази, постанови в сфері державного фінансового контролю.

2 рівень – професійні стандарти, етичний кодекс державного фінансового контролю.

3 рівень – роз'яснення до стандартів і кодексу етики, методичні вказівки, рекомендації щодо їх практичного застосування в конкретних галузях або видах

організацій.

4 рівень – внутрішні документи, регламенти здійснення державного фінансового контролю [26].

Принцип контролю в процесі організації і функціонування влади пов'язаний із взаємодією інтересів держави, суспільства і громадян. Влада та її органи підлягають постійному спостереженню і контролю. Важливо знайти баланс контрольних механізмів, які б не заважали владі здійснювати свої функції. У кожному напрямку функціонування влади повинна бути встановлена своя міра контролю, що забезпечує головне: дієвість органів виконавчої влади щодо зміцнення цілісності держави і суспільства, реалізації прав і свобод громадян.

Технологічною проблемою державного фінансового контролю є пошук і встановлення контрольних параметрів для різних суб'єктів і об'єктів сфер виробництва при мінімальних витратах, достовірна фіксація стану їх фінансової діяльності, а також виявлення критичних точок, в яких фінансові ресурси йдуть з громадського обороту (офшорні зони, бюджетні процеси, корупція і т. д.).

Для зміни становища доцільно вжити ряд заходів, спрямованих на законодавче (правове) забезпечення державного фінансового контролю, підвищення його ефективності в частині припинення та виявлення фінансових правопорушень, визначення міри відповідальності, а також відшкодування завданих збитків. У країні склалося розуміння, що необхідно вдосконалення системи державного фінансового контролю. Парадоксально, але при цьому сама влада ізолюється від нагляду за бюджетними процесом і, зокрема, за величезною кількістю своїх власних оперативних рішень, що саме по собі зумовлює фінансові порушення. В результаті відсутності повноцінного фінансового контролю суспільству непомітно нав'язаний загальний консенсус, при якому ніхто не зацікавлений у дотриманні законів і, що особливо важливо, в підконтрольності своєї діяльності з боку кого б то не було [31, с. 221]. Поразка ускладнюється тим, що за останні п'ять років склався ефективний механізм лобіювання, вибивання коштів від скарбниці, минаючи голосні процедури.

Будь-які державні програми реформування і розвитку економіки для їх

успішної реалізації перш за все повинні передбачати адекватну систему державного фінансового контролю, оскільки прикладів нецільового використання і неповернення державних коштів, а також неефективного управління на підприємствах м безліч, а системи внутрішнього контролю залишають бажати кращого. Більш того, можна стверджувати, що в країні відсутня ефективна система державного фінансового контролю – немає чіткої і повної нормативно-правової бази, структура державного фінансового контролю допускає розмитість функцій, дублювання і паралелізм в їх діяльності, відсутня надійна правова, матеріально-технічна і соціальна база. Природно, фактична відсутність контролю, і, перш за все, відомчого – перша причина як помилок, так і зловживань у фінансовій сфері управління різними галузями економіки.

Вирішенню цього завдання присвячена розроблена Концепція реалізації державної політики у сфері реформування системи державного фінансового контролю до 2020 року в Україні. Подібний документ є основоположним актом для підготовки проекту закону «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», а також щодо зміни і доповнення чинних законодавчих і нормативних правових актів України, в частині здійснення державного фінансового контролю.

Під забезпеченням національної безпеки України в загальній теорії національної безпеки розуміється цілеспрямована діяльність державних і громадських інститутів, а також громадян щодо виявлення, попередження загроз безпеці особистості, суспільства і держави та протидії їм в якості органів і неодмінної умови захисту національних інтересів України.

Відповідно до Концепції національної безпеки України існує система забезпечення національної безпеки, під якою розуміють різний комплекс державних і недержавних інститутів, утворень, органів і організацій, що діють в інтересах забезпечення необхідного рівня соціально-політичної, економічної, оборонної, інформаційної, технологічної, екологічної безпеки. У кожній з них сьогодні проводяться свої специфічні перетворення, що ми бачили на прикладі системи державного фінансового контролю. Однак, відповідно до Концепції

національної безпеки країни, ці перетворення повинні відповідати єдиним задумам, забезпечення національної безпеки в сучасних умовах.

Основні напрямки політики забезпечення національної безпеки визначаються життєво важливими інтересами України і необхідністю вироблення та використання ефективних засобів у протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Досягнення довгострокових цілей політики забезпечення національної безпеки може бути реалізовано шляхом вирішення комплексу підлеглих їм завдань у всіх сферах безпеки.

Основні напрямки політики забезпечення національної безпеки України у внутрішньоекономічній сфері повинні бути націлені на вирішення наступних завдань мобілізації всіх можливих резервів для виходу України з кризи:

- мобілізацію всіх джерел бюджетних доходів податкового характеру;
- централізацію валютних резервів країни, дедоларизацію банківської системи, різке посилення валютного регулювання і контролю, посилення контролю за ціноутворенням і поставками в галузях природних монополій;
- розворот грошово-кредитної політики на підтримку виробництва з відповідним регулюванням відсоткових ставок і грошових потоків;
- вжиття заходів щодо захисту внутрішнього ринку і стимулювання конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, проведення активної промислової, структурної та науково-технічної політики та ін.

Приведення існуючої системи державного фінансового контролю до рівня, який відповідає сучасним потребам національної безпеки – найважливіша політична, економічна, управлінська, юридична та наукова задача. Створення конструктивної системи державного фінансового контролю, з елементами народного і громадського контролю, в тому числі на рівні регіонів України місцевих органів влади і управління, має стати основним розділом стратегії державного будівництва. Зокрема, посилення контрольних функцій держави послужить зміцненню основ порядку у владі.

Здійснення державного фінансового контролю, як було зазначено раніше, базується на використанні контрольної функції держави, яка не проявляється

ізолювано, у відриві від інших функцій. Розкриття сутності фінансів в органічному взаємозв'язку їх функцій дозволяє визначити не тільки сферу поширення фінансових відносин, а й об'єкти фінансового контролю, перспективу його розвитку і т. д., іншими словами, сутність і значення державного фінансового контролю.

В даний час економіка країни несе значні втрати через низьку фінансову, бюджетну, податкову дисципліну, нестачу ефективної роботи системи державного фінансового контролю. Реальною загрозою економічній безпеці країни є масштабне нецільове використання державних фінансових і матеріальних ресурсів, махінації щодо їх вилучення і часто пряме розкрадання, корупція, вивезення капіталів за кордон і легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

За даними Рахункової палати України за останні п'ять років з державних ресурсів країни в результаті різних фінансових правопорушень щорічно незаконно вилучається близько 20 млрд дол. США (це лише документально підтверджена сума, експертами наводяться суми, що перевищують зазначену в 4-5 разів). Основними причинами такого становища є існування умов, що сприяють криміналізації економіки, слабкість законодавчої та методологічної бази внутрішньовідомчого контролю, легалізація (відмивання) доходів, отриманих незаконним (злочинним) шляхом.

Особливістю української тіньової економіки є те, що різке стиснення її до допустимих 10% легального сектору може послужити причиною соціальної катастрофи. Населення, зайняте в цьому секторі, стане відкрито безробітними, які не мають можливості купувати будь-які товари і втратять останню можливість купувати товари за існуючими цінами. Тому наша тіньова економіка, на жаль, поки є свого роду стабілізатором і запобігає багатьом соціальним конфліктам.

У цих умовах, коли і тіньова економіка, і її стиснення є загрозами економічній і соціальній безпеці регіонального господарського комплексу, актуальною є соціальна програма з виведення економіки з тіні. Крім традиційних силових методів і контролю над фінансовими потоками потрібна програма з

легалізації тіньового бізнесу.

«Головна причина бурхливого зростання тіньової економіки пов'язана з діяльністю нашої рідної держави, – зазначає академік О. О. Сунцова, – це, по-перше, приватизація, що дала відразу потужний поштовх тіньовій економіці в різних її проявах. Це економічна політика, спрямована не на створення сприятливих умов для вітчизняного виробництва, а, навпаки, на його придушення» [148, с. 104].

У цих умовах державний фінансовий контроль повинен стати реальним механізмом захисту від загроз економічної безпеки, оскільки фінансово-кредитна система країни може працювати ефективно при жорсткому, комплексному, регулярному і дієвому контролі. Одночасно в умовах ринкової економіки використання тільки органів державного фінансового контролю для протидії загрозам нормального функціонування фінансових відносин недостатньо. Необхідна більш розвинена аудиторська діяльність – форма фінансового контролю, затребувана потребами й особливостями ринкового господарства.

У багатьох державах діють транснаціональні аудиторсько-консультаційні фірми з представництвом в інших країнах. Крім того, існують малі аналогічні служби, а також структури для надання індивідуальних аудиторських послуг. У багатьох фірмах існує внутрішній аудит для здійснення самоконтролю за рівнем витрат, рентабельності, дотриманням оптимального режиму економії і високої якості послуг, що надаються. Внутрішній аудит використовують і в транснаціональних корпораціях.

Основне завдання аудиторських служб полягає в контролі за дотриманням законодавства, що регулює фінансову і господарську діяльність підприємства, ведення бухгалтерського обліку, складання звітності та забезпечення державних органів і власників об'єктивною інформацією про фінансовий стан. В умовах бізнесу ніхто в діловому світі не сприймає серйозно підприємців, чий звітні дані не підтвержені аудиторськими висновками. Очевидно, з метою зміцнення національної безпеки такого виду перевірок також має знайти місце в єдиній системі державного фінансового контролю.

Будь-які державні програми реформування і розвитку економіки для їх успішної реалізації, перш за все, повинні передбачати адекватну систему фінансового контролю, оскільки прикладів нецільового використання і неповернення державних коштів, а також неефективного управління на підприємствах, в тому числі приватних, безліч, а системи внутрішнього контролю неефективні. Природно, фактична відсутність контролю, і, перш за все, як показує наш приклад, відомчого, – перша причина як помилок, так і зловживань у фінансовій сфері управління різними галузями економіки.

Погоджуючись з наведеними в Єдиній концепції найважливішими цілями державного фінансового контролю, слід уточнити, щонайменше, дві з них:

- по-перше, «забезпечення повноти надходження коштів до бюджету і позабюджетні фонди»;
- по-друге, «забезпечення економічної безпеки».

Критика першого з наведених положень пояснюється тією обставиною, що це – справа спеціальних фіскальних органів. За аналогією, забезпечення економічної безпеки не є головною функцією органів державного фінансового контролю, тому що цим повинні займатися спеціальні органи.

Висновок з наведених цитат очевидний: контроль є однією з найважливіших функцій державного управління незалежно від історичного часу, політичного режиму та інших умов. Питання питань сучасної України – її становлення як держави, чия безпека динамічно розвивається.

Основними напрямками реформування українського державного апарату з метою підвищення ефективності державного фінансового контролю в інтересах національної безпеки країни, на наш погляд, в нинішніх умовах могли бути наступні.

Зміна предмета контролю – сукупності обов'язкових вимог – є необхідною умовою оптимізації системи державного фінансового контролю, впорядкування системи контрольно-наглядових органів, їх складу, чисельності та порядку фінансування, визначення функцій (предмета контролю), розмежування функцій між органами контролю з метою усунення дублювання.

Державне регулювання є невід'ємною частиною сучасної економіки, обмежуючи тенденції до монополізації, компенсуючи недосконалість ринків і сприяючи виробництву суспільних благ. Загальним для економічно розвинених країн є і зворотний процес – дерегулювання національних економік, усунення законодавчих бар'єрів, що перешкоджають економічному зростанню.

В Україні початок реформ було пов'язано з ліквідацією банків, що діяли в рамках планової економіки обмежень ринкової діяльності. В подальшому, після різкої лібералізації, число обмежень на свободу господарювання стало поступово зростати. Значною мірою це було викликано тим, що основні зусилля органів державної влади, починаючи з 1992 р., концентрувалися на рівні макроекономіки, де вирішувалися фундаментальні завдання фінансової стабілізації.

Найбільші труднощі на мікрорівні господарювання були пов'язані з реєстрацією юридичної особи, отриманням ліцензій та інших дозволів на початок виробничої діяльності, а також роботою на ринку в умовах поточного контролю і нагляду за веденням господарської діяльності. Відповідні правила, що ставлять необґрунтовані перешкоди ведення господарської діяльності, затверджувалися як на рівні відомств, так і на регіональному та місцевому рівнях.

Настільки короткий список життєво важливих інтересів основних об'єктів безпеки деякі дослідники доповнюють положеннями про забезпечення поступального економічного розвитку на засадах соціально орієнтованої ринкової економіки, про відродження і державну підтримку сім'ї як первинної комірки громадянського суспільства, про вихід з кризової демографічної та екологічної ситуації та рядом інших.

Інтереси держави, відповідно до згаданої Концепції, полягають у непорушності конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності України, в політичній, економічній і соціальній стабільності, в безумовному забезпеченні законності і підтримці правопорядку, у розвитку рівноправного і взаємовигідного міжнародного співробітництва.

Перераховані вище життєво важливі інтереси не можуть бути реалізовані в країні без чітко налагодженого державного фінансового контролю.

Висновки до другого розділу

1. Складовим елементом економічної безпеки країни в сучасних умовах є фінансова безпека. З урахуванням процесів глобалізації та інтернаціоналізації виробництва та інтеграції фінансових систем, що відбуваються, питання фінансової безпеки стають все більш актуальними. Стан економіки країни визначає стан фінансів. Якщо процес розвитку економіки характеризується постійним зростанням сукупного суспільного продукту, збільшенням ВВП і національного доходу, то стан фінансів характеризується своєю стійкістю і стабільністю; вони стимулюють подальший розвиток виробництва і підвищення якості життя громадян. Економічна криза, спад виробництва, зростання безробіття ведуть до різкого погіршення фінансових показників, що виражається в збільшенні бюджетних дефіцитів, що фінансуються за рахунок внутрішніх і зовнішніх державних позик, емісії грошей, а також у збільшенні державного боргу і витрат по ньому.

В даний час фінансовий сектор економіки в усіх державах відіграє не менш важливу роль, ніж реальний сектор. Комерціалізація багатьох сфер людської діяльності (культура, політика та ін.), стрімкий розвиток інформаційних, комунікаційних та інших технологій сприяли масштабному розширенню попиту на фінансові ресурси. У свою чергу, процес фінансової глобалізації, демонстрований у даний час економічної цивілізацією, створює умови для встановлення особливої фінансової влади, яка за допомогою поглиблення міждержавних фінансових зв'язків, лібералізації цін, володіння світовими грошима за рахунок валютної інтернаціоналізації, управління

світовими фінансовими потоками, створення транснаціональних фінансових груп дозволяє впливати як на весь світовий господарський простір, так і на окремі держави.

Під фінансовою безпекою держави розуміють захищеність інтересів держави у фінансовій сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці, або такий стан і розвиток фінансової системи, фінансових відносин, який гарантує здатність держави створювати необхідні фінансові умови для забезпечення соціально-економічної і фінансової стабільності її розвитку, збереження цілісності та єдності фінансової системи навіть при найбільш несприятливих варіантах розвитку внутрішніх і зовнішніх фінансово-економічних процесів.

2. Одним із найбільш ефективних способів підвищення капіталізації банківської системи є концентрація банківського капіталу, в тому числі і шляхом злиття і поглинань. Концентрація капіталу в банківській сфері має свою особливість: якщо у виробничій сфері нарощування капіталу може здійснюватися шляхом з'єднання капіталів різних власників, а також за рахунок перетворення прибутку в капітал (капіталізації доходів), в банківській сфері концентрація має на увазі збільшення власного капіталу шляхом випуску акцій, злиття і приєднань фінансових організацій, придбання одними фінансовими організаціями активів (акцій) інших організацій. Причому концентрація банківського капіталу в даний час відбувається шляхом утворення все більш складних організацій, в які найчастіше залучаються і такі нефінансові структури, як пенсійні фонди, страхові компанії та ін. Злиття в банківському секторі більш «логічні», ніж у промисловості, оскільки у промислових підприємств завжди присутня проблема реалізації продукту. Для банків такої проблеми немає, бо потенційна можливість розміщення активів практично не має обмежень. Для банку бути «великим» завжди краще і вигідно в розумінні прибутків і доходів.

Набагато менше уваги приділяється якісним питанням, таким як: забезпечення збереження коштів вкладників; різноманіттю організаційних структур, особливо для обслуговування міжнародної діяльності (банківські

відділення, представництва, філії, дочірні та спільні підприємства); розробці маркетингових стратегій, що включають крім загальних конкурентних стратегій банків, також стратегію вивчення міжнародних ринків і стратегію надання на них нових банківських послуг; розробці та впровадженню нових форм банківських послуг; вивчення досвіду діяльності зарубіжних банків з метою розширення функцій українських банків (найбільш перспективними галузями застосування західного досвіду ми вважаємо механізм кредитування промисловості і сільського господарства, а також форми участі банків у фінансово-промислових групах); підвищення ефективності ліквідності; розвитку банківської інформаційної системи та впровадження загальносвітових принципів банківського інформаційного менеджменту; впровадження нових інформаційних технологій і комп'ютеризації банківської справи.

У банківській сфері вигоди від зниження витрат у результаті зростання масштабів діяльності не такі очевидні, як у виробничій сфері, їх може і зовсім не бути. Можливі й негативні синергетичні ефекти поглинання, коли додаткові доходи не покривають всіх витрат процесу об'єднання. Останні включають як прямі витрати, зокрема, пов'язані з придбанням акцій, викупом зобов'язань і звільненням персоналу, так і непрямі – наприклад, початкове зниження керованості об'єднаної структури і падіння якості діяльності через неминуче підвищення моральної напруги в колективі.

3. Державний фінансовий контроль (ДФК) – одна з важливих функцій державного управління, яка спрямована на виявлення відхилень від прийнятих стандартів законності, доцільності й ефективності управління фінансовими ресурсами та іншою державною власністю, а при наявності таких відхилень – на своєчасне вжиття відповідних коригувальних і превентивних заходів. Ефективне використання державних фінансових коштів і матеріальних ресурсів є умовою нормальної господарської діяльності, здійснення державних соціально-економічних програм і забезпечення економічної безпеки країни, а, в кінцевому рахунку, стабільності держави.

Всебічне дослідження ролі державного фінансового контролю в

забезпеченні національної безпеки України, незалежно від того, якими конкретно органами така діяльність здійснюється, неможливо без аналізу різних видів контролю, розкриття їх сучасних форм і методів, правового статусу і механізмів функціонування, з'ясування результативності контрольних акцій. Термін «контроль» з'явився кілька століть назад. Він походить від французького «contrerole», що означало «список, що ведеться в двох примірниках». Від цього і походить слово «controle». Воно означає: перевірка, а також спостереження з метою перевірки; ті, хто займається такою перевіркою – контролери.

На підставі вищевикладеного можна стверджувати, що контроль є складною, багатоаспектною категорією. З одного боку, це функція державного управління, по відношенню до якого контроль виступає засобом, інструментом реалізації політики держави. З іншого боку, його можна розглядати як управлінську діяльність, що має свої методи, способи, форми реалізації. Розкриттю сутності контролю сприяє розгляд його у всіх аспектах його прояву. Однак визначальним для його призначення в суспільстві служить виявлення його співвідношення з державним управлінням. З точки зору державного управління це поняття можна тлумачити у вузькому і широкому сенсах. У вузькому сенсі контроль пов'язують з деякою функцією управління, наприклад, плануванням, коли за допомогою контролю виявляють ті чи інші похибки в плані, запобігаючи, таким чином, його зриву.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1. Інституційно-правовий механізм регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Держава виступає головним соціальним інститутом забезпечення безпеки особистості і суспільства. Для реалізації своєї функції захисту національних інтересів державні органи повинні бути наділені певними повноваженнями, ресурсами, силами і засобами. Щоб сама держава не стала джерелом загроз національній безпеці, всі її органи повинні строго діяти відповідно до закону, який визначений в Законі «Про національну безпеку України» як найважливіший принцип функціонування системи забезпечення національної безпеки.

Серед безлічі напрямків діяльності держави щодо забезпечення національної безпеки основну, визначальну роль відіграє правове регулювання і, зокрема, здійснення державного фінансового контролю.

Ефективне правове регулювання державного фінансового контролю як фактора забезпечення національної безпеки можливе лише в умовах сильної у військово-політичному і економічному сенсі держави. Однак тут існує діалектичний зв'язок. Сильною й ефективною держава може бути тільки на основі головування в ній закону, який регламентує будь-яку діяльність у суспільстві, в тому числі і здійснення державного фінансового контролю.

Проведений нами аналіз існуючої системи державного фінансового контролю в нашій країні, починаючи з 1991 року, виявив суттєві недоліки об'єктивного і суб'єктивного характеру. Одні з них викликані динамікою розвитку досліджуваної сфери. За короткий час істотно розширилася правова база державного фінансового контролю (були прийняті Бюджетний, Податковий, Митний кодекси, законодавчі акти про контрольні органи та ін.). Інші є

недоліками організаційного порядку. Як нами було зазначено раніше, в роботі контрольних органів відсутня належна координація, існує паралелізм, розпорошення коштів і сил в їх роботі. Відсутність комплексного підходу в роботі державного фінансового контролю породжує безліч порушень і зловживань, які служать причинами загроз національній безпеці країни.

Державний фінансовий контроль може вносити свій внесок у вирішення завдань щодо забезпечення національної безпеки тільки в разі чіткої, узгодженої діяльності всіх його органів, що може бути здійснено тільки на основі якісного правового забезпечення.

Подолати ці суперечності, на наш погляд, покликане прийняття Закону про Концепцію єдиної системи державного фінансового контролю, який має визначити методологічні засади формування і функціонування єдиної системи державного фінансового контролю в країні в інтересах її національної безпеки. Його завдання має полягати в тому, щоб державний фінансовий контроль був представлений стратегічно. У ньому повинен бути закріплений комплексний і системний характер вирішення всіх питань, що виникають у цій сфері.

Концепція повинна бути розроблена на основі системної методології та функціонального підходу з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду. При цьому важливо також мати на увазі, що в разі розробки і прийняття Закону про державний фінансовий контроль в умовах відсутності ретельно продуманої Концепції контролю є надзвичайно велика небезпека перекоосу в сторону або надмірної його жорсткості, або необґрунтованого лібералізму, що може дуже дорого обійтися для національної безпеки країни [144]. Основні зусилля в законотворчій роботі повинні, на наш погляд, бути зосереджені на створенні Концепції єдиної системи державного фінансового контролю в країні.

З питання формування єдиної системи державного фінансового контролю в економічній і юридичній літературі ось уже кілька років ведеться наукова дискусія.

Деякі фахівці в галузі фінансового контролю вважають, що сьогодні необхідна країні наділена широкими повноваженнями система державного

фінансового контролю по лінії виконавчої влади. Саме на цій точці зору базується ідеологія варіанту Уряду «Єдиної Концепції...». Уряд України в кінці проекту «Єдиної Концепції...» виносить узагальнення, що єдина Концепція державного фінансового контролю в Україні є основним актом для підготовки проекту Закону про основи державного фінансового контролю в структурі органів виконавчої влади. Іншими словами, урядовий варіант фактично присвячений тільки реформуванню державного фінансового контролю, здійснюваного за витрачанням коштів бюджету органами виконавчої влади, тобто зводиться практично до посилення ролі контрольно-ревізійних органів Мінфіну України.

Про те, що необхідно реформувати, посилити фінансовий контроль у структурі виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, прагнути до створення чіткої системи (підсистеми в структурі єдиної системи) в рамках внутрішнього контролю, не викликає сумніву. Однак підвищення ролі Мінфіну України, інших контролюючих органів в рамках виконавчої гілки влади навряд чи кардинально вирішить проблему формування єдиної системи державного фінансового контролю.

При науковому дослідженні проблем формування єдиної системи державного фінансового контролю вихідними, як нам представляється, повинні стати наступні концептуальні положення.

Перше. Основоположним при формуванні єдиної системи ДФК повинні стати розмежування повноважень структур державного фінансового контролю при проведенні контрольно-ревізійної та експертно-аналітичної діяльності.

Друге. Зняттю суперечностей між структурами державного фінансового контролю сприятиме чітке, законодавчо оформлене розмежування функцій державного фінансового контролю, здійснюваного у формі внутрішнього і зовнішнього контролю всередині єдиної системи державного фінансового контролю. Схематично дане концептуальне положення відображено в таблиці 2.

Третє. Важливою умовою при розробці єдиної системи державного фінансового контролю на даному етапі є положення, підтримане науковою громадськістю: не порушувати нині чинне конституційне поле, не вносити в

Конституцію України поправок, що стосуються створення нових органів державного фінансового контролю, а спробувати розмежувати і визначити місце і роль існуючих на даний час органів фінансового контролю в єдину систему державного фінансового контролю [133, с. 245].

Таблиця 3.1

Відмінні риси і характерні риси внутрішнього і зовнішнього державного фінансового контролю

Фактори	Внутрішні державного фінансового контролю	Зовнішні державного фінансового контролю
Ціль	Визначається виконавчою владою	Визначається законодавчою (представницькою) владою
Завдання	Виходячи з потреб управління фінансовими потоками в цілому або в окремих галузях	Оцінка достовірності фінансової звітності та реальності бюджетного проектування, підтвердження дотримання вимог чинного законодавства, вироблення пропозицій щодо оцінки діяльності органів, які виконують бюджет, щодо попередження можливих порушень чинного законодавства, підвищення ефективності використання державних коштів і майна, вдосконалення податкового адміністрування і бюджетного процесу в цілому
Об'єкт фінансового контролю	Окремі функціональні завдання управління	Кошти бюджету та позабюджетних фондів, доходи від підприємницької та іншої діяльності, державна (муніципальна) власність, система фінансового обліку та звітності, проекти бюджетів та інших законодавчих актів, бюджетне законодавство
Процедури, правила	Визначаються Мінфіном України або самостійно	Визначаються ревізійними та іншими стандартами при відсутності національних стандартів державного зовнішнього фінансового контролю
Вид діяльності	Виконавська діяльність	Незалежна контрольно-ревізійна та експертно-

		аналітична діяльність
Організація роботи	Виконання конкретних завдань керівництва виконавчої влади	Визначається самостійно, виходячи із загальноприйнятих норм, принципів, правил та процедур здійснення зовнішнього державного фінансового контролю
Взаємовідносини з об'єктом контролю	Підпорядкованість виконавчої влади	Незалежність, рівноправне партнерство
Відповідальність	Перед виконавчою владою	Перед суспільством і законодавчою (представницькою) владою, встановлюється законодавчим актом
Звітність	Перед виконавчою владою	Перед законодавчою (представницькою) владою, через ЗМІ в обов'язковому порядку, що доводиться до громадськості
Суб'єкти	Органи управління, підлеглі виконавчій владі	Незалежні органи державного фінансового контролю, створювані законодавчою (представницькою) владою
Кваліфікація співробітників	Кваліфікаційні вимоги до професійної компетенції співробітників можуть бути однаковими	
Оплата праці	Нарахування зарплати здійснюється відповідно до посадових окладів за штатним розкладом	
Форми фінансового контролю	Одні і ті ж (попередній, поточний і наступний фінансовий контроль)	
Методи фінансового контролю	При вирішенні однакових завдань можуть бути одними і тими ж, наприклад, перевірка цільового використання бюджетних коштів. Однак можуть мати місце відмінності в ступені точності і детальності їх застосування	

У розроблюваному документі законодавчо має бути закріплено поняття державного фінансового контролю, в якому вказується, що всі здійснювані її органами заходи будуються на правовій основі, присвячені перевірці законності всіх дій у сфері фінансових відносин і мають кінцевою метою забезпечення економічної та фінансової безпеки України [42, с. 165].

Методологічного вирішення потребують наступні питання:

- недопущення того, щоб повноваження і функції одних контрольних органів вторгалися в компетенцію інших;
- забезпечення самостійності і незалежності державного фінансового

контролю;

- розроблені єдині принципи, що пронизують роботу державного фінансового контролю в країні знизу доверху;

- встановити обґрунтоване розмежування контрольних повноважень Рахункової палати України, Державної казначейської служби України контрольних органів Мінфіну, ревізійного управління центральних органів виконавчої влади, так і на рівні регіонів у всіх видах контролю: попереднього, поточного і наступного;

- встановити норми фінансових перевірок законності, ефективності та доцільності витрачання бюджетних коштів і використання державної власності її розпорядниками.

Цілий ряд положень повинно бути присвячено удосконаленню діяльності Рахункової палати України в рамках єдиної системи державного фінансового контролю. В Концепції, на наш погляд, має бути:

- більш чітко і виразно закріплені її повноваження;
- вказано на стратегічний характер її діяльності;
- встановлено її статус з урахуванням положень Лімської декларації;
- уточнені форми її діяльності, включаючи консультування законодавчих органів при розгляді ними важливих фінансово-законодавчих проектів;

- закріплено обов'язкове проходження експертизи та отримання висновку від Рахункової палати України на всі законодавчі проекти, що зачіпають фінансові відносини в країні, починаючи від проекту бюджету на черговий рік і закінчуючи будь-яким законопроектом;

- покладено здійснення фінансового контролю за належним виконанням всіх державних програм, перш за все, на предмет досягнення встановлених програмних цілей;

- окремо обумовлено, що найважливішою функцією Рахункової палати є розробка пропозиції щодо вдосконалення фінансового, бюджетного, податкового і митного законодавства. Для цього їй слід було б наділити правом законодавчої ініціативи;

- поставлено зобов'язання контролювати фінансові розрахунки всіх державних органів і великих компаній.

Важливе значення має мати організація стратегічного планування державного фінансового контролю на тривалу перспективу. При цьому Рахункова Палата України повинна визначити стратегічні напрямки своєї контрольної діяльності на найближчі 5-7 років і дотримуватися їх при формуванні своїх річних планів.

У функції Рахункової Палати України повинен входити наступний фінансовий контроль за використанням державних коштів на рівні головних розпорядників. При цьому повинен відбутися поступовий перехід від контролю за фінансовими потоками до контролю ефективності використання бюджетних коштів. Ефективність не тільки в рамках позицій (за якими цінами і тарифами купувалася продукція і виконувалися послуги для державних потреб), а в принципово іншому широкому сенсі, який економічний ефект бюджетних витрат, в якій мірі міністерствами та відомствами виконуються поставлені перед ними завдання. Контрольна діяльність Рахункової Палати України також повинна відповідати, зокрема, і на такі питання, як ефективно діє система державної підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, ефективно витрачаються бюджетні кошти на освіту. Іншими словами, повинен проводитися не просто фінансовий аудит, а аудит ефективності розпорядження державними фінансами з урахуванням національної безпеки країни [52, с. 85].

Крім того, для забезпечення цілісної системи єдиного державного фінансового контролю необхідне включення в сферу діяльності Рахункової Палати проведення комплексних перевірок за ефективністю спільної діяльності Національного банку України. Одночасно Рахункова Палата повинна проводити перевірки за належним виконанням кошторисів витрат усіма вищими державними органами, в тому числі Парламентом, Урядом, Офісом Президента України.

Зрозуміло, повинні бути збережені і нині діючі функції Рахункової Палати, такі як: контроль за дефіцитом бюджету, економічною ефективністю залучення джерел його покриття, раціональністю витрат з погашення та обслуговування

державного боргу, ефективністю зовнішньоекономічної діяльності, економічною доцільністю укладення великих контрактів і цільовим використанням коштів гуманітарної допомоги. Найважливішою сферою діяльності Рахункової палати має залишитися проведення аналізу ефективності діючих бюджетного, податкового і митного законодавства з точки зору забезпечення національної безпеки країни.

Важливим є посилення ролі Рахункової палати в проведенні перевірок за обґрунтованістю витрачання регіонами коштів, отриманих з бюджету, а також за виконанням бюджетів тих регіонів, у яких обсяг фінансової допомоги за рахунок ресурсів перевищує половину їх консолідованого бюджету [60, с. 29]. Ця контрольна робота, думається, повинна бути покладена також на контрольно-ревізійні органи Мінфіну і проводитися спільно з Рахунковою палатою України.

У Концепції єдиної системи державного фінансового контролю повинні бути відображені питання методологічного і концептуального характеру і на рівні регіонів України. Зокрема, Контрольно-рахункові органи повинні бути вбудовані, тобто гармонійно поєднані в єдину систему державного фінансового контролю. Таким чином, може бути забезпечений один із найважливіших принцип організації державного фінансового контролю в країні – принцип цілісності.

Даний принцип повинен бути підкріплений Бюджетним кодексом. Сьогодні в Україні немає цілісного бюджету країни. Ми маємо, по суті, консолідований бюджет, який має переважно прогнозно-методологічне призначення. Територіальні бюджети – бюджети регіонів, областей, міст, і юридично, і фактично є самостійними.

Іншою актуальною проблемою забезпечення незалежного фінансового контролю за ефективністю розпорядження бюджетними коштами на місцях є відсутність у рахункових палат в даний час реального права здійснення контролю відповідних територіальних органів виконавчої влади (Державної казначейської служби, податкових органів) з питань сплати податків і зборів, а також зарахування платежів до бюджетів регіонів [68, с. 22]. Це створює багато можливостей для зловживань, що завдає непоправної шкоди національній безпеці країни.

Безумовно, зазначені питання повинні бути вбудовані в Концепцію єдиної системи державного фінансового контролю в Україні. Саме після прийняття Концепції регіональні влади будуть зобов'язані законодавчо встановити, що рахункові палати регіонів зобов'язані мати статус самостійної юридичної особи і перебувати поза структурою виконавчої влади, а основними принципами їх діяльності мають бути повна функціональна і організаційна незалежність і відкритість. Крім того, видається обґрунтованим наділити рахункові палати України правом проведення контрольних заходів у регіональних управліннях виконавчих органів з питань повноти та своєчасності зарахування обов'язкових платежів у територіальні бюджети.

Таким чином, може бути вирішена задача впровадження ще одного найважливішого для забезпечення національної безпеки принципу функціонального об'єднання всіх органів на основі національних інтересів. Важливо, щоб вся система єдиного державного фінансового контролю в країні будувалася на єдиних принципах. У кожному з регіонів повинен бути незалежний орган державного фінансового контролю. Все це буде благотворно позначатися як на регіональній безпеці окремих регіонів, так і на національній безпеці країни в цілому. В цьому випадку вибудовувана нами система буде єдиною виключно тому, що побудована на єдиних принципах функціонування та вирішення поставлених завдань, з чітким визначенням органів контролю і поділом функцій і повноваження кожного з них.

На сьогоднішній день існує цілий ряд проблем, що стосуються правозастосовної практики державного фінансового контролю, які повинні бути враховані в інтересах національної безпеки країни.

Все це дає підстави стверджувати, що зроблений крок вперед у формуванні правової бази фінансового контролю. Однак для ефективності здійснення державного фінансового контролю потрібно не тільки назвати контрольні органи, а й законодавчо закріпити їх завдання, права, сферу дії, статус і повноваження їх працівників.

Юридично не відрегульовані багато питань у взаєминах фінансових

ревізорів, прокурорів, слідчих, які вирішуються в «робочому порядку», що викликає різні труднощі при вирішенні спільних завдань. Немає ясності і у взаємодії органів державного контролю з інститутом аудиту, які оперують поза системою державного фінансового контролю.

Контролерам всесильний чиновник може показати дозвіл самого Уряду порушити закон. І жоден прокурор, хоч би він був генеральним, близько не наважиться підійти до сановного порушника, до його патрона тим більше.

Тому необхідно вжити всіх можливих заходів до усунення ситуації, що склалася, і в тому числі розширення прав контролюючих органів в області можливості застосування заходів щодо усунення виявлених порушень та притягнення до відповідальності за подібні порушення.

Досягнення поставлених перед фінансовим контролем, в першу чергу державним фінансовим контролем, цілей вимагає реалізації певних завдань (напрямів), які можна звести до наступного: а) проведення перевірки виконання фінансових зобов'язань перед державою та місцевими органами усіма суб'єктами фінансових правовідносин; б) перевірка правильності використання державними і місцевими установами, організаціями та підприємствами грошових коштів, що знаходяться в їх господарському віданні або оперативному управлінні (бюджетних коштів, банківських позичок і т. д.); в) перевірка дотримання правил здійснення різних фінансових операцій, розрахунків, зберігання грошових коштів названими раніше суб'єктами); г) виявлення внутрішніх резервів виробництва, більш економного та ефективного витрачання матеріальних та грошових ресурсів; д) превентивне завдання, що полягає у попередженні та запобіганні можливих порушень фінансового законодавства та фінансової дисципліни; е) перевірка законності в діяльності державних і місцевих органів влади, що беруть участь у фінансовій діяльності.

Результатом реалізації названих завдань є досягнення правопорядку в процесі здійснення фінансової діяльності. Фінансовий контроль забезпечує, таким чином, зворотний зв'язок, що виступає необхідною умовою прийняття вірних управлінських рішень. Правильно поставлений фінансовий контроль сприяє

вирішенню, в тому числі, питань, що стосуються національної безпеки країни.

Як зазначалося раніше, формування ринку на сучасному етапі докорінно відбивається і на фінансовій діяльності, і на проведенні фінансового контролю в процесі її здійснення. Змінилися цілі, завдання фінансового контролю, його зміст і сфера застосування. І як наслідок, в останні роки були скасовані органи народного, партійного контролю і сформовані нові контрольні органи, що дозволяє говорити про зміну суб'єктного складу фінансового контролю.

В сучасних умовах України необхідно зберегти своє соціальне призначення, що має бути виражене і сформульовано в її економічній політиці, спрямованій на забезпечення загальнонаціональних інтересів, соціальної безпеки особистості і суспільства. Це означає, що державний фінансовий контроль, здійснюваний в країні, повинен сприяти боротьбі зі зловживаннями, корупцією, в процесі перерозподілу власності, управління фінансовими потоками. За допомогою його здійснення повинні зніматися гострі суспільні суперечності і послаблюватися соціальна нерівність. Важливою гарантією збереження соціальної спрямованості економічної, а також фінансової політики держави в процесі здійснення фінансової діяльності є не тільки законодавче закріплення принципів її реалізації, а й посилення системного державного фінансового контролю [113, с. 287].

Відповідно до положень Лімської декларації Міжнародної організації вищих органів аудиту (INTOSAI) контроль – це не самоціль, а невід'ємна частина загальнодержавної системи регулювання суспільних відносин, виявляються допущені відхилення від прийнятих стандартів і мали місце порушення принципів законності, ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів на більш ранній стадії, з тим щоб мати можливість прийняти відповідні коригувальні заходи, а в необхідних випадках – притягнути винних до відповідальності, стягнути завдані державі збитки і в той же час розробити і здійснити заходи, спрямовані на запобігання виникненню подібних порушень.

У зв'язку з цим завдання здійснення державного фінансового контролю бачаться в наступному: цільове і належне використання державних фінансових коштів і об'єктів державної власності; управління економікою держави в суворій

відповідності до законодавства; здійснення нормативної адміністративної діяльності; своєчасне інформування державних уповноважених органів і громадськості шляхом опублікування результатів реалізованих контрольних-ревізійних заходів і т. п.

Аналізуючи зміни, що відбуваються в сфері економіки, пов'язані з формуванням ринкових відносин, необхідно зробити висновок про те, що поряд із певними позитивними результатами в суспільстві виникли і негативні процеси. Вони багато в чому обумовлені ослабленням державного управління, включаючи систему державного фінансового контролю, а також недостатньою нормативно-правовою базою для формування і використання нових ринкових механізмів, в тому числі фінансів, кредиту, податків і т. п.

Комплексний розгляд проблем правового регулювання державного фінансового контролю в сучасних умовах формування ринкових відносин в Україні полягає в підході до фінансового контролю одночасно як функції фінансів, державного управління, і як до відповідної правової форми, що дозволяє сформулювати пропозиції, спрямовані на вдосконалення всієї системи державного фінансового контролю.

По-перше, в даний час назріла необхідність законодавчого визначення і закріплення методів (форм) фінансового контролю. Поняття податкової перевірки, її види даються в Податковому кодексі України, в той час як основний метод фінансового контролю – ревізія визначена в спільному наказі Мінфіну України, Генеральної прокуратури України, МВС України, тобто в підзаконному акті. У зв'язку з цим видається, що посилення державного фінансового контролю в умовах ринку вимагає прийняття закону, в якому необхідно не лише подати поняття ревізії, але і визначити її види, порядок призначення, перерахувати органи, які мають право на її проведення, права і обов'язки перевіряючих органів і, крім того, суб'єктів, що ревізуються, оскарження акту ревізії, а також дії або бездіяльності ревізійної комісії, порядок призначення повторної ревізії, юридичне значення акту ревізії.

По-друге, в даний час однією із загроз економічній безпеці країни,

національної безпеки в цілому є криміналізація економічних відносин, що розширюється. У суспільстві з'явилася тенденція підпорядкування економічної, в тому числі фінансової, політики держави специфічним економічним інтересам кримінальних структур. Рішення даної проблеми пов'язано, в першу чергу, з посиленням керуючої, організуючої ролі держави, що використовує одночасно не тільки ринкові інструменти, такі як фінанси, податки, кредити і т. п., але і владні повноваження для створення нової системи державного фінансового контролю, що відповідає сучасному етапу розвитку суспільства [110, с. 9]. Дана система повинна стати не тільки елементом ринкових відносин, а й сприяти зміцненню національної безпеки.

По-третє, здійснення державного фінансового контролю в ринкових умовах, крім названих раніше завдань, повинно бути направлено на забезпечення національної безпеки. Вирішення цього завдання, як нами було показано раніше, вирішується цілим комплексом заходів, що виходять з єдиної концепції та методології. Одночасно необхідно, щоб у державі існували гарантії, що включають відповідальність з боку як суб'єктів, що перевіряються, так і контрольних органів за свої дії.

По-четверте, умовою успішної побудови і функціонування системи державного фінансового контролю в сучасних ринкових умовах є не тільки вивчення зарубіжного досвіду, а й, головним чином, використання дореволюційної практики здійснення фінансового контролю. У зв'язку з цим видається цікавим висловлювання рядом вчених пропозиція про відтворення Державного комітету контролю як єдиного контрольного органу в сфері фінансів. Деякі пропонують відтворення названої структури на базі Департаменту державного фінансового контролю і аудиту Міністерства фінансів України. На наш погляд, немає необхідності формувати ще один додатковий орган контролю в системі виконавчої влади. Здається, що дані повноваження можливо покласти на Рахункову палату України. З цією метою, як нами було зазначено раніше, необхідно уточнити і доповнити її повноваження, зокрема, щодо застосовуваних нею заходів у разі виявлення порушень законодавства. Створення ж органу

зовнішнього фінансового контролю в системі виконавчої гілки влади призведе до формування паралельної з Рахунковою палатою структури. Вважаємо, що виконавча влада в даний час має достатньо можливостей для здійснення державного фінансового контролю. Аналіз міжнародних принципів здійснення державного фінансового контролю доводить недоцільність функціонування двох паралельних структур у сфері державного фінансового контролю. В зарубіжних країнах створені аналогічні вищі органи контролю, які підпорядковуються безпосередньо парламентам цих країн і наділені значно ширшими повноваженнями в сфері контролю за діяльністю контрольних органів виконавчої влади та їх посадових осіб.

По-п'яте, поглибленню розуміння сутності державного фінансового контролю сприяє розгляд його як функції соціального управління. В системі прямих і зворотних зв'язків управління контроль сприяє отриманню суб'єктом управління інформації про справжній стан справ для досягнення цілей управління, в тому числі в інтересах забезпечення національної безпеки.

Реалізація названих практичних заходів дозволить, на наш погляд, створити в процесі реформування економіки України адекватний механізм державного фінансового контролю і захистити його від протиправних дій, що сприятиме зміцненню національної безпеки країни. Як показав досвід, сподіватися тільки на ефективність дій ринкових механізмів в економіці вкрай помилково. Необхідно переглянути погляди на роль держави в регулюванні ринкових відносин. Мова не може йти про повернення до адміністративно-командної системи, але запозичення механізмів державного впливу на економіку, що виправдали себе, в тому числі державного фінансового контролю, в поєднанні з закономірностями розвитку ринкового суспільства дозволить приступити до вирішення перерахованих раніше проблем без збитку для національної безпеки України.

У сучасних умовах вирішенню проблем національної безпеки сприяє система державного фінансового контролю. Створення такої системи дозволить не тільки упорядкувати економічні відносини в державі, а й вирішити питання інформаційної взаємодії правоохоронних та фінансових органів, які забезпечують

економічну безпеку країни.

Відомо, що основна маса фінансових коштів продовжує роботу в системі державних бюджетів всіх рівнів. І саме тут спостерігається найбільша кількість різних порушень. Сьогодні виявлення загроз економічній безпеці та прогнозування їх наслідків здійснюється за допомогою фінансового моніторингу, в основі якого лежить розрахунок поточних значень індикаторів її стану, прогноз їх зміни і формування інформаційно-аналітичної бази [29, с. 51].

Оскільки бюджетний процес охоплює чотири різних стадії бюджетної діяльності (складання проекту бюджету, його розгляд і затвердження, виконання, складання звіту про виконання бюджету і його затвердження), то система моніторингу повинна бути унікальною для кожного етапу.

Перша стадія – це найвищий рівень державного фінансового контролю, він здійснюється один раз у процесі формування та прийняття закону про бюджет на кожний рік.

Після прийняття бюджету починається моніторинг його виконання, який полягає в тому, що Мінфін виконує видаткову частину, а Державна казначейська служба України є кінцевим учасником видачі бюджетних коштів.

Після того як гроші перераховані бюджетотримувачам, починається третя стадія – контроль за фактом використання бюджетних коштів. Саме на цій стадії і фіксується 80–90% всіх фінансових порушень. У термінах системного аналізу такі технологічні ділянки називаються «вузьким місцем».

Однак аналіз тільки видаткової частини бюджетного процесу не охоплює всього комплексу завдань, що стоять перед контролюючими органами. Вони повинні перевіряти не тільки надходження і витрачання державних коштів, а й усі державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, організації, банки і т. п., якщо вони використовують власність або управляють нею, а також мають податкові, митні та інші пільги і переваги.

Для того щоб отримати детальну картину про проходження бюджетного процесу і про управління державними ресурсами, органам контролю необхідно мати повну інформацію про фінансово-господарську діяльність всіх

бюджетоотримувачів і всіх учасників бюджетного процесу. Тільки на основі даних такого моніторингу можна виявляти і запобігати фінансово-економічним зловживанням, а також здійснювати прогнозування та оцінку тяжкості можливих наслідків.

Сьогодні в ряді регіонів ведуться розробки моделей аналізу і прогнозування бюджетних і соціально-економічних процесів, але досі жодна з них не доведена до практичного використання в експертно-аналітичній діяльності контрольно-рахункових органів. Причин тому кілька. Це і неадекватність моделей реальним об'єктам контролю, і відсутність ретроспективних (за кілька років) даних для статистичної обробки і прогнозування, і відсутність технології віддаленого доступу до інформаційних ресурсів всіх учасників бюджетного процесу, включаючи бюджетотримувачів.

Але, мабуть, проблемою, яка не дозволяє проводити поточний контроль в реальному масштабі часу, є відсутність правових норм, що зобов'язують бюджетотримувачів забезпечувати контролюючі органи доступом до баз даних про фінансово-господарську діяльність.

Тут слід звернути увагу на статті Закону «Про інформацію, інформатизацію і захист інформації», які забороняють відносити до інформації з обмеженим доступом документи, що містять таку інформацію: про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, про використання бюджетних коштів та інших державних і місцевих ресурсів, про стан економіки і потреби населення.

Однак саме через відсутність оперативної інформації про фінансово-господарську діяльність всіх учасників бюджетного процесу державний фінансовий контроль практично не виконує попереджувально-профілактичних функцій, виступаючи лише реєстратором порушень, а не інструментом їх попередження.

З розвитком новітніх технологій неможливо ігнорувати процеси автоматизації як один з основних факторів підвищення ефективності практично будь-якої діяльності, тим більше пов'язаної з великими обсягами різних даних,

якою й є діяльність щодо здійснення державного фінансового контролю в інтересах національної безпеки України.

Сьогодні, з появою нових інформаційних технологій, стало можливим в повній мірі забезпечити відкритість бюджету. Нові вітчизняні інформаційні технології та технології, що використовуються в глобальній мережі Інтернет, дозволяють довести інформацію про бюджет до всіх зацікавлених сторін. Системний підхід з його потужним сучасним арсеналом, технологія інтеграції інформаційних ресурсів і моніторинг за всіма учасниками бюджетного процесу дозволяють реалізувати концепцію прозорого бюджету і забезпечити можливість в реальному масштабі часу контролювати витрати і доходи кожного бюджету одержувача.

Головним об'єктом фінансового контролю повинна стати не тільки звітна документація бюджетотримувачів, а й інформація по всіх платіжних документах, що підтверджують рух коштів, первинних облікових документів, за операціями з цінними паперами, майном і т. п.

Аналіз змісту завдань фінансового контролю, їх складність, масштабність і багатогранність показують, що оптимізувати підготовку і процедуру проведення фінансового контролю в сучасних умовах можна тільки за допомогою єдиної електронної системи, яка має доступ до інформації про фінансово-господарську діяльність всіх органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій.

Створення Єдиного інформаційного простору державного фінансового контролю в умовах формування законодавства перетворюється в багатоетапний процес.

В першу чергу необхідно створити внутрішню інформаційну систему Рахункової палати як провідного органу фінансового контролю держави. У міру розширення її функціональних і технічних можливостей, реалізації вертикальних і горизонтальних зв'язків із базами даних всіх учасників бюджетного процесу, утворити ядро Єдиного інформаційного простору Асоціації контрольно-рахункових органів, а в подальшому – всіх фінансових і правоохоронних органів.

На сьогодні прикладом такої єдиної системи може послужити система

фінансового контролю Фонду соціального страхування України, реалізована на основі української системи управління надвеликими базами даних Nu Tech. Ці розробки і можуть бути закладені в основу Єдиного інформаційного простору державного фінансового контролю.

Система забезпечує перевірку поточної фінансово-господарської діяльності всіх виконавчих органів, виконання ними програм державних гарантій із соціального страхування, раціонального використання матеріально-технічних, кадрових та фінансових ресурсів тощо [45, с. 89]. В результаті керівництву Фонду вдалося реалізувати принцип прозорого бюджету.

Зазвичай, для того щоб проконтролювати діяльність регіонального відділення або платника податків, необхідно проаналізувати тисячі первинних документів, а під час ревізії провести таку роботу на належному рівні досить складно. І тільки з впровадженням комп'ютерної системи фінансового контролю у ревізорів з'явилася можливість попередньо обробити необхідну інформацію, а всі виниклі питання вирішити вже безпосередньо під час ревізії.

Практика показала, що для виконання складних запитів на отримання аналітичних звітів, довідок або зведень по базі даних, що містить інформацію про 5 мільйонів платежів і десятки мільйонів звітів, потрібно не більше 30-60 секунд. При цьому всю інформацію можна отримати за допомогою звичайного Notebook і стільникового телефону, перебуваючи в будь-якій точці земної кулі, де є відповідні комунікації.

У той же час слід мати на увазі, що існуюче інформаційне забезпечення контрольних органів має ряд недоліків. Основним є те, що одна і та ж інформація надається платниками податків та одержувачами бюджетних коштів неодноразово, тобто дублюються інформаційні потоки. Крім того, одні й ті ж дані проходять подвійну і не завжди однозначну обробку в різних державних установах. Дану проблему має вирішити ефективна інформаційна взаємодія в рамках єдиної інформаційної системи, отримуючи дані з якої кожен державний орган зможе, з одного боку, обробляти її в розрізі власних управлінських завдань, а з іншого боку, це дозволить проводити аналіз на різних рівнях від всієї держави в

цілому до кожного конкретного суб'єкта. Інформація в розрізі окремих платників податків дасть можливість аналітичним шляхом виявити будь-які податкові правопорушення, проаналізувавши податкові та інші фінансові надходження і витрачання коштів, господарські зв'язки даного економічного суб'єкта [49, с. 291].

Інформаційне забезпечення повинно враховувати основні параметри фінансових зв'язків (реквізити підприємств, суми, умови, правова обґрунтованість і т. п.), можливість обміну даними між різними державними органами, використання ними загальних баз даних як для поточної роботи, так і для цілей планування і прогнозування, що значно ускладнює структуру даної інформаційної системи. Дане завдання має вирішуватися як на загальнодержавному рівні в області створення глобальної системи обміну інформацією, так і на рівні окремих міністерств і відомств, оскільки саме вони можуть визначити склад і обсяг обмінюваної інформації. Тут також повинні бути вирішені питання захисту від несанкціонованого доступу до даної системи, вироблення офіційних міжвідомчих документів та форм обміну. На даний момент існує проблема доступу деяких державних органів (зокрема статистичних) до інформації про платників податків, що надходить до податкових органів, яка пов'язана із захистом комерційної таємниці. Проте, необхідно враховувати, що об'єктивна статистична інформація є запорукою правильного і точного прогнозування, планування і управління, тому можливе створення крім єдиної інформаційної системи окремих інформаційних потоків між державними органами. Головне, щоб ці взаємозв'язки мали чітку правову і технічну визначеність.

Необхідно також відзначити, що іноді поділ контрольних функцій між різними органами виконавчої влади є штучним, що дає привід думати про їх об'єднання в майбутньому. Особливо це стосується органів Міністерства фінансів, оскільки вони не тільки користуються однією і тією ж інформацією, але часто виконують однакові функції. Одним із способів такого об'єднання може стати створення єдиної глобальної інформаційної системи.

Глобальна система інформаційного забезпечення повинна включати наступну інформацію, що надходить від відповідних державних установ:

– відомості про надходження доходів і виконання різних рівнів бюджету, відомість розподілу регулюючих податків і платіжні документи до неї, рішення про надання і скасування пільг по платниках податків, видах податків, термінів наданих відстрочок, дані про вартість ліцензій, дані про страхування майна і відповідальності;

– відомості про податковий облік платників податків, про порушення податкового законодавства, про сплату штрафних санкцій, про надходження податкових платежів, про заборгованість зі сплати податків, про надані податкові пільги, перелік структурних підрозділів платників податків і т. п.;

– відомості про податкові правопорушення, а також відомості, виявлені в ході оперативно-розшукової діяльності (наприклад, про відкриті банківські рахунки);

– відомості про безготівкові платежі, в тому числі відповідні платіжні документи, про стан банківських рахунків, про підсумки періодичних перевірок комерційних банків і т. п.;

– відомості про фізичних осіб (адресні дані, склад сім'ї і т. д.), про виявлені правопорушення, про виявлені в результаті оперативно-слідчої діяльності банківські рахунки і т. п.;

– відомості про сплату різних митних платежів, про заявлену вартість товарів та іншого майна, що провозяться через митний кордон України;

– статистична інформація, статистичні коди і т. п.;

– дані про земельну власність;

– відомості про приватизацію власності;

– відомості про джерела доходів;

– дані про реєстрацію організацій, про придбання ліцензій, реєстри місцевих зборів і платежів від органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади.

Автоматизація обробки даних відомостей дозволить відповідним державним органам не тільки якісно і в найкоротші терміни виконувати свої функції з обліку фінансових потоків, а й виявляти платників податків, які

ухиляються від постановки на облік або від сплати податків, або бюджетотримувачів, що витрачають бюджетні кошти не за цільовим призначенням, шляхом проведення аналітичних процедур. Автоматизація внутрішньовідомчого документообігу дозволить звільнити робочий час чиновників, використовувати один раз введені в автоматизовану інформаційну систему дані для різних цілей і різними користувачами, не вдаючись до використання паперових носіїв, що значно зменшить ймовірність помилки «ручного набору» [35, с. 21].

Автоматизована система інформаційного забезпечення повинна включати наступні бази даних:

Державний реєстр платників податків, який буде включати ідентифікаційні, статистичні, облікові та інші характеристики (ПН, адреси, відомості про керівництво, види діяльності, відомча приналежність, дані про засновників, організаційно-правова форма, розмір статутного капіталу, форма сплати податків, наявність пільг з оподаткування, число дебіторів, заборгованість підприємства перед бюджетом і т. п.). При цьому необхідно автоматичне виділення найбільших платників податків, суб'єктів із великими сумами заборгованостей і т. п.

База даних порушень податкового законодавства, де повинна збиратися інформація про характеристики проведених контрольних заходів, їх результати і рішення. Ця база даних дозволить більш точно визначати ефективність контрольних заходів, в тому числі в розрізі різних контрольних органів.

База даних банківських рахунків, яка містить відомості про фінансові потоки в розрізі окремих видів банківських рахунків і банків.

База даних про податкові надходження від юридичних і фізичних осіб на особові рахунки державного бюджету в розрізі видів даних надходжень (різні податки, штрафні санкції, недоїмки, переплати), а також податкових пільг.

Як показує досвід, в даний час найбільш перспективною стає персоніфікація обліку сплати податків, внесків, різних виплат та інших рухів державних коштів в розрізі окремих юридичних і фізичних осіб, державних установ.

Характерним прикладом успішної автоматизації є банківська система.

Також єдина інформаційна система з персоніфікованого обліку створена в Пенсійному фонді України, в процесі створення знаходиться така система в рамках Міністерства з податків і зборів в розрізі кожного платника податків.

Найбільше використання автоматизації процесу управління фінансами в даний час спостерігається в рамках Державної казначейської служби України. Можливість у будь-який момент часу отримувати всю необхідну інформацію про виконання бюджету на будь-яку дату і період, а також можливість оперативного контролю цін на продукцію і послуги підрядників і облік договорів, а також часткового ведення бухгалтерського обліку у бюджетополучателів практично виключає будь-яке нецільове, а в майбутньому, з урахуванням гнучких налаштувань систем автоматизації, і нераціональне використання бюджетних коштів [27, с. 35].

Таким чином, необхідність впровадження новітніх технологій і наукових розробок очевидна. Але також очевидно і те, що необхідна державна централізація такого впровадження, оскільки розрізнене застосування інформаційних і комп'ютерних технологій призведе до того, що в подальшому їх об'єднання для створення єдиної державної інформаційної бази буде практично неможливе або поєднане зі значними витратами. Тому створення Єдиної інформаційної системи, яка об'єднує контрольні та правоохоронні органи, організації, що займаються аналізом і прогнозами економічного розвитку країни, стає першочерговим завданням, що служить зміцненню національної безпеки України.

3.2. Функціонально-цільовий механізм державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Ключовим в аналізі банківського сектора, тенденції на ринку злиттів і поглинань в ньому, є реалізація центрального положення кредитно-банківської системи в перетворенні української економіки, її початково

домінуючий вплив на відтворювальний процес. У свою чергу, перспективи розвитку кредитно-банківської системи пов'язані з громадськими тенденціями, але визначаються, перш за все, її функціонуванням в якості органічної ланки національної економіки.

Однією з характерних тенденцій 2004 року було зростання числа міжнародних угод. Вартість подібних угод склала 27,8 млрд євро, що майже в три рази перевищує аналогічний показник 2003 року – 10,3 млрд євро. Серед найбільш значущих міжнародних угод можна виділити:

- фінська страхова компанія Samro придбала 51,9% акцій шведської If P&C Insurance, що спеціалізується на страхуванні майна, за 1,365 млрд євро;
- провідна французька компанія страхування життя CNP Assurance придбала 57,5% акцій італійської компанії Finesco Vita за 588 млн євро;
- бельгійській Fortis придбав 50% страхового бізнесу португальського Banco Commercial Portuges за 500 млн євро;
- Swiss ReLife Assurance Holding Corporation в Великобританії за 491 млн євро;
- Friends Provident, фінансова група з Великобританії, що спеціалізується в галузі страхування життя, поглинула європейську компанію Lombard International Assurance, що має аналогічну спеціалізацію і головний офіс в Люксембурзі. Вартість угоди склала 451 млн євро;
- голландський Aegen заплатив 408 млн євро за частку в спільному бізнесі з банком Caja de Ahorros del Mediterraneo, орієнтованому на наданні послуг в.о. страхування життя на території Іспанії;
- італійська компанія Assicurazioni Generali придбала 50% частку Cajamar Vida, іспанської компанії страхування життя, за 377 млн євро;
- шведська фінансова група SUB придбала за 357 млн євро датську фірму Codan Liv & Pensions, що спеціалізується на страхуванні життя і пенсії;
- австрійська Uniqa в рамках своєї стратегії регіональної експансії придбала 80% о акцій італійської страхової компанії Claris Vita за 116 млн

євро.

Проведений аналіз дозволяє виділити дві особливості угод злиття-поглинання на європейському страховому ринку:

- всі угоди за участю найбільших європейських страхових компаній мали відносно невисоку вартість, що не дозволило їм потрапити в число 10 найбільших угод на європейському фінансовому ринку (поріг перевищував 1 млрд євро);

- найбільш активні страховики в 2004 році вже досягли певних успіхів на своїх «домашніх» ринках, що дозволило їм звернути увагу на ринки сусідніх держав.

В якості одного з інструментів консолідації страхового ринку, очевидно виступатимуть угоди злиття-поглинання.

Цьому процесу сприятимуть такі чинники:

- посилення присутності європейських і міжнародних страхових компаній в Україні;

- розширення найбільшими українськими компаніями регіональної присутності шляхом придбання компаній у регіонах;

- вихід найбільших українських компаній на ринки сусідніх держав;

- продаж страхового бізнесу українськими корпораціями в рамках позбавлення від непрофільних активів;

- реалізація банківської стратегії, спрямованої на приєднання страхового бізнесу [29, с. 223].

Крім того, на ринок злиттів-поглинань впливає можливість підвищення компаніями ефективності страхових операцій за рахунок економії на масштабах, розвитку крос-продажів і централізації допоміжних функцій.

Наступні фактори перешкоджають збільшенню числа угод злиття-поглинання в регіонах:

- високий відсоток компаній, які продовжують заробляти на спеціальних «схемах» і безризикових видах страхування;

- бізнес багатьох регіональних страхових компаній побудований на

особистих відносинах з клієнтами і топ-менеджерами компанії, а не на конкурентних перевагах. В даному випадку зміна власника і кадрові перестановки в керівництві можуть привести до істотних втрат;

- низька інформаційна відкритість регіональних страхових компаній;
- ризики, пов'язані з незабезпеченістю резервів і капіталу, відсутністю ефективних систем управління та інформаційних систем;
- невелика кількість сильних регіональних страхових брендів і грамотних управлінських команд.

Діяльність банківської сфери охоплює практично всі галузі економіки, і криза даної сфери може призвести до руйнівних наслідків не тільки для економічної, а й для соціальної та політичної систем. Тому будь-яка держава зацікавлена в регулюванні діяльності своїх і іноземних банків, що діють на національному ринку, в забезпеченні їх безпеки та збереження. Сьогодні в результаті всесвітньої глобалізації та концентрації банківського капіталу здійснення з боку держави регулюючих і наглядових функцій стало завданням складним. Справа в тому, що постійно виникають нові великі банківські конгломерати, які володіють розгалуженою системою різних підрозділів, що часто включають і підрозділи нефінансового характеру. Одночасно збільшується перелік банківських послуг, а разом з тим і кількість ризикових операцій. Тому і органи державного контролю повинні розвиватися разом з усією банківсько-фінансовою сферою. Інша важлива особливість системи державного регулювання цієї сферою в сучасних умовах – наявність у органів держрегулювання і нагляду достатніх повноважень для ефективного втручання.

У спеціальній літературі є багато прикладів провалу державного втручання через недостатність повноважень. Так, крах британського «Bank of Credit and Commerce International» в 1991 р. трапився через те, що Банк Англії не мав достатніх повноважень на те, щоб стежити за діяльністю цього багатонаціонального банку, що оперує на різних континентах – від самої Англії до Каймановських островів.

Між державними і комерційними банками немає великої різниці з точки зору державного регулювання, бо вони керуються приблизно однаковими принципами в умовах ринкової економіки. Держава, діючи через свої банки, надає певний вплив на формування умов конкурентного середовища, а тим самим впливає на тенденції банківської концентрації, визначає специфіку і роль злиття та приєднання в діяльності комерційних банків [39].

Крім того, за державними банками залишається проведення деяких найважливіших напрямків державної політики, включаючи: забезпечення кредитування найбільших позичальників, перш за все державних; забезпечення припливу заощаджень населення; виконання спеціальних «соціально-фінансових функцій», як то – обслуговування пенсіонерів, прийом обов'язкових платежів і т. п. на території всієї країни; підтримка ринку державних цінних паперів; обслуговування зовнішньоторговельних операцій; виконання «спеціальних» доручень держави, таких, наприклад, як участь у врегулюванні заборгованості природних монополій; фінансування спеціальних державних програм економічного і соціального розвитку та ін.

Крім державних банків, Уряд України в різних формах (включаючи регіональні органи влади і місцевого самоврядування, а також через державні підприємства) брав участь у капіталі кількох сотень кредитних організацій, серед яких більшість – дрібні. Уряд України і Національний Банк України стали в останні роки визначатися з доцільністю участі держави в капіталі окремих конкретних кредитних організацій. Було взято курс на безумовний вихід з капіталу тих банків, в яких частка держави становила менше 25%. Доля решти банків з державною участю вирішувалася в індивідуальному порядку. Ця процедура сьогодні близька до завершення, але вона отримала багато критики через те, що думка місцевих органів влади при цьому не враховувалася.

Основним питанням реформи держбанків є не стільки їх приватизація, скільки перехід контролю над ними від Національного банку України до

Уряду України. Питання – істотне для суперництва різних гілок влади, але не для банківської системи, на ефективності якої воно якщо і позначиться, то скоріше в негативному сенсі (з огляду на результати роботи банків, зараз контрольованих безпосередньо Урядом України). Досвід Східної Європи показує, що саме банки з початку зовнішньоторговельної орієнтації, що стали універсальними, викликають у великих міжнародних фінансових структур найбільший інтерес. Залучення іноземного стратегічного інвестора до приватизації державних банків виглядає досить привабливо з точки зору інтернаціоналізації української банківської системи. У той же час перехід структуровизначних банків під повний іноземний контроль навряд чи може бути прийнятним з точки зору інтересів держави і завдань реформування банківської системи.

Але були і більш радикальні пропозиції щодо зміни статусу державних банків. Так, робоча група Українського союзу промисловців і підприємців припустила жорстко обмежити діяльність всіх державних банків тільки тими видами операцій, для яких вони свого часу були створені. Для Ощадбанку України це означало насильницьке перепрофілювання його на операції з населенням (ощадні вклади, іпотечне кредитування і т. п.) і, відповідно, обмеження кредитування ним підприємств, що неминуче призвело б до скорочення кредитів реальному сектору в масштабах всієї банківської системи. У підсумку ці пропозиції не були реалізовані [153, с. 194].

Невизначеність масштабів і функцій участі держави в управлінні банківською системою залишається однією з кутових проблем проведеної в даній системі реформи. Ця реформа практично проводиться після завершення відновного процесу банківської системи після системної кризи 2014 р., на перший план реформи вийшли питання стратегічного розвитку: що треба робити, щоб український банківський сектор став відігравати велику роль в економіці, як підвищити його конкурентоспроможність, як мінімізувати ймовірність виникнення нових системних криз.

Нижче нами позначені деякі найбільш гострі проблеми банківської

системи України, на вирішення яких в першу чергу повинна бути націлена реформа:

- малопотужність українських банків: як її подолати, чи потрібні жорсткі бар'єри для невеликих банків;
- дефіцит капіталу для фінансування капіталомістких проектів: недостатній власний капітал на даний час є однією з ключових проблем української банківської системи;
- нерозвиненість довгострокового кредитування і закритий, «тільки для своїх», характер короткострокового кредитування реального сектору економіки;
- нерозвиненість системи міжрегіональних (загальноукраїнських) банків. По-перше, тут відчувається дефіцит кількості міжрегіональних банків (винятком є Ощадбанк), становлення яких необхідне для вирішення проблеми інтеграції регіонів і формування єдиного економічного простору. По-друге, розподіл капіталу в банківській системі сьогодні характеризується структурними диспропорціями: кредитні організації нерівномірно розміщуються в економічних регіонах;
- незначна кількість банків з розвинутою філіальною мережею: за винятком Ощадбанку, Приватбанку, Альфабанку, в країні практично відсутні банки з розгалуженою мережею відділень. Тим часом, у роботі з клієнтами як при пасивних операціях (залучення вкладів населення), так і при здійсненні активних операцій (кредитування малого і середнього бізнесу, кредитування житлового будівництва – іпотека, і споживчий кредит), найбільшу перевагу мають банки з розвиненими філіальними мережами;
- іноземна присутність на вітчизняному банківському ринку: до сих пір не до кінця визначена державна стратегія щодо допуску іноземних банків на український фінансовий ринок, права їх філій і відділень, механізм регулювання частки іноземних банків в капіталі української банківської системи. Найчастіше «дочки» іноземних банків функціонують під виглядом українських підприємств, діяльність яких регулюється Нацбанком України.

Їм доводиться виконувати всі вимоги, які пред'являють українські наглядові органи до будь-якого українського банку. Але закордонні філії мають зовсім інший правовий статус – вони є структурними підрозділами материнської компанії, а тому підкоряються наглядовому органу, платять податки і ведуть консолідовану звітність в тій країні, де зареєстрована головна організація. Іноземні філії зможуть безпосередньо користуватися значними коштами материнських компаній без будь-яких значних інвестицій в інфраструктуру України, а також зможуть переманити за рахунок дешевих і довгих ресурсів до себе на обслуговування всіх найбільших клієнтів. Саме тому, як вважають експерти, зміни законодавчої бази у першу чергу повинні стосуватися підвищення якості і надійності вітчизняних кредитно-фінансових інститутів.

Слід зазначити, що більша частина перерахованих вище проблем може бути вирішена за рахунок концентрації банківського капіталу. Така концентрація є свого роду і рішенням управлінських завдань в банківській сфері, і саме тому, на наш погляд, органи державного управління в цілому позитивно ставляться до концентрації на банківському ринку, в тому числі і до процесів злиття та приєднання [135]. Та й економічні розрахунки певною мірою виправдовують логіку такого ставлення. Вже говорилося про те, що найбільші українські банки за обсягом капіталу в багато разів поступаються своїм зарубіжним колегам. Це, по-перше, не дозволяє українським банкам повною мірою задовольняти попит на ресурси з боку найбільших позичальників. Провідним українським корпораціям цікаві кредити величиною не менше 10 млн дол., а відповідний капітал мають не більше 30 українських банків. Тому українські корпорації змушені шукати гроші за кордоном. По-друге, розмір банку в більшості випадків все-таки прямо пропорційний його надійності. Не випадково, одним із найпоширеніших формулювань західних рейтингових агентств, які відмовляються підвищувати рейтинг українських банків, є посилення на брак капіталу. По-третє, недостатня за світовими мірками величина українських банків не дозволяє їм залучати за кордоном кошти на більш вигідних умовах.

Сьогодні політика Національного банку України спрямована на скорочення числа фінансових інститутів і стимулювання реорганізації в формі злиття та приєднання, що має сприяти збільшенню капіталізації провідних банків. При цьому, більш стратегічне завдання – підвищення капіталізації всієї банківської системи – може бути і зовсім не вирішене, оскільки воно на практиці вимагає залучення додаткових інвестицій в банківську сферу [160]. Тим часом банківський бізнес вже давно перестав бути найбільш прибутковим в українській економіці, тому вкладення в капітал банків з боку українських акціонерів є скоріше вимушеними, ніж вигідними. За підсумками минулого року відношення балансового прибутку до капіталу (на кінець року) склало 12%, що нижче, ніж рентабельність капіталу в більшості галузей промисловості.

Зрозуміло, що рішення задачі підвищення загальної капіталізації банківської системи вимагає дуже вивіреної, майже ювелірної політики із залучення нових інвестицій на фінансовий ринок України, в тому числі й іноземних. Замість цього всі «управлінські ресурси» були кинуті на концентрацію сформованої системи, на нарощування абсолютної величини власних коштів (капіталу) діючих і новостворюваних банків. У числі заходів, які були прийняті органами державного управління в цьому напрямку, особливо слід виділити введення нових вимог для кредитних організацій щодо їх статутного капіталу. Мінімальний розмір капіталу для новостворюваних банків повинен становити суму, еквівалентну 5 млн євро. Такий спосіб стимулювання консолідації вважається міжнародними фахівцями найбільш ефективним для країн, що розвиваються, оскільки він спонукає дрібні і середні банки шукати партнерів для об'єднання. Однак слід взяти до уваги і той факт, що в результаті збільшення розміру власного капіталу нарівні з неефективними банками можуть «впасти» і стійкі.

Жорсткий курс на швидке збільшення бар'єрів за капіталом може порушити сформований баланс сил в українській банківській системі і видавити з ринку невеликі банки, які успішно працюють і займають свої

стійкі ринкові ніші. Звісно ж, що проблема вимагає більш поглибленого вивчення.

По-перше, необхідно оцінити той позитивний вплив, який може надати в цілому на банківську систему курс на концентрацію банківського капіталу. При цьому мається на увазі, що концентрація банківського капіталу відбувається головним чином за допомогою злиття / поглинання.

По-друге, заходи з концентрації капіталу в банківській сфері мають свої обмеження, і необхідно позначити ті межі, за якими заходи концентрації можуть завдати більше шкоди банківській системі, ніж надати користі.

По-третє, важливий аспект даної проблематики – можливості залучення в банківську сферу капіталу в принципі небанківських інститутів, наприклад, страхових компаній і пенсійних фондів.

По-четверте, питання про збереження системи середніх і малих банків, які спеціалізувалися на ефективному обслуговуванні специфічних сегментів банківського ринку України, є дуже важливим для численних регіонів, і ці банки не повинні стати жертвою «політики концентрації».

По-п'яте, самостійного розгляду вимагає питання про участь іноземних банків в Україні, про можливості залучення через них солідного банківського капіталу. Саме в такій послідовності і розглянемо в подальшому нашому дослідженні можливі напрямки вдосконалення системи управління і нагляду за банківською діяльністю.

Концепція підвищення рівня ефективного функціонування банківського сектора країни повинна мати такі положення:

1. Удосконалення інституційної бази банківської системи на основі пакету законів, що передбачають:

– посилення вимог до систем страхування ризиків із різних видів діяльності кредитних установ та ступеня взаємної узгодженості цих систем всередині окремого банку;

– визначення спеціалізованих кредитних організацій, чіткий формальний опис їх функцій і критеріїв діяльності та вироблення жорстких

вимог щодо сумісності різних їх видів (ощадних, інвестиційних, інноваційних, земельних, іпотечних і т. п.);

– збільшення ролі саморегульованих організацій банківського співтовариства (типу Асоціації українських банків), створення їх за видами банківської діяльності з подальшою передачею таким організаціям частини регулюючих функцій від Нацбанку України;

– пріоритетність розвитку національних банків, включаючи державну підтримку в інформаційному, технологічному, методичному забезпеченні, а в виняткових випадках – прямий протекціоністський захист (не персоніфікований) або фінансову підтримку всієї системи;

– регулювання банківського аудиту на законодавчому рівні;

– введення форм обліку та звітності, банківських технологій, підходів до забезпечення безпеки, прийнятих у світовому банківському співтоваристві [139, с. 276].

2. Напрямок кредитної політики банків на реальний сектор економіки, встановлення диференційованого застосування регулюючих механізмів грошово-кредитної політики (резервні вимоги, ставки рефінансування та ін.) до кредитних установ залежно від пріоритетних напрямків діяльності, причому не тільки при оперативних антикризових заходах, а й при реалізації довгострокової стратегії.

Необхідно обмежити діяльність банків як фінансових спекулянтів. Для досягнення поставленої мети на першому етапі це слід зробити в законодавчому порядку з одночасним введенням обмеження на операції з державними паперами небанківських організацій і нерезидентів, в подальшому – використовувати методи економічного стимулювання; як тимчасові, розраховані на два роки заходи, кредитну діяльність банків слід обмежити виключно операціями з національною валютою, що буде означати припинення видачі позик в іноземній валюті; депозитну діяльність банків з іноземною валютою потрібно звести до розрахункової функції, виключивши функцію заощадження; створити умови для зниження ризику вкладень у

реальний сектор на основі підвищення кредитоспроможності позичальників, системи гарантій повернення цих кредитів, збільшення привабливості вкладень для банків [148, с. 244].

3. Діяльність Нацбанку України повинна бути реорганізована на наступних принципах:

- жорстка регламентація меж діяльності Нацбанку України і перш за все безумовне виключення його комерційної діяльності;

- незалежний статус Нацбанку України в системі державного управління повинен з декларативного перетворитися в реально забезпечене виконання ним його консолідуючої ролі в захисті інтересів усіх кредитних структур (а не тільки великих), в забезпеченні стійкості банківської системи в цілому;

- зміцнення системоутворюючих елементів банківської системи та оптимізація її структури для усунення суттєвої неузгодженості і автономного функціонування двох рівнів банківської системи – верхнього (Нацбанку України) і нижнього (мережа комерційних банків), що визначає нестабільність відносин між ними.

4. Підвищення довіри до банківської системи України, перш за все, необхідно пов'язувати з системою гарантій, як держави, так і самого банківського співтовариства. При цьому слід враховувати, що розширення залучення іноземного капіталу в банківський сектор України не може дати ефективного вирішення цієї проблеми, а лише ускладнить ситуацію в грошово-кредитній сфері.

5. Удосконалення законодавчої бази банківської діяльності для забезпечення не тільки правового регулювання державного управління кредитно-банківською системою, але й регулювання взаємодії і взаємної відповідальності на різних її рівнях.

Таким чином, запропоновані положення можуть послужити основою державної політики в забезпеченні умов концентрації банківського капіталу.

Це пов'язано з тим, що за радянських часів головне управління

багатьма галузями знаходилося в столиці, а з приходом ринкової економіки галузі розділилися на різні великі підприємства і для управління фінансами були створені «кишенькові банки» різних організацій. Але не всі «кишенькові кредитні організації» змогли вижити самотійно.

Слід сказати і про те, що Нацбанк України для захисту інтересів вкладників ввів верхню планку для процентної ставки за депозитами, щоб не дозволити деяким комерційним банкам використовувати ситуацію і під високий відсоток збільшити приплив заощаджень населення. Нацбанк України буде позбавляти ліцензії банки, діяльність яких становить загрозу для вкладників.

По-четверте, на регіональному рівні йде досить потужна експансія банківських послуг з боку великих банків.

На основі проведеного аналізу можна зробити деякі узагальнення і висновки.

По-перше, держава повинна стимулювати концентрацію банківського капіталу не повсюдно, а вибірково, «точково». Політика «загальної концентрації» може привести до загального скорочення чисельності банків, і перш за все регіональних банків, в тому числі середніх і дрібних, які успішно працюють зі стійкою клієнтурою. Концентрація ж капіталу важлива для створення великих системоутворюючих банків, в тому числі і транснаціональних.

Світовий досвід свідчить, що найбільш прийнятний спосіб такої концентрації – створення банківських консорціумів, альянсів або будинків. Як свідчать результати опитувань управлінської еліти великих зарубіжних фірм, число альянсів у різних сферах економіки, і в першу чергу у фінансовій, зростає. Основною європейською формою об'єднання банків традиційно є стратегічні альянси. При цьому банки об'єднують свої ресурси і зусилля для досягнення спільних цілей, не поступаючись власною незалежністю, зберігається важливість відносин для ведення бізнесу та європейське прагнення до кооперації. До основних вигод альянсу

відносяться: підвищення якості обслуговування клієнтів (будь-які послуги, в будь-який час, в будь-якому місці); виведення на ринок нових банківських продуктів і інструментів; зниження питомих витрат [166]. Крім того, альянси на якісно іншому рівні вирішують проблему самостійності структур, що беруть участь, максимально враховуючи амбіції й індивідуальність управлінської верхівки сторін, що вельми важливо в сучасних українських умовах.

По-друге, назріла необхідність створення спеціального органу, що стежить за процедурами злиття і поглинання банків.

У західній практиці процедури злиття і поглинань – загально прийняті елементи розвитку фінансового ринку. Про рутинність процесу, зокрема, свідчить регулярна статистика щодо кількості, типу, галузевого складу угод злиття та інших параметрів. Для нас це – справа порівняно нова. Засоби масової інформації, а почасти й ділова преса, трактують її надмірно емоційно, акцентуючи увагу головним чином на те, що банки, які поглинаються, отримують чи не єдину можливість уникнути банкрутства. Така позиція не тільки часто невірна, але і вкрай небезпечна – досить слуху про неблагонадійність банку, щоб його стан дійсно погіршився. У підсумку замість оздоровлення системи ми отримуємо додаткові чинники нестабільності.

По-третє, необхідне надання комерційним банкам методичної та консультативної допомоги для злиттів і поглинань.

Банківське співтовариство вправі очікувати від Нацбанку України більше методичної та консультативної допомоги щодо процедури злиття та приєднання. Так, наприклад, Положення «Про особливості реорганізації банків у формі злиття і приєднання» – повний і добре пророблений документ, однак настільки складний і багатоплановий процес одним документом охопити неможливо. За межами залишилося багато питань, що стосуються, в основному, періодів «до» і «після» злиттів. Тут і форми документів, і питання з балансом, звітністю, клієнтами, і взаємодія новоутвореного комерційного

банку з Нацбанком [182]. На практиці на перший план виходять деталі, та й «нестандартні» випадки стають скоріше нормою, ніж винятком.

Помітну роль в упорядкуванні і результативному розвитку банківської реформи можуть зіграти зусилля територіальних управлінь, спрямовані на надання консультативної допомоги комерційним банкам на стадії складання бізнес-планів злиття та приєднання. Не секрет, що чітко сформульоване і збалансоване стратегічне завдання визначає успіх задуманої операції. Необхідно, на наш погляд, розглянути питання про створення тимчасово діючої комісії в рамках регіонального управління. В її завдання увійшло б вироблення рекомендацій сторонам, що беруть участь в угоді, нівелювання відмінностей у підходах до перспектив розвитку і т. д.

До надання методичної та консультативної допомоги комерційним банкам могли б підключитися й інші структури, такі, наприклад, як Агентство з реструктуризації кредитних організацій та інші.

По-четверте, вельми актуально сьогодні – утворення інформаційного банку даних.

Створення інформаційного банку даних через зазначене коло проблем важливо з багатьох точок зору, включаючи і завдання збереження конфіденційності інформації про наміри банків піти на реорганізацію. Ініціаторами створення такої структури могли б стати як самі комерційні банки, так і, можливо, територіальні управління Нацбанку України. Основними функціями інформаційного центру могли б стати накопичення інформації та її первинна обробка, яка передбачає виявлення найбільш «перспективних» (за встановленими параметрами) партнерів, кількість яких не обов'язково повинно обмежуватися двома учасниками.

Слід зазначити ще одну особливість банківських злиттів і поглинань, пов'язану з інформацією: статистика вдалих або невдалих злиттів дуже обмежена і «глуха», тобто не розкриває чинники і причини результату злиттів. Сказане повною мірою характерно для України, де тільки в періодичних виданнях ЗМІ можна іноді зустріти інформацію про «видатні»

злиття і поглинання. Підручники і монографії дуже старанно обходять цю проблематику.

Специфіка українського ринку банківських злиттів і поглинань – у порівнянні з західним – складається і в тому, що в силу нерозвиненості фондового ринку більшість угод з придбання банків припадає на приватний ринок, «ринок контрольних пакетів». Не можна навести жодного прикладу, коли контроль над банком був би придбаний шляхом скупки акцій через фондовий ринок. Купівля акцій лише в рідкісних випадках вважається портфельною інвестицією і дещо ліквідним можна вважати лише ринок акцій Ощадбанку. Публічне розміщення акцій часто слід вважати іміджевою процедурою, тому що збільшення прибутку емітента досить часто ніяк не відбивається на добробуті власника його акцій. Отже, для того, щоб мати можливість отримувати прибуток від інвестицій в придбання банківської структури, потрібно мати доступ до управління банком, що можливо тільки при наявності контрольного пакету акцій. Тому приватний ринок набуває особливого значення з точки зору організаційної структури банків.

Це багато в чому пояснює, чому злиття в банківській сфері не стали масовим явищем в Україні. Тут позначається нерозвиненість фондового ринку, досить низький рівень інтеграції фінансових інститутів, а також відсутність стійкої нормативної та законодавчої бази. Але все ж головною і поки непереборною перешкодою для злиттів банків слід вважати необхідність перерозподілу при цьому владних повноважень. Український банківський бізнес контролюється вузькою групою пов'язаних між собою осіб, які одночасно є і менеджерами банків. Це практично виключає можливість рівноправного злиття банків з огляду на те, що жоден із партнерів не хоче поступатися своїми інтересами і контролем. При збереженні моделі управління банками перспектива злиття українських банків на зразок західних моделей залишається нерайдужною і туманною.

Саме тому найбільш поширеною формою переходу контролю і об'єднання банківських капіталів є поглинання (угоди лідера), а не злиття

(угоди рівних), характерні для європейських країн. При цьому слід мати на увазі, що в рамках українського законодавства не існує поняття «поглинання», а існує еквівалентне поняття «приєднання». Приєднання трактується як одна з форм реорганізації юридичних осіб, відповідно до якої приєднана особа припиняє свою діяльність, а її права і обов'язки в повному обсязі переходять до юридичної особи, до якої приєднують.

По-п'яте, доцільність представляє створення додаткових податково-фінансових стимулів для об'єднаних банків.

З одного боку, додатковими стимулами до укрупнення банків могли б стати прозорі податкові вигоди, отримання доступу до привабливих сегментів ринку; податкові пільги продавцеві фінансового інституту тощо. Консолідоване оподаткування, яке дозволило б використовувати прибуток одного члена банківської групи для компенсації збитків інших членів групи, також могло б стати важливим стимулом формування офіційних (де-юре) банківських груп. Таким чином, мінімізація податкового тягаря, можливо, посилить значимість даного мотиву як стимулу до реорганізації.

З іншого, злиття і поглинання в Україні не використовують «світовий арсенал» джерел фінансування. У той час, як за кордоном основними методами фінансування подібних угод є:

- а) позикове фінансування;
- б) фінансування з використанням власного або акціонерного капіталу;
- в) змішане (гібридне) фінансування, в Україні переважну роль відіграють грошові (часто готівкові) джерела: на їх частку припадає від 80 до 90% угод зі злиттів і поглинань.

По суті в Україні угоди реалізуються методами самофінансування (методом б), і ці методи переважають і в банківській сфері. Позикові і змішані методи фінансування угод зі злиттів і приєднань банків могли б істотно розширювати їх масштаби. Це питання вимагає додаткової розробки.

По-шосте, необхідне подальше і постійне вдосконалення законодавчо-нормативної бази.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що активізація процесів злиття і поглинань спричиняє необхідність розробки ефективного законодавства і становлення правової системи, спрямованих на захист інтересів дрібних акціонерів (за зразком англосаксонської моделі), а також жорстку регламентацію процедури ворожих поглинань [188]. Активний розвиток ринку злиття / поглинання робить дану проблему актуальною і для України.

Щодо сектору банківських злиттів і ринку фінансових послуг, необхідність вдосконалення законодавства (в тому числі антимонопольного законодавства) бачиться в напрямку:

- захист інтересів банківських клієнтів шляхом підтримки конкуренції та запобігання монополізації ринку банківських послуг;
- розширення переліку надаваних банківських послуг і підвищення загальної культури банківського бізнесу;
- підвищення прозорості угоди і діяльності об'єднаних банків, розкриття інформації про діяльність і стратегії розвитку.

По-сьоме, угоди зі злиття і приєднань повинні сприяти підвищенню (або хоча б незниженню) стійкості банківської системи, зниження ризику для вкладників і інвесторів.

В даний час основними вимогами, що пред'являються до юридичної особи-набувача частки в статутному капіталі кредитної організації, є:

- а) стійке фінансове становище (в тому числі достатність коштів для оплати частки / акцій у статутному капіталі кредитної організації, що підтверджується балансами і звітами про прибутки і збитки за три останні роки діяльності та балансами, але станом на останню звітну дату з відмітками органів Державної податкової служби України;
- б) тривалість ефективної діяльності протягом трьох років;
- в) відсутність заборгованості за зобов'язаннями перед бюджетом України та місцевим бюджетом;
- г) відповідність показника чистих активів (власних коштів) і коефіцієнта поточних ліквідних нормативних показників.

До банку, що виникає в результаті реорганізації у формі злиття, висуваються вимоги щодо виконання

обов'язкових резервних вимог і норм діяльності, в тому числі нормативу достатності капіталу [195, с. 102].

Спостерігається загальносвітова тенденція придбання банками небанківських компаній, яка також вимагає регулювання з боку держави. У Західній Європі, наприклад, спостерігається тенденція до обмеження величини і ступеня концентрації ризиків, які може приймати банк, пов'язаний із промисловими компаніями. В Україні державне регулювання сконцентроване на фінансово-промислових групах і направлене головним чином на забезпечення платоспроможності банків, що входять в ФПГ, і скорочення фінансових ризиків. Сьогодні система кількісного обмеження ризиків включає:

- 1) встановлення граничної величини частки голосуючих акцій нефінансової компанії, при придбанні якої банком слід оповіщати Нацбанк;
- 2) встановлення лімітів ступеня участі банку в капіталі однієї нефінансової компанії;
- 3) встановлення лімітів ступеня сукупної участі і вкладень банку в нефінансових компаніях;
- 4) вимоги щодо забезпечення даної участі банку відповідною величиною власного капіталу банку;
- 5) встановлення більш високих ваг, що визначають ступінь ризику, для банківських вкладень у нефінансові компанії при розрахунку коефіцієнта достатності капіталу.

Через нестачу навичок управління нефінансовими компаніями в українських комерційних банків існує висока ймовірність банкрутства. Тому вважаємо за необхідне управління і кредитування нефінансових структур (компаній) відокремити від власне банківської діяльності, наприклад, передати ці функції юридично незалежній компанії, підконтрольній банку.

Слід зазначити, що політика держави, яка має завдання вдосконалення банківської системи, в значній мірі орієнтована на концентрацію банківського капіталу. Однак однією лише концентрацією не можна

вирішувати проблеми забезпечення стійкості банківського сектора, його конкурентоспроможності та фінансової безпеки країни в цілому.

Як було видно з попереднього аналізу, політика держави, яка має завдання вдосконалення банківської системи, в значній мірі орієнтована на концентрацію банківського капіталу. Однак однією лише концентрацією не можна вирішувати всі ті проблеми, які накопичилися за минулі роки і особливо загострилися останнім часом. У їх числі слід особливо виділити [201]:

- необхідність «транснаціоналізації» банківської діяльності, створення великих банківських конгломератів, здатних фінансувати великі проекти і надавати універсальні банківські послуги;

- вироблення чіткої державної позиції щодо іноземних банків;

- підтримання середніх і дрібних банків, які успішно працюють у своїх сегментах банківського ринку, регіональна диверсифікація української банківської системи та захист регіональних банків;

- створення конгломеративних фінансових систем перш за все в регіонах України на базі злиття банківських і небанківських інститутів;

- спрощення звітності державного нагляду за діяльністю об'єднаних інститутів.

Слід сказати і про деякі українські особливості, які будуть і надалі впливати на систему банківського управління та нагляду. Зокрема, мова йде про те, яка модель фінансової системи буде закладена в основу подальших господарських перетворень. На основі накопиченого досвіду можна припустити, що висока роль держави в економіці робить для України більш прийнятною модель фінансової системи з ключовою роллю банків, що має ходіння в ряді країн ЄС, і в першу чергу в Німеччині. Однак, при цьому повинні бути прийняті до уваги специфічні умови, в тому числі і ті, які сьогодні перешкоджають впровадженню німецької моделі фінансової системи.

По-перше, для обслуговування фінансових потоків багатьох

підприємств вітчизняної промисловості задіяні «кишенькові» банки, які здійснюють фінансування підприємств за рахунок їх власних коштів. При відсутності банківських кредитних коштів у фінансуванні промисловості та інших галузей матеріального виробництва нормальною такою банківську систему вважати не можна, вона не вписується в загальні канони світової банківської системи. Ряд умов і передумов стримують наближення української банківської системи до загальносвітової. Це – непрозорість права власності і фінансових потоків підприємств; низький ступінь захисту кредитора; відсутність в українських банків достатньої капітальної бази для кредитування великих проектів і т. д.

По-друге, існують об'єктивні причини, за якими модель фінансової системи з ключовою роллю фондового ринку є неприйнятною в нинішніх умовах української економіки. Справа в тому, що система корпоративних фінансів залежить, головним чином, від внутрішніх засобів і акціонерного фінансування, фондовий ринок на неї практично не впливає, та й рівень доходів населення і підприємців дуже низький. Крім того, в умовах незахищеності прав дрібних акціонерів і неефективного управління підприємствами, інтерес для інвесторів представляють лише контрольні пакети акцій підприємств, що ускладнює (практично унеможлиблює) залучення капіталу через ринок акціонерного капіталу (з урахуванням того, що інвестори хочуть зберегти контроль над підприємством. Залучення капіталу через ринок ланцюгових паперів, в тому числі і через ринок акціонерного капіталу і ринок облігаційних позик, можливо буде забезпечити тільки в разі «прозорості» компаній. Прозорий характер діяльності компаній несумісний з інсайдерською моделлю корпоративного управління, яка характерна для української економіки.

Перспективи розвитку активного ринку корпоративного контролю в українській банківській сфері залежать від можливостей розвитку ринку традиційних (в першу чергу, кредитно-депозитних) банківських послуг, зростання конкуренції, підвищення інвестиційної привабливості банків,

зниження ризиків кредитування [126, с. 10].

Підвищення ролі інституційних банків у процесі консолідації банківського і промислового капіталу є одним із найбільш помітних моментів у світовій економіці останнім часом. Транснаціональний банк – це великий універсальний банк, що виконує посередницьку роль у міжнародному русі позичкового капіталу.

Країни з розвинутою ринковою економікою активно підтримують власні транснаціональні компанії і банки, які в свою чергу створюють умови для надходження податкових коштів від широкої міжнародної діяльності, а також розширення їх економічного, а потім і політичного впливу, допомагають встановити контроль над економікою деяких закордонних країн. Важливе завдання нинішніх перетворень у вітчизняній фінансовій і банківській сферах необхідно бачити в тому, щоб українські великі національні і транснаціональні банки брали участь у формуванні глобальної економічної стратегії країни.

Актуальність даної проблематики для України обумовлена двома обставинами. По-перше, перед нею стоїть завдання оздоровлення кредитно-фінансової системи, реалізація якої вимагає реструктуризації банків, їх укрупнення, аж до створення великих транснаціональних банків, здатних конкурувати з провідними світовими банківськими структурами. Сьогодні процес реструктуризації банків і кредитних установ протікає досить повільно, мляво, хоча негативні наслідки фінансової кризи 2008 року досі в Україні відчуваються. Реструктуризація банківської системи в нашій країні реалізується через приєднання (поглинання), тобто інтенсивність останніх багато в чому характеризується активністю реформи в банківській і кредитній сфері.

По-друге, дослідження сучасних напрямків розвитку і діяльності транснаціональних банків для України важливе тому, що, незважаючи на багато економічних, соціальних і політичних проблем, українська економіка і в першу чергу кредитно-фінансова і банківська сфера, залишається значним

об'єктом інтересів закордонних компаній і банків. Цей інтерес буде наростати в міру відкриття банківського ринку України перед іноземним банківським капіталом, що було однією з важливих вимог для вступу нашої країни в СОТ.

Тим часом, міжнародні банківські компанії самі стикаються зі зростаючими труднощами: в справі мобілізації і розміщення капіталів. Ефективність мобілізації коштів транснаціональними банками визначається наступними факторами:

– фінансові ринки швидко розростаються в інститути глобального масштабу, і багато хто з них наприклад, ринки депозитів у євровалютах, ринки іноземних валют, державних цінних паперів, стають такими ринками, які пов'язують Європу, Північну Америку і східні країни в єдину фінансову мережу, що існує безперервно. Не відстають і ринки акцій, також ф'ючерсні ринки і хеджеві ринки з розгалуженими по всьому міру операціями в прагненні задовольнити якомога більшу кількість комунікацій і розширити фінансовий інструментарій;

– застарілі методи кредитування трансформуються в нові фінансові інструменти і способи мобілізації капіталу. З найбільш важливих тенденцій можна назвати позички під цінні папери і найбільші взаємні фонди. Останнім часом банки все частіше стикаються з труднощами в залученні порівняно дешевих депозитів, тому вони займаються пошуком фондів, заохочуючи таким чином всілякі фінансові інновації. Таким чином, і на міжнародному рівні банки все більше залучаються до конкурентної боротьби за фінансові ресурси не тільки один з одним, але і з тисячами інших фінансових інститутів. Багато потенційних позичальників, які відкрили для себе інноваційні способи поповнення власних фондів, наприклад шляхом продажу короткострокових векселів інвесторам, не вдаючись до допомоги банківських установ;

– у багатьох країнах були усунуті бар'єри між дилерами з операцій з цінними паперами та транснаціональними банками, чому сприяло деяке

зниження державного регулювання. Подібні зміни традиційно сформованих ролей не дозволяють ясно бачити реальні відмінності між різними типами фінансових організацій. Свого часу великі банки були першими, хто інтернаціоналізував операції, дилери тільки слідували за ними, перехоплюючи багатьох клієнтів [131, с. 51].

Тому зараз багато транснаціональних банків пов'язують своє майбутнє зі здатністю створити надійні основи на всіх ринках світу і пропонувати досить повний асортимент фінансових послуг, концентруючи свою увагу в першу чергу, на операціях з цінними паперами, плануванні інвестицій, кредитуванні промисловості, лізингу, факторингу і т. п., вдосконаленні функціонування кореспондентських мереж, маркетингу, створенні конкурентних стратегій. Це все має особливе значення в справі мобілізації капіталів транснаціональними банками, у розширенні ресурсної бази і в створенні нових можливостей для розміщення фінансових коштів.

Звісно ж, що головним відмітними рисами стратегії участі українських банків на зарубіжних і світовому ринках повинні стати наступні елементи: загальнопланетарне бачення ринків і конкуренції; гарне знання конкурентів на світових ринках; контроль за своїми операціями в загальносвітовому масштабі; здатність до гнучких і швидких зрушень у різних напрямках діяльності в разі загрози змін умов конкуренції і витіснення з ринку; розміщення капіталів з найбільшою рентабельністю; координація своєї диверсифікованої діяльності за допомогою гнучких інформаційних технологій, на базі інтегрованої мережі внутрішньобанківського обліку; об'єднання всіх своїх численних філій, дочірніх компаній і відділень в єдину міжнародну мережу із загальним управлінням і стратегією; укладання угод з іншими транснаціональними банками і компаніями в найбільш важливих областях діяльності, де інтереси можуть зіткнутися.

Сьогодні без урахування транснаціоналізації не можна підходити до проблеми банківської реформи, до питань про вдосконалення системи управління банками і ролі злиттів і поглинань в справі концентрації

банківського капіталу. У цьому випадку характерними рисами глобальних стратегій банків є: об'єднання капіталів, злиття, взаємні придбання активів, створення глобальних маркетингових конкурентних стратегій і систем глобальних кореспондентських відносин і рахунків [145, с. 537].

Великі банки потрібні і на внутрішньому ринку. В якості позитивного ефекту концентрації капіталу слід, в першу чергу, розглядати створення великих банків, здатних конкурувати з Ощадбанком на ринку роздрібних послуг, а також скласти конкуренцію зарубіжним фінансовим інститутам в разі посилення їхньої присутності на українському ринку.

До цієї проблеми впритул примикає питання про банківські картелі, консорціуми та синдикати, а також зростання філіальної мережі українських банків.

У банківській справі картельні угоди не усувають, а лише обмежують самостійність учасників і зазвичай передбачають встановлення однакових процентних ставок, проведення однакової дивідендної політики та ін. Банківські консорціуми і синдикати представляють собою угоду між декількома банками для спільного проведення великих і вигідних фінансових операцій, які не в змозі здійснити один банк (наприклад, розміщення державних позик або цінних паперів, фінансування національних і міжнародних проектів і т. п.). Банківські трести організуються в результаті повного злиття двох або кількох банків, коли окремі банки, що увійшли в трест, позбавляються самостійності. Багато провідних банків країн ЄС є по суті банківським трестом, що поглинув раніше самостійні національні банки. Нарешті, банківські концерни організуються за допомогою «системи участі», тобто скупки одним банком акцій інших. В результаті багато дрібних банків, залишаючись юридично самостійними, фактично потрапляють під контроль великих банків.

Існують досить різноманітні організаційні структури філіальної мережі, які характерні для сучасного етапу глобалізації фінансового ринку. Представництво є найпростішою формою присутності банку на міжнародних

ринках. Це установа з обмеженим набором послуг, з недорогими гнучкими організаціями, які активно займаються пошуком нових споживчих структур і служать своєрідною сполучною ланкою для підтримки контактів із постійними клієнтами банку.

Найбільш розповсюдженою організаційною одиницею для більшої частини банків є банківські відділення. Як правило, іноземні відділення орієнтуються переважно на комерційних споживачів. Закордонні відділення не є самостійними юридичними одиницями, це підрозділи однієї банківської транснаціональної корпорації. Зазвичай вони мають такі ж повноваження і можливості обслуговування, як і національні відділення банків, але підпорядковуються іншим правилам регулювання.

Багато великих банків засновують або набувають дочірні компанії за кордоном. У правовому відношенні це самостійні корпорації, тому якщо головний банк виявляється банкрутом, це необов'язково тягне за собою закриття дочірніх компаній. Дочірню компанію також можна закрити, не надавши негативного впливу на Центральний банк, як це було, наприклад, на Філіппінах, коли була закрита філія Сітібанку з Нью-Йорка.

Вельми часто дочірні компанії використовуються замість відділень відповідно до місцевих правил регулювання або заради податкових вигод. Філії – це самостійні корпоративні одиниці. Зростання філіальної мережі тим інтенсивніше, чим більший материнський банк.

Національні банки, які стурбовані можливістю піддатися ризику при виході на нові зарубіжні ринки, не володіючи для цього необхідними знаннями і контактами з місцевою клієнтурою або маючи наміри пропонувати такі види послуг, які не мають права надавати саме банківські організації, можуть вибрати варіант входження в спільне підприємство з однієї з іноземних фірм [49, с. 287].

Необхідно відзначити, що діяльність філіальної мережі строго регулюється як на батьківщині цих банків, так і в країнах, на території яких філії функціонують. Хоча на світовому ринку часом проявляється тенденція

до дерегулювання міжнародної банківської справи, проте на даний час все більше число країн визнає необхідність координації всіх заходів із регулювання, щоб усі банки, що діють в масштабах світового господарства, підпорядковувалися єдиним правилам.

Концентрація капіталу в банківській системі відбувається не тільки в результаті швидкого зростання числа операцій окремих банків та інтенсивного процесу злиття капіталів, але також завдяки інтеграційним процесам: встановлення кореспондентських відносин, створення міжбанківських систем та ін.

Концентрація фінансового капіталу в світі сформувала нові контури сучасної фінансової системи. Скасування багатьох обмежень на перелив капіталу між країнами і різними сферами фінансового ринку, а також конкуренція, що загострилася внаслідок цього, підштовхнули багато фінансових структур до консолідації активів і створення потужних фінансових груп, які працюють в глобальному масштабі та представлені практично на всіх сегментах ринку фінансових послуг. Одночасно виникла проблема регулювання банківської діяльності на глобальному рівні.

Справа в тому, що банківські структури, що входять до групи, стають залежними одна від одної, що збільшує ризик їх діяльності. Фінансові конгломерати мають більше шансів зіткнутися з фінансовими труднощами. У зв'язку з цим, міжнародними органами нагляду були розроблені спеціальні методи розрахунку ризиків, сформульовані додаткові вимоги до розміру та структури капіталу компаній, що входять в групу, і групи в цілому для усунення ризиків, що виникають внаслідок розмивання капіталу всередині групи. Для повного врахування всіх взаємозв'язків, що виникають всередині конгломерату, необхідний розгляд групи компаній як єдиного цілого, тобто на консолідованій основі.

Проблема малих і середніх банків виходить за межі організаційних змін, оскільки зачіпає інтереси регіонів і клієнтури, яких вони обслуговують. Прихильники їх збереження зазвичай посилаються на досвід розвинених

країн із ринковою економікою. Дійсно, є чимало невеликих банків у США, ФРН, Великобританії. Однак всі вони спираються на свою клієнтуру – дрібний бізнес, що дає від 40 до 60% валового внутрішнього продукту. У України так і не склався повноцінний шар дрібного і середнього бізнесу, і банки, які відносяться до цієї категорії, далекі від найкращої форми.

Разом із тим, серед дрібних банків є досить стійкі, що працюють професійно і кваліфіковано. Для них можливі три варіанти: злиття; приєднання до більш потужних структур; перехід у категорію небанківських кредитних установ.

Злиття між невеликими банками можливі, але малоімовірні – світова практика показує, що найважче процес об'єднання відбувається саме між такими одиницями. Для них найбільш ймовірним і прийнятним є приєднання до більш великих банків, навіть за рахунок перетворення їх у філії. Головне те, що як організація вони не припинять свого існування, а в міру розвитку дрібного бізнесу знову розгорнуться в повномасштабні банківські структури.

Ще одна проблема стосується регіональних банків. Як правило, вони значно поступаються за масштабами кредитним установам основних фінансових центрів, а саме: регіональні банки виконують найважливішу роль, обслуговуючи місцеву промисловість, саме з ними пов'язані плани і надії на підйом реального сектору. Багато з них цілком професійні, претензії з боку наглядових органів до них не суттєві, однак об'єктивні умови складаються так, що вони не в змозі швидко відреагувати на нові вимоги. Одне з можливих рішень проблеми бачиться в тому, щоб за клопотанням територіальних органів управління Нацбанк України пролонгував термін ліцензії для активно діючих, «структуроутримуваних» на регіональному рівні банків. Друге рішення носить більш кардинальний характер і пов'язане зі злиттям банківського бізнесу зі страховими компаніями і пенсійними фондами. Тому, вивчення позитивних аспектів і проблем, які можуть виникнути при злитті банківського бізнесу з пенсійними фондами та страховими компаніями, є актуальним для визначення необхідних заходів із

регулювання сфери діяльності цих бізнесів, проведення адекватного нагляду, а також сприяння подальшому розвитку фінансового сектору.

Можна особливо відзначити певні переваги, які є специфічними для злиття банків, страхових компаній і пенсійних фондів:

1. Схожості технологій управління активами та оцінки ризиків.

2. Можливість об'єднання персоналу і технічних засобів, які використовуються для управління та оцінки ризиків. Як відомо, програмні продукти, що використовуються для моделювання і прогнозування ризиків, а також витрати на утримання висококваліфікованого персоналу, який здійснює облік ризиків, є досить дорогими, таким чином об'єднання бізнесу може привести до істотного скорочення таких витрат.

3. Зменшення трансакційних витрат по всьому циклу руху грошей, та їх залучення до їх розміщення.

4. Диверсифікація фінансових ризиків.

5. Для банків перевагою є додаткове залучення стабільних довгострокових ресурсів.

6. Для пенсійних фондів перевагою є можливість поліпшення якості та ефективності управління ресурсами та притаманними цим ресурсам ризиками.

7. Можливість створення уніфікованої фінансової торгової марки.

У цьому контексті створення фінансових «супермаркетів» (хоча б у регіональному плані) є своєрідною формою поліпшення управління ліквідністю, оскільки компанія отримує можливість диверсифікувати як залучені кошти, так і розміщені ресурси за термінами, галузями, більш ефективно управляти вартістю залучених і розміщених ресурсів. Крім цього, оскільки різним сферам фінансових послуг притаманні різні ризики, робота в декількох секторах фінансового ринку одночасно зменшує сумарний ризик для фінансового утворення.

Переваги для управління і нагляду. У глобальному світовому масштабі злиття бізнесів призводить до розуміння державними органами необхідності

об'єднання контролюючих органів, які здійснюють нагляд за описаними установами. У деяких країнах, наприклад у Нідерландах, Німеччині, після посилення ринкових тенденцій злиття пенсійних фондів, страхових компаній та банків, було прийнято рішення також і про об'єднання контролюючих органів, які здійснюють на ними нагляд, а саме, органів нагляду міністерства фінансів, комісії з ланцюгових паперів та центрального банку.

В Україні, нагляд за страховими компаніями і пенсійними фондами здійснює Державна комісія регулювання ринку фінансових послуг. Надалі, злиття банківського сектора з пенсійними фондами та страховими компаніями може так само привести до розуміння необхідності створення об'єднаного органу нагляду за цими установами, оскільки нагляд за частинами задіяної однієї фінансової групи, яка займається всіма зазначеними бізнесами, можна оцінити як неефективний. Саме про це говорять і «Основні принципи ефективного банківського нагляду Базельського комітету». Так, 20-й принцип вимагає від органів нагляду можливості здійснення нагляду за банківською групою на консолідованій основі, а саме, консолідація всіх ризиків, притаманних банківській групі.

Об'єднання наглядових органів має такі позитивні наслідки:

1. Технології мінімізації ризиків за активними операціями банків та небанківських фінансових інститутів дуже схожі. Наглядом службам потрібні схожі навички: методики, як для оцінки діяльності банків, так і пенсійних фондів, страхових компаній.

2. Консолідований аналіз економічного становища не тільки в банківській сфері, але і в небанківській фінансовій сфері дозволяє більш глибоко і більш точно відслідковувати глобальні ризики і прогнозувати фінансовий стан регіону та ризики, що виникають при функціонуванні цих бізнесів.

Питання про нагляд за небанківськими фінансовими установами є досить активним, оскільки формування служби нагляду зі складу комісії з контролю за ринками фінансових послуг тільки почалося. Для завершення

цього організованого процесу буде потрібно ще чимало часу, протягом котрого важливі складові фінансових ринків можуть залишитися недостатньо врегульованими.

Подолання законодавчих та регулятивних перешкод. Створення об'єднаної фінансової структури дозволяє також подолати деякі законодавчі перешкоди. Для страхових компаній зазвичай існує заборона на розміщення резервів у кредити і акції, тому банківський бізнес є привабливим для страхових компаній з точки зору можливості управління своїми страховими резервами (рис 3.1).

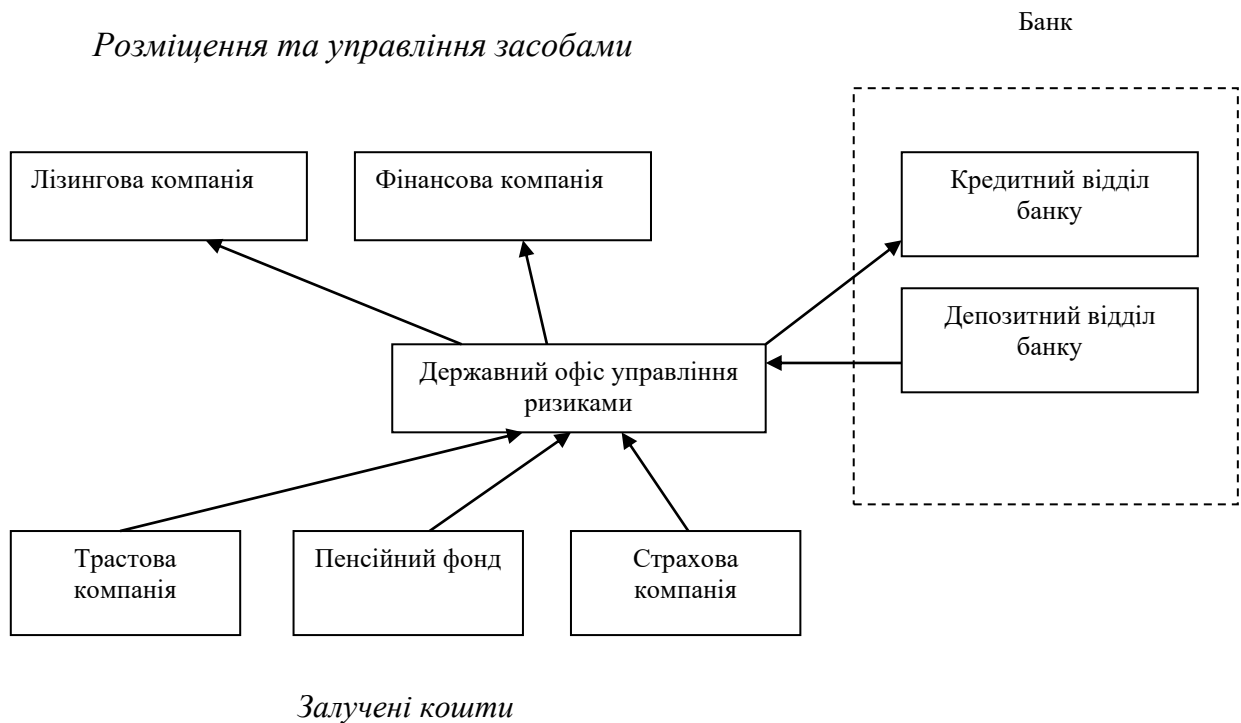

Рис. 3.1. Механізм державного регулювання страховими та фінансовими резервами для забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Привабливим для об'єднання бізнесів є і механізм, при якому страхові продукти надаються в офісах банку поряд із наданням суто банківських послуг, що призводить до істотного зниження витрат на надання страхових послуг і пошук клієнтів. Прикладом надання таких послуг є страхування закладеного в банку майна або фінансових ризиків, ризиків за операціями з

платіжними картками тощо.

В рамках діючої системи регулювання діяльності пенсійних фондів істотно обмежуються можливі напрями інвестування коштів пенсійних фондів. Тому злиття пенсійних фондів і банків надає їм можливість більш ефективно розпоряджатися коштами фонду.

Світовий досвід підтверджує що недержавні пенсійні фонди і страхові компанії схожі інституційно, тільки у страховиків ширший спектр діяльності: крім накопичення грошей, вони ще несуть певні ризики. В умовах України застосування загальних схем, де ефективно може співпрацювати як банк, так і страхова компанія, можуть бути такими:

1. Іпотечне кредитування з одночасним обов'язковим страхуванням придбаного іпотечного помешкання.
2. Спільний бізнес з обслуговування міжнародного туризму, коли банк співпрацює разом зі страховою компанією і туристичною фірмою.
3. Кредитування на придбання автотранспорту і одночасне обов'язкове страхування придбаного в кредит автотранспорту.
4. Відкриття карткового рахунку з одноразовим наданням послуг медичного страхування та інших подібних послуг.

Як показує практика, страхові компанії можуть страхувати як ризик нанесення шкоди житлу чи автотранспорту, так і взагалі ризики неповернення кредиту або загрози життю позичальника.

При прийнятті рішень про об'єднання компанії необхідно звертати увагу і на територіальну наближеність офісів страхової компанії, пенсійного фонду і банку, а можливо і поєднання їх в одному офісному центрі. Це необхідно, оскільки клієнт, який приходить в банк вирішувати свої фінансові питання, може ще не мати достатньої інформації, яка щодо нефінансових послуг може виявитися найбільш прийнятною для нього. Прикладом подібних фінансових продуктів можуть бути банківський депозит і відрахування на пенсійний рахунок. Тобто, людина, приходячи в банк покласти депозит, після проведення консультацій з фахівцями, може

прийняти рішення, що замість депозитного вкладу краще зробити внесок на пенсійний рахунок, в залежності від її віку, суми депозиту, відсотків, які пропонує банк, та інших чинників. І це не єдиний приклад схожих фінансових інструментів і продуктів страхової компанії, банків і пенсійних фондів.

Одним із важливих чинників, які стимулюють банки об'єднатися з іншими фінансовими компаніями, є тенденція зниження прибутковості банківського бізнесу, яка змушує керівників і акціонерів банків шукати нові прибуткові схеми і продукти.

Злиття банківського бізнесу зі страховими компаніями і пенсійними фондами та створення на цій базі «фінансових супермаркетів» у масштабах регіону може стати для банків малого і середнього розміру єдиним способом збереження конкурентних позицій. Виявляється також тенденція інтеграції фінансових послуг наступного характеру: одна фінансова послуга може в сукупності включати продукти як власної банківської установи, так і пенсійного фонду, страхової, лізингової і / або факторингової компанії.

3.3. Організаційно-економічний механізм державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Як було вже доведено, одним із найбільш гнучких інструментів впливу на економічну діяльність суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності, що забезпечують задані параметри фінансово-бюджетної безпеки, є оподаткування. Для сучасного етапу вдосконалення податкової системи на тлі процесів, що розвиваються: стагнації світової економіки, зниження темпів економічного зростання у всіх країнах, зниження темпів зростання економіки України, характерні тенденції поглиблення її інтеграції зі світовою економічною спільнотою, активного виходу вітчизняних підприємств на

зарубіжні ринки, інтенсифікації розвитку нових форм міжнародного бізнесу.

Необхідне вироблення оптимальної політики оподаткування суб'єктів господарювання з метою одночасного вирішення завдання забезпечення фінансово-бюджетної безпеки і субсидування вітчизняного виробництва, що в значній мірі визначається відносним ступенем активності ринку, ступенем конкуренції в країнах, в яких здійснюють свої експортно-імпортні операції суб'єкти господарювання.

Для вироблення методики оподаткування необхідно дати визначення відповідного ринку. Під «активним» зовнішньоторговельним ринком розуміється ринок такої країни або економічного регіону, в якому присутня активна конкуренція, як по відношенню економічних операцій взагалі, так і по відношенню до товару, який суб'єкт господарювання просуває на даний ринок.

Тобто існує конкретизована в реальній практиці форма досконалої конкуренції, головні критерії якої покладено в основу формування і здійснення науково обґрунтованої економічної політики конкуренції.

На даному ринку повинні бути присутні такі необхідні і достатні умови формування активної торговельної політики з боку господарюючого суб'єкта, як:

1. наявність достатньої кількості конкуруючих іноземних економічних суб'єктів для забезпечення їх незалежності один від одного, тобто неможливість окремих з них здійснювати тиск на інших, впливати на рівень цін;

2. здатність потенційних іноземних економічних суб'єктів-конкурентів легко проникати на ринок через низькі вхідні бар'єри, що дає можливість привласнювати прибуток, вищий за норму;

3. ефективна і рентабельна діяльність економічних суб'єктів-конкурентів, яка дає можливість впроваджувати передові досягнення науки і техніки у виробництво, зокрема здійснювати раціональну інноваційну політику;

4. повна завантаженість виробничих потужностей економічних суб'єктів-конкурентів, що робить неможливим їх дефіцит;

5. доступність всебічної інформації про ринок виробників і споживачів, що дозволяє споживачам робити раціональний вибір між альтернативними виробниками експортних і імпорتنих товарів і супроводжуваних їх послуг;

6. присвоєння величини прибутку, яка відповідає ступеню розвитку галузі. Під «пасивним» зовнішньоторговельним ринком розуміється ринок такої країни або економічного регіону, в якому відсутня активна конкуренція, як по відношенню до економічних операцій взагалі, так і по відношенню до товару, який суб'єкт господарювання просуває на даний ринок.

Тобто в якості критеріїв можна відзначити, що на даному ринку:

1. відсутні конкуруючі національному суб'єкту ЗТД іноземні економічні суб'єкти, що веде до можливості суб'єкта ЗТД здійснювати тиск на інших суб'єктів і впливати на рівень цін;

2. нездатність потенційних іноземних економічних суб'єктів-конкурентів проникати на ринок через вхідні бар'єри, що дає можливість національному суб'єкту України привласнювати прибуток, значно вищий за прибуток іноземних конкуруючих суб'єктів;

3. відсутність можливості економічних суб'єктів-конкурентів впроваджувати передові досягнення науки і техніки у виробництво, зокрема здійснювати раціональну інноваційну політику;

4. неповна завантаженість виробничих потужностей економічних суб'єктів-конкурентів, що робить можливим виникнення дефіциту товарів і супроводжуваних послуг, що поставляються національним економічним суб'єктом;

5. неповнота інформації про ринок виробників і споживачів, що не дозволяє споживачам робити раціональний вибір між альтернативними виробниками експортних і імпорتنих товарів і супроводжуваних їх послуг;

6. присвоєння економічним суб'єктом ЗТД надприбутку, який явно не

відповідає ступеню розвитку галузі-товаровиробника.

Таким чином, виходячи з теорії професора Гарвардської школи бізнесу М. Портера, стан конкуренції на зовнішньоторговельному ринку можна охарактеризувати п'ятьма конкурентними силами:

1. Суперництво між суб'єктами ЗТД всередині ринку.
2. Спроби суб'єктів господарювання з інших країн завоювати покупців своїми товарами-субститутами.
3. Можливість появи нових суб'єктів господарювання всередині ринку.
4. Здатність суб'єктів господарювання-постачальників сировини і деталей, що використовуються економікою ринку, диктувати свої умови.
5. Здатність споживачів продукції суб'єкта ЗТД диктувати свої умови.

Виходячи з розроблених М. Портером правил конкуренції на ринку, можна судити про те, наскільки сильно зовнішньоторговельне суперництво:

запекле;

інтенсивне;

нормально помірне;

привабливо слабке.

Вважається, що конкуренція інтенсивна, якщо дії фірм-конкурентів знижують середній прибуток в галузі, помірна, якщо більшість фірм отримує цілком прийнятний прибуток, і слабка, якщо більша частина компаній галузі може отримувати прибуток вище середнього, вкладаючи кошти лише в виробничі інвестиції.

Значення розвитку економіки країни в сфері зовнішньої торгівлі з метою забезпечення економічної безпеки важко переоцінити, але рішення задачі розвитку і заохочення зовнішньоторговельної діяльності та забезпечення фінансово-бюджетної безпеки стикається з фактичною міжнародною конкуренцією, без урахування якої неможливо виробити оптимальну зовнішньоторговельну і податкову державну політику в цій сфері.

Так, міжнародна конкуренція у зовнішньоторговельній сфері

стикається з такими негативними ефектами для суб'єкта ЗТД, як боротьба за завоювання того чи іншого ринку. Завдання державної податкової політики – компенсувати такі витрати суб'єкта ЗТД, як вплив на конкуренцію на ринку фірм, які збираються вийти на даний ринок.

Так, суб'єкти ЗТД, що тільки виходять на зовнішньоторговельний ринок, повинні володіти відповідними вільними виробничими потужностями, бажанням забезпечити собі частку ринку й іноді значними фінансовими ресурсами, необхідними для конкурентної боротьби. При цьому один з негативних чинників – це економія на масштабах виробництва, яка відлякує потенційних конкурентів, так як вона змушує робити відразу великий обсяг продукції або ставить їх у не вигідне становище за витратами і, відповідно, знижує прибуток.

Щоб подолати бар'єри прихильності споживачів до певних марок, пов'язані з переходом з однієї марки на іншу, фірми, що виходять на зовнішньоторговельний ринок, повинні запропонувати більш значні знижки, кращу якість або обслуговування, ніж пропонується конкурентами. Все це означає зменшення прибутку і зростання ризику для компаній-початківців, які особливо залежать від швидких і великих прибутків, необхідних для подальших інвестицій, які, в свою чергу, необхідні для розширення виробництва і завоювання ринку збуту. Так, необхідні деякі додаткові капіталовкладення для покупки або будівництва нових підприємств, купівлі обладнання, створення необхідних запасів, фінансування споживчого кредиту, реклами і просування товарів, створення свого кола покупців і покриття збитків, які фірма неминуче понесе на початковому етапі своєї діяльності, на зовнішньоторговельному ринку.

Необхідне і зниження витрат, яке не залежить від розмірів підприємства. Така перевага може бути досягнута за рахунок застосування кращої і дешевшої сировини, патентів і ноу-хау, вигод від ефекту кривої досвіду, зручного розташування, низької вартості кредитів, що також може бути компенсовано за рахунок того, що до суб'єкта ЗТД можуть бути

застосовані податкові інвестиційні кредити, відстрочення та розстрочення сплати податків.

Із зазначених вище вихідних конкурентних даних по зовнішньоторговельних ринках і з огляду на потреби для розширення своєї діяльності на міжнародному ринку суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності можна вивести таку методику класифікації активності ринку і застосування оподаткування:

Так, при «інтенсивній» або «запеклій» конкуренції суб'єкту ЗТД доводиться стикатися з активною конкуренцією, яка більшою мірою знижує можливість одержуваного прибутку від здійснення ЗТД і значно збільшує розмір витрат, як у виробничому, так і в невиробничому секторі діяльності суб'єкта.

Даний зовнішньоторговельний ринок слід віднести до категорії «А» «Активний ринок 1-ї категорії».

В даному випадку повинні застосовуватися такі заходи в сфері оподаткування як:

а) зниження податкової ставки з податку на прибуток до мінімально можливого значення;

б) надання податкового відрахування з податку на майно підприємства на об'єкти основних засобів, які обліковуються на балансі підприємства, які безпосередньо використовуються у виробництві продукції, що йде на експорт, а також для виробництва їх комплектуючих;

в) звільнення від сплати ПДВ, акцизів товарів, що переміщуються через митний кордон, використовуваних в якості комплектуючих або запасних частин для виробництва продукції, яку постачають на експорт;

г) пільгове переважне надання податкових інвестиційних кредитів, відстрочок і розстрочок сплати податків.

При «інтенсивній» або «помірно-активній» конкуренції суб'єкту ЗТД доводиться стикатися з помірно-активною конкуренцією, яка знижує можливість одержуваного прибутку від здійснення ЗТД і збільшує розмір

витрат, як у виробничому, так і в невиробничому секторі діяльності суб'єкта.

Даний зовнішньоторговельний ринок слід віднести до категорії «Б» «Активний ринок 2-ї категорії».

В даному випадку повинні застосовуватися такі заходи в сфері оподаткування, як:

- зниження податкової ставки з податку на прибуток до середнього «пільгового» значення;

- надання податкового відрахування з податку на майно підприємства на об'єкти основних засобів, які обліковуються на балансі підприємства, які безпосередньо використовуються у виробництві продукції, що йде на експорт;

- зниження ставки ПДВ, акцизів до «пільгового» розміру на товари, що переміщуються через митний кордон та використовуються в якості комплектуючих або запасних частин для виробництва продукції, що постачають і на експорт;

- переважне надання податкових інвестиційних кредитів, відстрочок і розстрочок сплати податків.

При «нормально помірній» або «посередній» конкуренції суб'єкту ЗТД доводиться стикатися з конкуренцією, яка дозволяє йому вільно конкурувати на зазначеному ринку з національними суб'єктами, незважаючи на додаткові витрати на здійснення митних формальностей для даного ринку. Зазначена конкуренція дає можливість отримувати прибуток від здійснення ЗТД, який порівнянний з умовами отримання прибутку всередині країни і не збільшує розмір витрат суб'єкта.

Даний зовнішньоторговельний ринок слід віднести до категорії «С» «Пасивний ринок 1-ї категорії».

В даному випадку повинні застосовуватися такі заходи в сфері оподаткування, як:

- встановлення податкової ставки з податку на прибуток до нормального значення, порівнянного із застосовуваною ставкою усередині

країни;

– надання зниженої податкової ставки з податку на майно підприємства на об'єкти основних засобів, які обліковуються на балансі підприємства, які безпосередньо використовуються у виробництві продукції, що йде на експорт;

– надання «пільгової» податкової ставки по ПДВ, акцизів для товарів, що переміщуються через митний кордон, використовуваних як комплектуючі або запасні частини для виробництва продукції, що йде на експорт;

– переважне надання податкових інвестиційних кредитів, відстрочок і розстрочок сплати податків в разі надання відповідних способів забезпечення виконання зобов'язань.

При «притягально слабкій» або «відсутній» конкуренції суб'єкту ЗТД доводиться стикатися з відсутністю конкуренції або з конкуренцією, яка не впливає на його діяльність на зовнішньоторговельному ринку і яка дозволяє йому успішно конкурувати з національними суб'єктами, незважаючи на додаткові витрати на здійснення митних формальностей для даного ринку. Зазначена конкуренція дає можливість отримувати підвищений прибуток від здійснення ЗТД.

Даний зовнішньоторговельний ринок слід віднести до категорії «D» «Пасивний ринок 2-ї категорії».

В даному випадку повинні застосовуватися такі заходи в сфері оподаткування, як:

– встановлення підвищеної податкової ставки з податку на прибуток від доходів, одержуваних від зовнішньоторговельної діяльності;

– надання загальної податкової ставки з податку на майно підприємства на об'єкти основних засобів, які обліковуються на балансі підприємства, які безпосередньо використовуються у виробництві продукції, що йде на експорт, за винятком зниженої податкової ставки на майно, що належить до об'єктів інноваційної діяльності, яка використовується у зовнішній торгівлі;

– надання середньої податкової ставки по ПДВ, акцизів для товарів, що

переміщуються через митний кордон, використовуваних в якості комплектуючих або запасних частин для виробництва продукції, що йде на експорт, за винятком зниженої податкової ставки на комплектуючі до товарів, що належать до інноваційних та поставляються на міжнародний ринок;

– надання податкових інвестиційних кредитів, відстрочок і розстрочок сплати податків в разі надання відповідних способів забезпечення виконання зобов'язань.

Порівняно новою формою участі держави в комерційній діяльності є державне приватне партнерство, хоча слід визнати, що відсутність системи нормативно-правового регулювання даного виду суб'єкта не дозволяє виділити його в перелік юридичних осіб, і якщо говорити з юридичної точки зору, ця форма взаємодії держави та бізнесу будується на договірних засадах спільної діяльності.

Подібне юридичне трактування має на увазі під ДПП конструктивну взаємодію влади і бізнесу не тільки в економіці, але і в політиці, культурі, науці і т. д. У числі базових ознак державно-приватних партнерств у вузькому (економічному) трактуванні можна назвати наступні:

1. сторонами ДПП є держава і приватний бізнес;
2. взаємодія сторін закріплюється на офіційній, юридичній основі;
3. взаємодія сторін має рівноправний характер;
4. ДПП має чітко виражену публічну, суспільну спрямованість;
5. в процесі реалізації проектів на основі державно-приватного партнерства консолідуються, об'єднуються ресурси і вклади сторін;
6. фінансові ризики і витрати, а також досягнуті результати розподіляються між сторонами в заздалегідь визначених пропорціях.

У широкому сенсі до основних форм ДПП у сфері економіки і державного управління можна віднести:

- будь-які взаємовигідні форми взаємодії держави і бізнесу;
- державні контракти;

- орендні відносини;
- фінансову оренду (лізинг);
- державно-приватні підприємства;
- угоди про розподіл продукції (УРП);
- концесійні угоди.

З огляду на різницю в обсязі участі держави в статутному капіталі, в сфері впливу на прийняття рішень, пов'язаних зі здійсненням діяльності, слід вибудовувати методичні рекомендації з вибудовування фінансово-податкової політики з метою забезпечення економічної безпеки держави в області зовнішньої торгівлі. Особливу участь у державі та її суб'єктах грають також власне зовнішньоторговельні відносини, які можуть зачіпати інші складові економічної безпеки, як, наприклад, енергетична, оборонна, оборонно-промислова безпеки та інші. Таким чином, кількість факторів, що впливають на формування методики визначення оподаткування суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності, збільшується.

З огляду на поставлені державою завдання, в рамках виконуваної дисертаційної роботи пропонується наступна методика визначення рівня оподаткування організацій, що здійснюють ЗТД при отриманні прибутку за участю держави.

Першим етапом, є підготовчий етап визначення основних завдань, що виконуються суб'єктом у сфері зовнішньоторговельної діяльності, а також його роль у забезпеченні економічної безпеки, в тому числі в рамках здійснення зовнішньоторговельної діяльності.

Оцінка повинна проводитися за такими параметрами:

1. Значення суб'єкта в розвитку науково-технічного потенціалу;
2. Значення в розвитку оборонного потенціалу;
3. Значення і вплив на оборонно-промисловий потенціал;
4. Значення в сфері фінансово-кредитної діяльності та забезпечення стабільності даної сфери;
5. Значення в забезпеченні трудового потенціалу країни;

6. Роль суб'єкта в забезпеченні соціального забезпечення країни або регіону і т. д.

Другий етап визначення ролі державної участі в функціонуванні зовнішньоторговельного суб'єкта, яке можна оцінити за трьома критеріями:

1. Участь держави в установчому (статутному) капіталі;
2. Участь фінансових і виробничих ресурсів у безпосередній діяльності в сфері зовнішньої торгівлі суб'єкта;
3. Участь держави як «чистого» інвестора, що вкладає тільки фінансові кошти у зовнішньоторговельну діяльність суб'єкта.

4. Третій етап: оцінка частки участі суб'єкта у зовнішньоторговельній діяльності держави в обраному секторі економіки. Тут доцільне введення не тільки відсоткового критерію, а й застосування бальної шкали в залежності від ролі суб'єкта в забезпеченні стабільності сектору і забезпечення його економічної безпеки. Розробку даних показників слід будувати на системі експертних оцінок, а не тільки на економічних показниках, оскільки часто вони не в повному обсязі відображають дійсний стан, враховуючи циклічність розвитку не лише економіки, а й кожного підприємства окремо.

5. Четвертий етап – власне розробка заходів митно-фінансового регулювання в цілях забезпечення економічної безпеки в зовнішньоторговельній і фінансово-бюджетній сфері в залежності від отриманих на попередніх етапах факторів.

6. Одним із фінансових ресурсів, що сприяють соціально-економічному розвитку держави, є формування інвестиційних коштів у вигляді свого роду резерву для вкладення в економічну діяльність. Питанням інвестиційної діяльності в Україні приділяється постійна і пильна увага.

Зокрема, цим законом запроваджено принцип систематичності при розподілі прибутку, що, в свою чергу, по суті зобов'язало господарюючих суб'єктів періодично розподіляти прибуток своїм акціонерам і учасникам.

Особливо слід відзначити, що цим законом до доходів, що не враховуються при визначенні податкової бази по податку на прибуток

організацій, віднесені доходи у вигляді майнового внеску України, майнового внеску Національного банку України в майно державної корпорації, державної компанії або фонду, створених Україною на підставі закону, формування статутного капіталу в яких не передбачено, а також у вигляді майна, майнових прав чи немайнових прав в розмірі їх грошової оцінки, які передані господарському товариству або товариству з метою збільшення чистих активів, в тому числі шляхом формування додаткового капіталу і (або) фондів, відповідними акціонерами або учасниками. Дане правило поширюється також на випадки збільшення чистих активів господарського товариства або товариства з одночасним зменшенням або припиненням зобов'язання господарського товариства або товариства перед відповідними акціонерами або учасниками, якщо таке збільшення чистих активів відбувається відповідно до положень, передбачених законодавством України або положеннями установчих документів господарського товариства, або такого, що стало наслідком волевиявлення акціонера або учасника, господарського товариства, і на випадки відновлення в складі нерозподіленого прибутку господарського товариства або товариства незатребуваних акціонерами або учасниками господарського товариства, товариства дивідендів або частини розподіленого прибутку господарського товариства.

При цьому під нерозподіленим прибутком розуміється чистий прибуток, виявлений у бухгалтерському обліку за результатами звітного року, що затверджується річним зборами власників підприємства, до виключної компетенції якого належать питання затвердження результатів фінансово-господарської діяльності за звітний рік і напрямків розподілу чистого прибутку звітного року. У разі якщо за результатами звітного року підприємство отримало чистий збиток, річні збори власників також мають затвердити цей результат фінансово-господарської діяльності та визначити джерела його покриття.

У сукупності всі види податків на доходи можна розглядати як систему

глобального прибуткового податку. Якщо корпорації також підлягають оподаткуванню, то без спеціально прийнятих заходів доходи корпорацій обкладаються двічі – як дохід, зароблений фірмами, і як дохід, нарахований (в тій чи іншій формі) індивідуумам, що є власниками даної фірми. В принципі, існують аргументи, що виправдовують подвійне оподаткування. Таку систему застосовують, наприклад, США, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія. Однак, наявність подвійного оподаткування, по-перше, знижує стимули до утворення корпорацій в тому випадку, коли фінансування здійснюється за рахунок використання власного капіталу (передбачається, що відсоток віднімається з бази оподаткування). При можливості вільного вибору фірмою фінансової структури утворення корпорацій може поєднуватися з використанням переважно боргового фінансування, що може збільшувати ризик банкрутства.

Одночасно в юридичної особи-учасника зовнішньоторговельної діяльності виникає стимул не розподіляти прибуток, переводячи вигоди власників в форму приросту вартості капіталу, який на рівні фізичних осіб часто оподатковується за нижчими ставками, ніж дивіденди. Таким чином, система з подвійним оподаткуванням доходу корпорацій знижує стимули до інвестування в порівнянні із системою, що елімінує подвійне оподаткування.

Основним методом звільнення від подвійного оподаткування на рівні корпорацій є в нашій країні система вирахування дивідендів, і система поділу ставок. Тобто система вирахування дивідендів, при якій частина, що розподіляється як дивіденди корпоративного прибутку, може відніматися з бази податку на прибуток корпорацій.

Найбільш цікавим є досвід застосування систем оподаткування в офшорних юрисдикціях. Так, одним із варіантів реєстрації в таких зонах є створення венчурних компаній, які по суті стають інвестором за рахунок побудови системи перерозподілу прибутку і використання спеціального оподаткування в зазначених зонах.

Ще один приклад – компанії з венчурним капіталом у Франції. Така

компанія (FCPR – Fonds Commun de Placement a Risques) покликана здійснювати інвестування і сприятиме розвитку інших компаній за умови неведення фінансової діяльності. Компанія з венчурним капіталом є власником акцій основної («цільової») компанії. З 2006 р. компанії, що підлягають оподаткуванню податком на корпоративні доходи, розширили податкові переваги, в тому числі за рахунок звільнення від оподаткування на капітал в FCPR і доходів від продажу акцій FCPR.

Ще одним варіантом вирішення питання зацікавленості зовнішньоторговельних корпорацій сплачувати і на прибуток, і розподіляти прибуток своїм власникам, є застосування так званої популярної системи оподаткування. Так, у цьому випадку застосовується роздільне оподаткування. Тобто спочатку стягується податок на дохід корпорацій, а потім дивіденди частково віднімаються з бази оподаткування прибутковим податком, а частково обкладаються на персональному рівні фізичної або юридичної особи, яка має право на отримання дивідендів, але ставка оподаткування дивідендів зазвичай є плоскою.

Іншим варіантом є система, яка називається зазвичай системою податкового кредиту, що нагадує систему поставлення. При системі податкового кредиту зобов'язання акціонерів з прибуткового податку кредитуються на деяку частину отриманих дивідендів.

Ця система відрізняється від системи поставлення, по-перше, тим, що податковий кредит надається незалежно від того, чи обкладалися дивіденди насправді податком на дохід корпорацій, по-друге, тим, що не визначається валова величина дивідендів, по-третє, зазвичай не проводиться відшкодування, якщо податковий кредит перевищує валові зобов'язання з прибуткового податку. Податок може бути сплачений не з усієї суми розподіленого прибутку (наприклад, якщо прийнято рішення встановити дивіденди в розмірі, що перевищує прибуток після оподаткування, або якщо підприємство користується будь-якими пільгами або податковими стимулами).

Тобто, виходячи з аналізу чинного законодавства в сфері оподаткування розподіленого і нерозподіленого прибутку, можна зробити висновок, що, на жаль, дана система не дозволяє провести поділ між розподіленим прибутком, спрямованим надалі в якості засобів інвестування, і розподіленим прибутком учасника зовнішньоторговельної діяльності, спрямованим на здійснення витрат власника частки або акції.

Таким чином, вирішується питання виключення даної частини доходів суб'єкта зовнішньоторговельної діяльності з податку на прибуток, що знижує податкову базу і дозволяє уникнути подвійного оподаткування. Але не вирішується питання економічного стимулювання вкладення грошових коштів, що тимчасово вивільняються з економічного обороту, в розвиток економіки, за винятком стимулювання попиту на ринку споживання кінцевого продукту.

Перш за все, це викликано тим, що оподаткування фізичних осіб проводиться за принципом визначення їх доходів і відповідно формування на їх основі податкової бази. А оподаткування господарюючих суб'єктів проводиться за принципом оподаткування прибутку, тобто з урахуванням здійснених ним витрат, в тому числі на власне інвестування та проведення інноваційних заходів.

Різниця в даному підході, з одного боку, спрощує оподаткування, з іншого боку, абсолютно не враховує інтерес платника податків-фізичної особи в інвестуванні вільних грошових коштів у розвиток економіки, а значить, у забезпечення заданого рівня економічної безпеки в фінансово-бюджетному секторі. Також останнім часом особливою стабільністю не відрізняється і банківський сектор економіки, куди могли б бути спрямовані ці кошти. Так, у ділових колах відзначається, що середовище, в якому зараз працюють українські банки, змінюється. Зміни йдуть одні за одними, одні визначальні чинники змінюють інші: вдосконалення регулювання банківської діяльності, посилення нагляду, вплив міжнародних санкцій, зміни в економіці країни, зниження довіри в системі.

У разі вироблення єдиного методичного підходу до оподаткування розподіленого і нерозподіленого прибутку вихідним фактором, який повинен враховуватися, повинна стати їх подальша спрямованість. Так, найбільш важливим є направлення цієї частини прибутку в розвиток зовнішньоторговельної діяльності, а також виплата податковим резидентам України. В останньому випадку частина цього прибутку буде потрапляти в бюджет держави і таким чином опосередковано впливати на формування механізмів забезпечення економічної безпеки в фінансово-бюджетній сфері.

Таким чином, можна виділити складові методичного підходу:

1. Податкова юрисдикція суб'єкта, що виробляє обчислення і розподіл прибутку;
2. Податкове резиденство особи, на чию користь проводиться розподіл прибутку;
3. Подальша спрямованість розподіленого прибутку;
4. Правовий статус суб'єкта, на чию користь проводиться розподіл прибутку;
5. Спрямованість інвестування розподіленого прибутку на користь національного податкового резидента (іноземного);
6. Конкретна мета інвестування: короткострокове кредитування, закупівля технологій, довгострокове інвестування в матеріальні активи, цінні папери і т. д.;
7. Спрямованість діяльності особи, на чию користь проводиться інвестування розподіленого прибутку і т. д. Підсумовуючи, слід визнати, що питання вироблення єдиної державної політики з метою забезпечення економічної безпеки в фінансово-бюджетній сфері вимагає більш фундаментального дослідження, оскільки в рамках даної дисертаційної роботи воно носить характер дослідження одного зі складових елементів економічної безпеки в сфері державного регулювання зовнішньої торгівлі.

У Державній стратегії економічної безпеки відзначено, що без забезпечення заданого рівня критеріїв економічної безпеки практично

неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед країною, як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному плані. Метою законодавчої діяльності у фінансовій сфері є забезпечення такого рівня розвитку економіки, при якому створювалися б прийнятні умови для життя і розвитку особистості, соціально-економічної та військово-політичної стабільності суспільства і збереження цілісності держави, успішного протистояння впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Одними з ключових умов досягнення зазначеної мети є, по-перше, відповідність державного бюджету реальним потребам, пов'язаним з вирішенням перерахованих завдань, а по-друге – його фактичне наповнення коштами.

Проблема забезпечення заданого рівня економічної безпеки держави в податковій сфері вже зачіпалася окремими дослідниками. Так, наприклад, у літературі зазначається серед стратегічних загроз економічній безпеці держави «низький рівень податкових надходжень, що не покриває навіть мінімально необхідні витрати держави».

У зв'язку з глобалізацією зовнішньоторговельної діяльності з метою забезпечення економічної та фінансової безпеки, а також забезпечення завдань бюджетно-податкової політики держави можна назвати ряд напрямків, пов'язаних із вирішенням найбільш актуальних на сьогоднішній день проблем митної політики України. До них відносяться:

- захист державного національного економічного і фінансового суверенітету;
- необхідність вдосконалення регулювання зовнішньоторговельної діяльності державою в умовах процесу глобалізації, що розширюється, фінансової та іншої економічної діяльності;
- вдосконалення правової регламентації діяльності митної та податкової служби в нових економічних умовах ведення зовнішньоторговельної діяльності, пов'язаної, насамперед, із здійсненням стягнення податкових і неподаткових платежів як частини фінансової діяльності держави;

– уточнення і легітимізація поняття «єдність системи митних платежів» і його узгоджена правова регламентація в умовах використання при здійсненні виконання своїх функцій ФТС і ФНС правових систем СОТ і національного законодавства;

– розробка фінансово збалансованої правової бази здійснення оподаткування зовнішньоторговельної діяльності для забезпечення взаємовигідного міжнародного співробітництва та оптимізації системи податкових і неподаткових доходів бюджету в сфері зовнішньоторговельної і митної діяльності;

– оптимізація податкової системи України в умовах комбінованого міжнародно-національного правового регулювання митно-тарифної системи і митних режимів (процедур) щодо сучасних реалій;

– вдосконалення правових механізмів діяльності ФТС у сфері здійснення фінансової діяльності.

У числі основних загроз безпеці держави в бюджетно-податковій сфері можна виділити наступні:

1. ухилення від оподаткування в результаті навмисного приховування доходів, одержуваних в ході здійснення зовнішньоторговельної діяльності, в тому числі шляхом необґрунтованого повернення ПДВ з бюджету, а також шляхом зміни резидентства суб'єктів ЗЕД з метою оптимізації оподаткування в умовах офшорних зон. Неминучим наслідком втрати доходів від зовнішньоекономічної діяльності буде перекладання податкового тягаря на інші сектори економіки, більш вузький сектор і коло платників податків, в результаті чого для них створюється надмірний податковий тиск. Одне з серйозних завдань у цій сфері полягає в оптимізації норм податкового законодавства та визначення критеріїв, відповідно до яких буде забезпечений заданий рівень фіскальних доходів від ЗТД;

2. збереження досить широкої зони тіньової і кримінальної зовнішньої економіки (включаючи в значній мірі сектор транснаціональних корпорацій), що «звільняє» себе від оподаткування за допомогою витончених і постійно

вдосконалюваних фінансових, правових, облікових, інформаційних та організаційних «технологій»;

3. відсутність експертизи та оцінки прийнятих державних заходів із регулювання зовнішньої торгівлі з точки зору критеріїв економічної та фінансової безпеки, стійкості податкової системи та ефективності податкової політики.

Одним із традиційних і таких, що найважче виявляються і документуються, способів ухилення від оподаткування та від податкового контролю є використання фірм, зареєстрованих у зарубіжних і вітчизняних офшорних зонах, а також анонімних структур і фірм-одноденок. Незважаючи на начебто деякі зовнішні відмінності в застосуванні цих методів ухилення від оподаткування, всі вони спрямовані на те, щоб вивести з-під контролю компетентних фіскальних і правоохоронних органів частину найбільш сумнівних, незаконних фінансово-господарських операцій, а також максимально утруднити документування та доведення фактів, виявлених за ними податковими та іншими економічними злочинами.

Крім того, офшорні компанії служать одним із найчастіше використовуваних інструментів для виведення капіталів за кордон і їх подальшого реінвестування.

Протягом останніх декількох років в умовах фінансової кризи всіма країнами світу зверталася увага на протидію ухиленню від національного оподаткування шляхом концентрації доходів у низькоподаткових юрисдикціях, законодавство яких не передбачає норм щодо розкриття інформації про платників податків податковим органам інших країн. Даний напрямок національного нормоутворення є одним з основних елементів податкової політики багатьох країн ОЕСД.

Україна також докладает зусиль у цьому напрямку, при цьому на даний час список офшорних юрисдикції, що надають пільгові умови оподаткування зареєстрованим у них фірмам і які відмовляються повідомляти інформацію про них податковим відомствам інших країн, істотно звужується в зв'язку з

жорсткістю вимог ЄС. Саме тому необхідне вироблення нових положень у податкове законодавство, що регулює, в тому числі, відносини в сфері зовнішньої торгівлі.

Податковий комітет ООН, який проводить роботу із вдосконалення податкового законодавства, а також розробляє різні модельні податкові закони, на жаль, не в повній мірі є ефективним суб'єктом податкового регулювання. Володіючи досить мізерними початковими даними, він розробляє глобальні податкові стандарти, розроблені багатими країнами через OECD, і прагне пристосувати їх під вимоги країн, що розвиваються, щоб краще захистити їх економічні та фінансові інтереси. Так, податковий комітет ООН проводить розробку зразкових податкових угод і модельних кодексів, які використовуються країнами, що розвиваються, при укладанні податкових угод із багатими країнами.

Якщо говорити про досвід розвитку податкового законодавства ЄС, то в даному випадку на цей час майже всі країни застосовують роздільне оподаткування доходів із використанням більш низької фіксованої ставки для доходу на капітал, включаючи дивіденди, а також знижену ставку для дивідендів або часткове звільнення отриманих дивідендів від податків.

Тобто, в Європейському Союзі має місце більш-менш спонтанна гармонізація режимів оподаткування дивідендів. Особливе місце в ЄС серед рішень у сфері оподаткування варто відзначити рішення ЄС про недискримінацію і свободи установи комерційних підприємств. Так, у вересні 2003 року ЄС ухвалив рішення у справі Боса Холдинг БВ (C-168/01). Суть справи в тому, що резиденту Нідерландів було відмовлено у відрахуванні витрат на зарубіжну дочірню компанію з прибутку компанії, отриманої в Нідерландах. Слід зазначити, що в Нідерландах прибуток компанії, отриманий від діяльності за межами країни, виключається з оподаткування. На підставі того, що доходи платника податків з-за кордону оподаткуванню не підлягають, йому було відмовлено в можливості вирахування витрат, пов'язаних з отриманням таких доходів, з доходів,

отриманих від діяльності компанії в Нідерландах. ЄС дійшов висновку, що такий підхід порушує принцип свободи установи комерційних підприємств, оскільки установа дочірньої компанії при таких умовах в Нідерландах вигідніше установи дочірньої компанії в іншій країні ЄС.

Як наслідок, кілька країн ЄС переглянули свої правила про капіталізацію доходів від зовнішньоторговельної діяльності та розповсюдили їх на випадки надання позик акціонерами-резидентами. Нідерланди ввели законодавство про «тонку капіталізацію», щоб компенсувати негативний бюджетний ефект від рішення ЄС по справі Боса Холдинг БВ. Таким чином, в обох випадках рішення ЄС привели до усунення перешкод у функціонуванні спільного ринку і розширенню сфери застосування заходів, спрямованих на боротьбу з відходом і ухиленням від оподаткування, до яких традиційно відносяться норми «тонкої капіталізації».

Застосування оптимізованої податкової політики в сфері державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності відповідає стратегічним цілям розвитку економіки України і повинне бути спрямоване на створення довгострокових інституційних стимулів для органів влади і управління в проведенні структурних реформ, забезпеченні сталого розвитку, конкурентоспроможності та безпеки.

Управління фінансовими потоками при здійсненні державного регулювання зовнішньої торгівлі має бути засноване на поєднанні принципів економічної ефективності, бюджетної відповідальності, забезпечення фінансово-бюджетної безпеки.

Забезпечення фінансово-бюджетної безпеки в рамках державного регулювання зовнішньої торгівлі, включаючи стадії формування бюджетно-податкової політики, виконання бюджету, обліку та контролю, є пріоритетним напрямком економічної діяльності держави.

Особливе значення фінансово-бюджетної безпеки в даній сфері обумовлено рядом проблем у фінансовій сфері країни в цілому:

- фінансово-банківська система базується на змішаній системі

грошового обігу, що породжує «втечу» капіталу і вразливість внутрішнього грошового обігу, особливо в ході здійснення зовнішньоторговельних операцій;

- сучасна фінансово-банківська система сформувалася в умовах високої інфляції. До нової економічної ситуації, яка характеризується відносною стабілізацією цін і помірною інфляцією, вона не пристосована;

- законодавча база системи не відрізняється повнотою ряду законів та ін.;

- відсутня єдина система зовнішньоторговельного, митного, валютного та ін. напрямків державного регулювання в рамках формування єдиного економічного простору;

- відсутній єдиний системний адміністративний контроль за операціями господарюючих суб'єктів на окремих товарних і фінансових ринках.

Розвиток міжнародного економічного співробітництва з усією настійністю поставив задачу уніфікації національних законів, що регулюють стягування корпоративного податку. Здійснення протекціоністської політики, регулювання національного підприємництва сьогодні важко уявити без уніфікованого податкового законодавства. Якщо митниця покликана регулювати товарообмін, то уніфікація податкових норм захищає національний ринок капіталів і контролює потоки іноземних інвестицій.

Однак з огляду на те, що в сучасній економіці широко застосовуються різні типи податкових систем, що сприяють забезпеченню оптимізованого оподаткування для забезпечення фінансової безпеки та незалежності стану бюджетів держав від реалій розвитку зовнішньої торгівлі, необхідно провести оптимізацію економічних механізмів оподаткування. Найцікавішою і в той же час унікальною є концепція оподаткування за принципом громадянства, що застосовується в США; так, податкові служби США можуть вимагати, щоб весь дохід, що отримується громадянином або зареєстрованою в цій країні компанією, підлягав оподаткуванню в цій країні

незалежно від місця отримання доходу.

Крім оподаткування за принципом громадянства, широко застосовується податкова юрисдикція на підставі територіальності. При застосуванні якої платник податків повинен брати участь у витратах на управління країною, що забезпечує отримання доходу, його підтримку та інвестування, що зближує цей режим з податковою юрисдикцією на підставі громадянства.

Третьою концепцією є систематизація оподаткування, заснована на «глобальній податковій системі» (global tax system), заснованій на розроблених ООН та іншими провідними міжнародними організаціями в сфері зовнішньої торгівлі модельних податкових кодексах.

Провідною світовою тенденцією в сфері оподаткування є перехід у більшості країн від використовуваної раніше «каталогової системи» (континентальної), до системи оподаткування, заснованої на застосуванні global tax system (глобальної).

Найбільш зваженим підходом до вдосконалення оподаткування зовнішньої торгівлі в сфері митного регулювання є системний або змішаний підхід, що враховує переваги і недоліки всіх концепцій з метою захисту національних економічних і фінансових інтересів держави.

Україна, з огляду на сформовані економічні реалії: велику залежність доходів бюджету від митного оподаткування зовнішньої торгівлі, сировинну спрямованість експортної торгівлі, залежність країни від імпорту більшості товарів, низьку конкурентоспроможність більшості української продукції, велику частку участі держави в діяльності господарюючих суб'єктів, які здійснюють зовнішню торгівлю, неопрацьованість більшості правових механізмів оподаткування, низький коефіцієнт еластичності оподаткування і т. д., повинна зробити системну оптимізацію правових основ оподаткування та усунути ряд істотних недоліків.

Так, на даний час існують такі «лазівки» в податковому законодавстві, які дозволяють суб'єктам зовнішньоторговельної діяльності застосовувати можливості «активної сплати» податків за кордоном (часто в податкових офшорних зонах), хоча дохід був отриманий при зв'язку з українською територією або громадянством, відсутня система страхування ризиків всіх видів як гарантія захисту громадян і капіталовкладень, що є «зворотним зв'язком» податків з виплатами з бюджету і страхових резервів. Створення економічних механізмів, що дозволяють точно відслідковувати співвідношення обсягу сплачених податків і рівнем захисту державою суб'єкта ЗЕД у міжнародних торговельних відносинах дозволить збільшити надходження до бюджету і зробить нерентабельним виведення в офшорні зони, оскільки держави, що надають пільгові режими оподаткування, в більшості випадків не надають платнику податків більшої кількості виплат з бюджету, ніж країна фактичного перебування платника податків. В даному випадку, кажучи про «індивідуальні власні і позикові кошти, мається на увазі метод встановлення цін в операціях між взаємопов'язаними підприємствами».

Як вказувалося, вище, в українському податковому державному регулюванні не робиться розмежування оподаткування корпорацій, що здійснюють зовнішню торгівлю, в залежності від ступеня участі держави в управлінні справами української корпорації, її конкурентного статусу на ринку, кількості дочірніх фірм, філій за кордоном. Що практично не дозволяє оптимізувати співвідношення інтересів господарюючих суб'єктів, а також бюджетних інтересів у сфері отримання доходів як у централізовані фонди грошових коштів (податки і збори), так і в децентралізовані фонди держави (самостійно зароблені державою доходи у вигляді прибутку суб'єктів за участю держави).

Але в даному випадку країни, орієнтовані на концепцію податку на

прибуток корпорацій по global tax system великого значення надають зв'язку норм податкового і корпоративного законодавства, що робить необхідним зміну не тільки податкового регулювання в сфері митного регулювання, а й норм корпоративного права.

Українська податкова система на даний час також не передбачає спеціальних економічних механізмів для оподаткування дивідендів і прибуткового податку, що сплачуються в головних організаціях від продажів у філіях і представництвах за кордоном, «до тих пір, поки відповідний дохід залишається доходом від зовнішньої торгівлі».

Хоча, треба визнати, певні кроки щодо вдосконалення державного регулювання діяльності так званих законом «іноземних контрольованих компаній» вже прийняті.

При введенні в законодавство норм про контрольовані іноземні компанії необхідно також забезпечити ефективне податкове адміністрування в частині отримання податковими органами необхідної інформації і виробленням податковими органами практики в області податкового контролю. А також при здійсненні контролюючих функцій податковими і митними органами, а також у рамках взаємодії з подібними службами інших країн, встановленої двосторонніми та багатосторонніми договорами про обмін інформацією з податкових питань у сфері митного регулювання зовнішньоторговельних відносин, зокрема.

Таким чином, основними концептуальними засадами формування податкової регламентації в сфері митного регулювання фінансових аспектів зовнішньоторговельної діяльності пропонуються:

1. Принцип комплексності оптимізації заходів регулювання. Проведення комплексного системного вдосконалення митного і тісно пов'язаного з ним податкового законодавства України, основною метою якого має бути відстоювання зовнішньоекономічних інтересів у рамках міжнародних

економічних спільнот із метою створення такого режиму непрямого оподаткування зовнішньої торгівлі, при якому інститут оподаткування всієї зовнішньої торгівлі буде єдиним як для іноземних, так і для національних суб'єктів відповідно до принципів СОТ.

2. Принцип законслухняного стимулювання зовнішньої торгівлі. Тобто необхідне використання національного податкового режиму щодо товарів, які імпортуються в якості ефективного інструменту захисту національної економіки, що виражається або в формі переваги в ціні, або у формі надбавок до цін. Застосування цього заходу має відповідати поняттю «добросовісної поведінки члена СОТ».

3. Принцип «фіскальної переоцінки». Тобто прийняття в якості запобіжного стимулювання експорту та можливого обмеження імпорту практики «фіскальної переоцінки на кордоні», заснованої на правилах СОТ. В даному випадку Україна як держава-імпортер буде вправі встановити ПДВ (і можливо застосування знову введеного податку з продажів у сфері зовнішньої торгівлі на імпорт) на споживання в разі імпорту. Як держава-експортер Україна має право не стягувати непрямі податки з товарів, призначених для експорту (так, на даний час застосовується пільгова ставка 0% з ПДВ для експорту товарів).

4. Принцип заміни фіскальних втрат від зниження мит на більшість товарів, що імпортуються, відповідним оподаткуванням як при переміщенні товарів через митний кордон, так і стягуванні непрямих податків при споживанні імпортованих товарів всередині країни.

5. Принцип ясності передбачуваності митного і податкового державного регулювання. Тобто перетворення українських норм оподаткування зовнішньоторговельної діяльності в постійний і передбачуваний механізм, основною метою якого буде сприяння розвитку зовнішньої торгівлі та конкурентного середовища, зниження витоку фіскальних доходів,

стимулювання зниження витрат учасників зовнішньоекономічної діяльності та підвищення конкурентоспроможності їх і їхніх товарів на зовнішньоторговельному ринку.

6. Принцип компенсаційних змін тісно пов'язаного з митним регулюванням діяльності господарюючих суб'єктів, корпоративного оподаткування, спрямований на заповнення фіскальних доходів бюджету від втрати неподаткових доходів від зовнішньоекономічної діяльності. В даному випадку мова йде про (спочатку частковий, потім можливо і загальний) перехід на оподаткування суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності з податку на прибуток на податок з обороту (в рамках global tax system). В даному випадку це дозволить, по-перше, уникнути зниження оподатковуваного прибутку на «проблемні», часто необґрунтовані витрати, по-друге, призведе до спрощення податкового обліку, по-третє, змусить суб'єкти господарської діяльності самостійно вживати заходів щодо зниження витрат, що здійснюються під час торгівлі, що, в свою чергу, призведе до підвищення конкурентоспроможності, як самих суб'єктів, так і їх товарів.

7. Принцип створення системи національної податкової захисту. Тобто створення для національних суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності спрощених механізмів податкових інвестиційних кредитів, отримання відстрочок і розстрочок у виплаті податків, особливо в рамках стимулювання експортних операцій. Створення системи підтримки державою зовнішньоторговельних суб'єктів в ході здійснення їх діяльності за кордоном, а також формування за рахунок одержуваних від їх діяльності податків бюджетного фонду фінансової підтримки суб'єктів ЗЕД.

8. Принцип комплексності суб'єктів оподаткування в рамках застосування не тільки каталогової системи (за принципом територіальності), але застосування концепції громадянства для осіб, які отримують прибутки від зовнішньоторговельної діяльності. Тобто часткове змішане

оподаткування в плані переходу від континентальної системи до системи global tax system.

9. Принцип обліку умов отримання доходу. Тобто вироблення з метою диференціації оподаткування зовнішньоторговельної діяльності, правового механізму обліку умов отримання доходів залежно від типу зовнішнього ринку і країни реалізації продукції. Законодавче виділення з цією метою двох видів одержуваного суб'єктами доходу: активного (в умовах активної конкуренції на ринку товарів) і пасивного (в податкових офшорних зонах).

10. Принцип національного пріоритету. Тобто створення, як вказувалося раніше, правових бар'єрів, з метою протидії зменшення фіскальних доходів, для створення взаємозалежних, дочірніх господарюючих суб'єктів на території низькоподаткових держав, що мають на меті ухилення від сплати податків із зовнішньої торгівлі. В рамках даного принципу вироблення юридичних понять «іноземних контрольованих компаній», «стратегічної участі», передбачити норми оподаткування головної організації в частині доходів від таких іноземних компаній, а також забезпечити отримання податковими органами необхідної інформації від іноземних держав-контрагентів зовнішньої торгівлі;

11. Принцип пріоритету фіскальних інтересів держави в зовнішній торгівлі, як засобу забезпечення заданого рівня фінансово-бюджетної безпеки держави. Тобто створення економічних механізмів в податковому та митному регулюванні надають корпораціям, що здійснюють зовнішню торгівлю, залежно від ступеня участі держави, спрощену процедуру отримання бюджетних кредитів, державних гарантій за зовнішньоторговельними операціями, особливо спрямованими на експорт товарів. Що дозволить оптимізувати співвідношення комерційних інтересів господарюючих суб'єктів і фінансово-бюджетної безпеки держави.

12. Принцип податкового і митного пріоритету промислового експорту.

В рамках реалізації даного принципу слід створити систему податкового пільгового режиму щодо експорту високотехнологічної кінцевої продукції, а також створення системи спільних українсько-іноземних (змішаних) маркетингових підприємств за кордоном, через які можна направити більшу частку машино-технічного експорту

13. Принцип податкового заохочення капітального будівництва, а також імпорту технологій і передового обладнання, внесених в якості внеску в створення українських господарюючих суб'єктів-учасників ЗТД. Необхідне створення системи пільгового оподаткування та кредитування капітального будівництва в зарубіжних державах, а також зниження рівня українського внутрішнього оподаткування в обробних галузях для учасників ЗТД.

14. Наступним принципом митного регулювання є принцип підвищення ефективності зовнішньоторговельного регулювання держави за рахунок спрощення системи правових механізмів справляння митних платежів та інших торговельних бар'єрів. Як наслідок, передбачуваність і прозорість економіки приваблюють партнерів і підвищують товарообіг. Недискримінаційний підхід, прозорість, велика визначеність умов торгівлі та їх спрощення – все це сприяє зниженню витрат компаній, оптимізації їх діяльності та створення сприятливого клімату для торгівлі та інвестицій.

15. Принцип ефективного перерозподілу фінансових коштів від зовнішньоторговельної діяльності. Тобто формування податкової та митної політики держави, спрямованої на створення системи перерозподілу фінансових коштів від зовнішньоторговельної діяльності, за рахунок якої буде відбуватися рішення задач соціального забезпечення, в тому числі на ринку праці, де відбувається вивільнення робочої сили через перерозподіл обсягів внутрішнього ринку на займані національними та іноземними товарами.

Оптимізація податкового та митного регулювання повинна

здійснюватися з урахуванням інтересів основних партнерів по зовнішній торгівлі. І якщо митне регулювання має три рівні регламентації, то в сфері податкового регулювання слід приводити національні норми у відповідність з податковим регулюванням РК, РБ, а також враховувати тенденції і принципи міжнародного оподаткування.

З огляду на вищевикладені принципи державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності, можна сформулювати узагальнену схему забезпечення фінансово-бюджетної безпеки в сфері зовнішньої торгівлі, розвиваючи раніше розроблені концепції і модернізуючи їх під умови сучасної зовнішньоторговельної діяльності.

Розвиваючи викладене раніше автором даної методики забезпечення фінансово-бюджетної безпеки держави, бізнесу і суспільства, слід приділити увагу тому, що в сфері зовнішньої торгівлі велику роль відіграють міжнародні складові, які визначають формування тарифної політики, що в повній мірі підтвердилося в ході зовнішньоторговельної діяльності протягом 2014 року, коли для захисту національного ринку і забезпечення фінансово-бюджетної безпеки державою приймалися хаотичні і несистематизовані заходи у вигляді введення прямих заборон на торгівлю тим чи іншим товаром, що в основному є заходами нетарифного регулювання. В інтересах забезпечення оптимізації державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності для забезпечення фінансово-бюджетної безпеки необхідна більш гнучка система розробки і застосування заходів податкового регулювання діяльності суб'єктів господарювання.

Основним локомотивом прийняття тих чи інших державних заходів митного регулювання в сучасних умовах є факт вступу України до СОТ, що вже відбувся, який дав поштовх законодавцям щодо приведення українського законодавства в сфері регулювання зовнішньої торгівлі до правил і норм цієї організації. Реформування національного регулювання в сфері зовнішньої

торгівлі буде направлено на створення основ розширення ринку збуту української продукції і використання купівельної спроможності інших країн, створення економічних механізмів залучення іноземних інвестицій, а також норм, що регулюють залучення зарубіжних прогресивних технологій за допомогою створення спільних підприємств.

При формуванні системи національної регламентації в сфері регулювання зовнішньої торгівлі необхідно враховувати зміну фінансових потоків, спрямованих на формування доходів бюджету.

Так, за деякими оцінками зростання українського валового внутрішнього продукту (ВВП) в результаті вступу до Світової організації торгівлі в середньостроковій перспективі повинно був скласти 3,4%, а зростання споживання населення – 7%. Його джерелами повинні були бути збільшення прямих іноземних інвестицій в економіку України, підвищення продуктивності українського підприємств завдяки притоку технологій з-за кордону в результаті зниження торговельних бар'єрів, поліпшення умов на світових ринках для українського експорту.

В якості основних принципів формування державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності можна виділити:

1. Принцип комплексності економічних заходів національного характеру, що регулюють відносини щодо справляння фінансових коштів від зовнішньоторговельної діяльності, який полягає у введенні в один нормативний документ найбільшої кількості норм за державним регулюванням зовнішньоторговельної діяльності, як в області митних тарифів, так і в області взаємодії регламентації зовнішньої торгівлі з супутніми сферами фінансової діяльності: податкової, бюджетної, валютної і т. д.

2. Принцип системності, який полягає в створенні системи державного регулювання фінансової діяльності у сфері зовнішньоторговельних відносин,

що має ясний упорядкований характер і узгоджується з усією системою податкового і бюджетного регулювання, що регламентує фінансову діяльність держави.

3. Принцип конкурентоспроможності оподаткування зовнішньоторговельної діяльності та в цілому регламентації фінансових відносин у сфері зовнішньої торгівлі. Так, на даний час глобалізація економічної діяльності означає, що кожна країна повинна забезпечити конкурентоспроможність податкових ставок і прийнятність податкового режиму. Податки – це ключовий фактор, що визначає загальну привабливість країни з точки зору припливу мобільного капіталу юридичних або фізичних осіб. При цьому важливо враховувати загальну структуру податкової системи країни, а не тільки податкову ставку. Наприклад, ставка основного податку для юридичних осіб може бути знижена, але, якщо інші аспекти оподаткування підприємств, наприклад, відрахування з податкових зобов'язань у зв'язку з витратами капітальних активів фірми, усунуті, в цілому компанія може сплатити більше податків.

Існування податкової конкуренції між країнами в сфері митного регулювання зовнішньоторговельної діяльності також небезпечно тим, що при збільшенні податкового тягаря слідує виведення доходів суб'єктів в «офшорні зони», збільшення ступеня ухилення від сплати податків, шляхом використання різних допустимих правових механізмів, збільшення «сірого» імпорту, перетікання доходів в тіньову економіку в цілому і т. д.

Це може зашкодити реалізації узгоджених міжнародних програм з питань фінансового регулювання. Як вже зазначалося раніше, СОТ допускає, що кожна держава має право визначати систему оподаткування в контексті глобального конкурентного економічного середовища. Тому даний принцип говорить саме про оптимізацію оподаткування, а не про просте збільшення ставок податків.

4. Принцип ефективності регламентації фінансової діяльності в сфері зовнішньоторговельного регулювання. Так, створена система регулювання повинна ефективно забезпечувати стабільний приплив належних фінансових надходжень від зовнішньоекономічної діяльності і запобігти витоку податків та інших митних надходжень, а також утворенню тіньової зовнішньої торгівлі.

5. Принцип оперативності прийняття фінансових механізмів в умовах зміни реалій зовнішньої торгівлі. Так, система митного регулювання повинна періодично переглядатися, включаючи як митне, так і податкове регулювання, які повинні періодично зазнавати консолідації, щоб відповідати сучасним вимогам і умовам міжнародної торгівлі. Необхідно розробити чіткі параметри, що дозволяють визначити ефективність переоцінки чинної державної регламентації в сфері митного регулювання зовнішньоторговельної діяльності.

6. Принцип формування інтегрованих механізмів митного регулювання зовнішньоторговельної діяльності виключає подвійне оподаткування. Тобто формування нормативної бази з урахуванням принципу оподаткування, за яким прибуток має оподатковуватися тільки один раз. При цьому даний принцип застосовується не тільки щодо прямих податків, але й щодо податків на споживання, таких як ПДВ, коли податок на виробничу діяльність компенсується на кожному етапі ланцюга поставок і, в кінцевому рахунку, сплачується тільки кінцевим користувачем, яким є фізична особа.

7. Принцип прозорості митного регулювання. Так, застосування тих чи інших заходів митного регулювання зовнішньоторговельної діяльності має здійснюватися відповідно до принципу відкритості і не мати параметрів, що дозволяють визначити ефективність переоцінки чинної державної регламентації в сфері митного регулювання зовнішньоторговельної діяльності. Необхідне створення державного ефективного механізму для роз'яснення складних

законодавчих положень у сфері митного та податкового обкладення зовнішньої торгівлі. Тут можна також застосувати в якості одного із заходів використання «правової підтримки» суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які є резидентами податкової системи України, як раніше вказувалося в роботі. Що в свою чергу створить зацікавленість даних суб'єктів у сплаті митних платежів і податків в Україні і надасть додаткового імпульсу надходженню доходів до бюджету.

Для оподаткування зовнішньої торгівлі необхідно розробити ефективний діючий у всіх країнах Митного союзу механізм звільнення від сплати податку, який вже сплачено в іншій країні з іншою юрисдикцією. На практиці дуже багато країн не визнають звільнення від подвійного оподаткування пріоритетним завданням, і цей аспект світового фінансового режиму призводить до виникнення додаткового тягаря витрат для міжнародних компаній.

В даному випадку необхідна участь України в міжнародних угодах з країнами-учасниками СОТ для досягнення відповідних домовленостей, на основі яких повинна бути проведена оптимізація митного регулювання фінансової діяльності України в сфері зовнішньої торгівлі.

8. Принцип уніфікації і кодифікування системи нормативно-правової регламентації фінансової діяльності України в сфері зовнішньоторговельних правовідносин.

9. Принцип захисту національних інтересів або формування «балансу інтересів», розвиток економіки України, забезпечення економічної безпеки.

Основним принципом формування національного фінансового регулювання України в сфері регламентації зовнішньоторговельних відносин є принцип комплексності та системності введення економічного і правового регулювання в систему регламентації зовнішньої торгівлі і діяльності суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності.

При цьому слід враховувати взаємодію економічних і правових механізмів не тільки внутрішнього, але й міжнародного регулювання, а також вплив їх на економічні та фінансові інтереси держави. Так, наприклад, як раніше зазначено в роботі, зміна структури митних платежів при укладанні різних міжнародних угод, що носять характер в першу чергу розширення зовнішньоторговельних зв'язків України, впливає на розмір і характер доходних надходжень до бюджету, надаючи тим самим істотний вплив на формування внутрішнього бюджетного законодавства. У свою чергу зміни, що носять компенсуючий зменшення доходів характер, тягнуть за собою зміну податкового законодавства, яке за своєю суттю є суто внутрішньою справою кожної окремої держави і вплив на яке міжнародні організації мають лише опосередковано.

Взаємозв'язок розвитку міжнародної регламентації в сфері регулювання зовнішньоторговельних відносин і національного митного регулювання зовнішньої торгівлі особливо простежується в області справляння внутрішніх податків при переміщенні товарів через митний кордон.

Висновки до третього розділу

1. Держава виступає головним соціальним інститутом забезпечення безпеки особистості і суспільства. Для реалізації своєї функції захисту національних інтересів державні органи повинні бути наділені певними повноваженнями, ресурсами, силами і засобами. Щоб сама держава не стала джерелом загроз національній безпеці, всі її органи повинні строго діяти відповідно до закону, який визначений в Законі «Про національну безпеку України» як найважливіший принцип функціонування системи забезпечення національної безпеки. Серед безлічі напрямків діяльності держави щодо забезпечення національної безпеки

основну, визначальну роль відіграє правове регулювання і, зокрема, здійснення державного фінансового контролю.

Ефективне правове регулювання державного фінансового контролю як фактора забезпечення національної безпеки можливе лише в умовах сильної у військово-політичному й економічному сенсі держави. Однак тут існує діалектичний зв'язок. Сильною й ефективною держава може бути тільки на основі головування в ній закону, який регламентує будь-яку діяльність у суспільстві, в тому числі і здійснення державного фінансового контролю.

Концепція повинна бути розроблена на основі системної методології та функціонального підходу з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду. При цьому важливо також мати на увазі, що в разі розробки і прийняття Закону про державний фінансовий контроль в умовах відсутності ретельно продуманої Концепції контролю є надзвичайно велика небезпека перекосу в бік або надмірної його жорсткості, або необґрунтованого лібералізму, що може дуже дорого обійтися для національної безпеки країни. Основні зусилля в законотворчій роботі повинні, на наш погляд, бути зосереджені на створенні Концепції єдиної системи державного фінансового контролю в країні.

Таким чином, може бути вирішена задача впровадження ще одного найважливішого для забезпечення національної безпеки принципу функціонального об'єднання всіх органів на основі національних інтересів. Важливо, щоб вся система єдиного державного фінансового контролю в країні будувалася на єдиних принципах. У кожному з регіонів повинен бути незалежний орган державного фінансового контролю. Все це буде благотворно позначатися як на регіональній безпеці окремих регіонів, так і на національній безпеці країни в цілому. В цьому випадку вибудовувана нами система буде єдиною виключно тому, що побудована на єдиних принципах функціонування та вирішення поставлених завдань, із чітким визначенням органів контролю і поділом функцій і повноваження кожного з них.

2. Ключовим в аналізі банківського сектору, тенденції на ринку злиттів і поглинань у ньому, є реалізація центрального положення кредитно-банківської системи в перетворенні української економіки, її початково домінуючий вплив на відтворювальний процес. У свою чергу, перспективи розвитку кредитно-банківської системи пов'язані з громадськими тенденціями, але визначаються, перш за все, її функціонуванням в якості органічної ланки національної економіки.

Діяльність банківської сфери охоплює практично всі галузі економіки, і криза даної сфери може призвести до руйнівних наслідків не тільки для економічної, а й для соціальної та політичної систем. Тому будь-яка держава зацікавлена в регулюванні діяльності своїх та іноземних банків, що діють на національному ринку, в забезпеченні їх безпеки та збереження. Сьогодні в результаті всесвітньої глобалізації та концентрації банківського капіталу здійснення з боку держави регулюючих і наглядових функцій стало завданням складним. Справа в тому, що постійно виникають нові великі банківські конгломерати, які володіють розгалуженою системою різних підрозділів, що часто включають і підрозділи нефінансового характеру. Одночасно збільшується перелік банківських послуг, а разом з тим і кількість ризикових операцій. Тому і органи державного контролю повинні розвиватися разом з усією банківсько-фінансовою сферою. Інша важлива особливість системи державного регулювання цієї сфери в сучасних умовах – наявність у органів держрегулювання і нагляду достатніх повноважень для ефективного втручання.

Зрозуміло, що рішення задачі підвищення загальної капіталізації банківської системи вимагає дуже вивіреної, майже ювелірної політики із залучення нових інвестицій на фінансовий ринок України, в тому числі й іноземних. Замість цього всі «управлінські ресурси» були кинуті на концентрацію сформованої системи, на нарощування абсолютної величини

власних коштів (капіталу) діючих і новостворюваних банків. У числі заходів, які були прийняті органами державного управління в цьому напрямку, особливо слід виділити введення нових вимог для кредитних організацій щодо їх статутного капіталу. Мінімальний розмір капіталу для новостворюваних банків повинен становити суму, еквівалентну 5 млн євро. Такий спосіб стимулювання консолідації вважається міжнародними фахівцями найбільш ефективним для країн, що розвиваються, оскільки він спонукає дрібні і середні банки шукати партнерів для об'єднання. Однак слід взяти до уваги і той факт, що в результаті збільшення розміру власного капіталу нарівні з неефективними банками можуть «впасти» і стійкі.

3. Як було вже доведено, одним із найбільш гнучких інструментів впливу на економічну діяльність суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності, що забезпечують задані параметри фінансово-бюджетної безпеки, є оподаткування. Для сучасного етапу вдосконалення податкової системи на тлі процесів стагнації світової економіки, що розвиваються, зниження темпів економічного росту у всіх країнах, зниження темпів зростання економіки України характерні тенденції її поглиблення інтеграції зі світовою економічною спільнотою, активного виходу вітчизняних підприємств на зарубіжні ринки, інтенсифікації розвитку нових форм міжнародного бізнесу.

Необхідне вироблення оптимальної політики оподаткування суб'єктів господарювання з метою одночасно вирішення завдання забезпечення фінансово-бюджетної безпеки і субсидування вітчизняного виробництва, що в значній мірі визначається відносним ступенем активності ринку, ступенем конкуренції в країнах, в яких здійснюють свої експортно-імпортні операції суб'єкти господарювання. Для вироблення методики оподаткування необхідно дати визначення відповідного ринку. Під «активним» зовнішньоторговельним ринком розуміється ринок такої країни або економічного регіону, в якому присутня активна конкуренція, як стосовно

економічних операцій взагалі, так і стосовно товару, який суб'єкт господарювання просуває на даний ринок.

З огляду на різницю в обсязі участі держави в статутному капіталі, в сфері впливу на прийняття рішень, пов'язаних зі здійсненням діяльності, слід вибудовувати методичні рекомендації з вибудовування фінансово-податкової політики з метою забезпечення економічної безпеки держави в області зовнішньої торгівлі. Особливістю участі держави та її суб'єктів грають також власне зовнішньоторговельні відносини, які можуть зачіпати інші складові економічної безпеки, як, наприклад, енергетична, оборонна, оборонно-промислова безпека та інші. Таким чином, кількість факторів, що впливають на формування методики визначення оподаткування суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності, збільшується.

У сукупності всі види податків на доходи можна розглядати як систему глобального прибуткового податку. Якщо корпорації також підлягають оподаткуванню, то без спеціально вжитих заходів доходи корпорацій обкладаються двічі – як дохід, зароблений фірмами, і як дохід, нарахований (в тій чи іншій формі) індивідуумам, що є власниками даної фірми. В принципі, існують аргументи, що виправдовують подвійне оподаткування. Таку систему застосовують, наприклад, США, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія. Однак, наявність подвійного оподаткування, по-перше, знижує стимули до утворення корпорацій у тому випадку, коли фінансування здійснюється за рахунок використання власного капіталу (передбачається, що відсоток віднімається з бази оподаткування). При можливості вільного вибору фірмою фінансової структури утворення корпорацій може поєднуватися з використанням переважно боргового фінансування, що може збільшувати ризик банкрутства.

Ця система відрізняється від системи поставлення, по-перше, тим, що податковий кредит надається незалежно від того, чи обкладалися дивіденди

насправді податком на дохід корпорацій, по-друге, тим, що не визначається валова величина дивідендів, по-третє, зазвичай не проводиться відшкодування, якщо податковий кредит перевищує валові зобов'язання з прибуткового податку. Податок може бути сплачений не з усієї суми розподіленого прибутку (наприклад, якщо прийнято рішення встановити дивіденди в розмірі, що перевищує прибуток після оподаткування, або якщо підприємство користується будь-якими пільгами або податковими стимулами).

Тобто виходячи з аналізу чинного законодавства в сфері оподаткування розподіленого і нерозподіленого прибутку можна зробити висновок, що на жаль, дана система не дозволяє провести поділ між розподіленим прибутком, спрямованим надалі в якості засобів інвестування, і розподіленим прибутком учасника зовнішньоторговельної діяльності, спрямованим на здійснення витрат власника частки або акції.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено вирішення важливого наукового завдання обґрунтування теоретичних і методологічних засад, розробки науково-практичних рекомендацій щодо формування державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання. За результатами дослідження сформульовані такі висновки.

1. Інтерес до фінансової безпеки визначається роллю самих фінансів і фінансової системи держави, а також тим впливом, який вони чинять на економічний розвиток країни. Уточнено зміст державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в дуальній єдності внутрішніх інтересів держави (накладення мораторію на видачу валютних вкладів валютою вкладу або обмеження добової суми на зняття готівки) та приватних, а саме: банківської безпеки (концентрація банківського капіталу), фондового ринку (безпека як ринку державних цінних паперів, так і ринку корпоративних цінних паперів, безпека біржового та позабіржового ринків, учасників депозитарної системи, посередників), валютно-грошової безпеки (забезпечення внутрішньої й зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності), безпеки позабюджетних фондів (грошових фондів, які перебувають у розпорядженні центральних і місцевих органів влади та призначені для фінансування суспільних потреб цільового характеру), – що забезпечить запобігання й нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам.

2. Ефективне державне регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання можливе лише на основі активної фінансової політики, яка являє собою сукупність рішень, що приймаються суб'єктами економіки з приводу формування, розподілу й перерозподілу, а також використання коштів відповідно до поточних і стратегічних завдань цього суб'єкта. Удосконалено системний підхід до забезпечення державного регулювання

фінансової безпеки суб'єктів господарювання як власної фінансової стратегії, яка містить дві взаємопов'язані підсистеми, а саме: загальнодержавні фінанси (забезпечують потреби розширеного відтворення на рівні народного господарства в цілому) і фінанси господарюючих суб'єктів (використовуються для забезпечення відтворювального процесу грошовими коштами на мікрорівні), що передбачає застосування граничних значень індикаторів фінансової безпеки держави у сфері грошового обігу; платіжно-розрахунковій сфері; банківській сфері; страховій сфері; бюджетній сфері, що забезпечить стабільне фінансування суспільних потреб і перерозподіл грошових коштів в економіці.

3. У Державній стратегії забезпечення державного регулювання фінансової безпеки зазначено, що без забезпечення заданого рівня критеріїв фінансової безпеки практично неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед країною, як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному плані. Обґрунтовано методичні підходи до оцінювання ефективності реалізації державного регулювання фінансової безпеки, що передбачають збереження експортно-сировинної моделі розвитку країни, враховуючи національні інтереси на засадах захищеності, а саме: особистості, соціально-економічної, військово-політичної стабільності суспільства, збереження цілісності держави, – що забезпечить розвиток цільової підтримки експортно-орієнтованих виробництв, застосування інструментів стимулювання зовнішньофінансової діяльності малого й середнього бізнесу.

4. Процес фінансової глобалізації супроводжується державним дерегулюванням, якому властиво послаблення регулятивної функції держави й зниження рівня ефективності застосування державних обмежень у фінансовій сфері. Удосконалено концептуальні положення фінансово-бюджетної безпеки, що передбачають механізм державного управління ризиками у фінансовій сфері за напрямками: бюджетно-податкове регулювання (забезпечення відповідними фінансовими ресурсами наявної державної програми соціально-економічного розвитку); грошово-кредитно-банківська система (зміна

грошової маси, процентних ставок, бюджетне стимулювання); валютно-грошова політика (макроекономічна стабілізація), – що забезпечить захист національних інтересів держави у разі виникнення та поглиблення загроз у фінансовій сфері.

5. Основною європейською формою об'єднання, у тому числі банків, традиційно є не злиття й поглинання, а стратегічні альянси, за яких компанії об'єднують свої ресурси та зусилля для досягнення спільних цілей, не поступаючись при цьому власною незалежністю. При цій формі інтеграції реалізовано такі «європейські принципи», як самостійність у веденні бізнесу й прагнення до кооперації. Розвинуто підхід до формування державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в умовах євроінтеграції, який, на відміну від раніше існуючого, базується на принципах: міжнародного маркетингу; міжнародного форфейтингу; державного регулювання страхової діяльності, що забезпечить інтеграцію в світову економіку завдяки концентрації банківського капіталу за допомогою злиття та поглинання.

6. Ефективне використання державних фінансових коштів і матеріальних ресурсів є умовою нормальної господарської діяльності, здійснення державних соціально-економічних програм і забезпечення економічної безпеки країни, зрештою, стабільності держави. Запропоновано визначення державного фінансового контролю як системи заходів, спрямованих на виявлення відхилень від прийнятих стандартів законності (означає неухильне й точне дотримання норм і правил, встановлених чинним законодавством, усіма органами), доцільності (єдність правових основ контрольної-ревізійної та експертно-аналітичної діяльності, здійснюваної в межах державного фінансового контролю) й ефективності (санкції, що передбачають заходи впливу на правопорушника) управління фінансовими ресурсами та іншою державною власністю, а за наявності таких відхилень – на своєчасне вжиття відповідних коригувальних і превентивних заходів з метою вдосконалення елементів державного фінансового контролю, які базуються на

виявленні відхилень, доцільності, ефективності управління фінансовими ресурсами. Ефективне використання державних фінансових коштів і матеріальних ресурсів є умовою ефективної господарської діяльності, реалізації державних соціально-економічних програм і забезпечення економічної безпеки країни, а в кінцевому підсумку – стабільності держави.

7. Держава є головним соціальним інститутом забезпечення безпеки особистості й суспільства. Для реалізації своєї функції – захисту національних інтересів – державні органи повинні бути наділені певними повноваженнями, ресурсами, силами й засобами. Обґрунтовано інституційно-правовий механізм регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання шляхом доцільності створення Єдиної інформаційної системи, яка базується на синтезі принципів державного управління фондовим ринком та компонентів, а саме: інституційного; правового (основи взаємодії банківської системи з державними органами банківського, валютного, фінансового контролю); інформаційного (відомості про надходження доходів і виконання різних рівнів бюджету; відомості про податковий облік платників податків; відомості про податкові правопорушення; відомості про сплату різних митних платежів).

8. Розвинуто функціонально-цільовий механізм державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання за такими складовими: функціонально-цільовою (посилення вимог до систем страхування ризиків з різних видів діяльності кредитних установ, збільшення ролі саморегульованих організацій банківського співтовариства, пріоритетність розвитку національних банків, регулювання банківського аудиту на законодавчому рівні, дотримання принципів соціальних зобов'язань держави); організаційно-економічною (фінансове забезпечення соціальної діяльності держави; диференційоване застосування регулюючих механізмів грошово-кредитної політики); транснаціоналізацією (об'єднання капіталів, злиття, взаємне придбання активів, створення глобальних маркетингових конкурентних стратегій, систем глобальних кореспондентських відносин та рахунків).

9. Значення розвитку економіки країни у сфері зовнішньої торгівлі з метою забезпечення економічної безпеки важко переоцінити. Одним з фінансових ресурсів, що сприяють соціально-економічному розвитку держави, є формування інвестиційних коштів у вигляді свого роду резерву для вкладення в економічну діяльність. Обґрунтовано організаційно-економічний механізм державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання, який базується на зовнішньоторговельній інтеграції. Конкретизовано реальну форму досконалої конкуренції, головний критерій якої покладено в основу формування й здійснення науково обґрунтованої економічної політики конкуренції. Обґрунтовано вдосконалення оподаткування зовнішньої торгівлі у сфері митного регулювання шляхом застосування системного або змішаного підходу, що враховує переваги й недоліки всіх концепцій з метою захисту національних економічних і фінансових інтересів держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України. – Х. : Одісей, 2003.
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000. №2121-III (в редакції від 27.03.2001) // zakon1.rada.gov.ua.
3. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 №2343-XII (в редакції від 28.02.2002 // zakon1.rada.gov.ua.
4. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 №679-XIV (в редакції від 27.02.2004) // zakon1.rada.gov.ua.
5. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 05.04.2001 №2374-III // zakon1.rada.gov.ua.
6. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 №964-IV (із змінами, внесеними згідно із Законом №3200-IV від 15.12.2005) // zakon1.rada.gov.ua.
7. Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 31.10.2008 №639-VI // zakon1.rada.gov.ua.
8. Питання Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку: Указ Президента України від 19.05.1999 №523/99 (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента України від 21.02.2000 №271/2000) // zakon1.rada.gov.ua.
9. Питання Державної митної служби: Указ Президента України від 24.08.2000 №1022/2000 // zakon1.rada.gov.ua.
10. Положення про Міністерство фінансів України: Указ Президента України від 26.08.1999 №1081/99 // zakon1.rada.gov.ua.
11. Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 15.12.1999 №1573/99 // zakon1.rada.gov.ua.
12. *Адамс Р.* Основы аудита / Пер. с англ.; Под ред. Я. В. Соколова. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1995. – 398 с.

13. *Акерлоф Дж. А.* Поведенческая макроэкономика и макроэкономическое поведение: Нобелевская лекция 8 декабря 2001 года // *Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: В 5 т. / Сопред. научно-ред. совета Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов. – Т. 5: Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов: В 2 кн. / Отв. ред. Г. Г. Фетисов. – Кн. 2. – М. : Мысль, 2005. – С. 444–483.*

14. *Акофф Р.* Планирование будущего корпорации. – М. : Прогресс, 1985.

15. *Александров В. В., Задорожный Г. В., Юрченко О. Е.* Финансово-кредитная система как фактор экономической безопасности транзитивного общества. – Харьков : Харьковский национальный ун-т им. В. Н. Каразина, 2002. – 235 с.

16. *Андрощук Г. А., Крайнев П. П.* Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны : Монография. – К. : Ин Юре, 2000. – 400 с.

17. *Апатова Н.* Методологические основы исследования информационной экономики // *Экономика Украины. – 2005. – № 7. – С. 58–64.*

18. *Ареф'єва О. В.* Реструктуризація системи управління фінансовими ресурсами підприємства // *Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 11–12. – С. 17–26.*

19. *Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б.* Планування економічної безпеки підприємств. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 170 с.

20. *Архипов А., Городецкий А., Михайлов Б.* Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения // *Вопросы экономики. – 1994. – № 12.*

21. *Афанасьев В. Г.* Системность и общество. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.

22. *Ашуев А. М.* Бенчмаркінг та фінансово-інвестиційна діяльність підприємства // *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи*

України : Збірник наук. праць. – Т. 9. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2004. – С. 295–300.

23. *Ашуєв А. М.* Бенчмаркінг як інструмент антикризового управління підприємством // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 4. – С. 46–47.

24. *Ашуєв А. М.* Інформаційні технології в операційному бенчмаркінгу // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 9. – С. 5–10.

25. *Базиліук А. В., Коваленко С. О.* Тіньова економіка в Україні. – К. : НДЕІ Мінекономіки України, 1998.

26. *Барановський О. І.* Фінансова безпека : монографія / Інститут економічного прогнозування. – К. : Фенікс, 1999.

27. *Белінська Я. В.* Теоретичні засади аналізу валютних ризиків // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 10. – С. 34–40.

28. *Білорус О.* Глобалізація і національна стратегія України // www.skobar.ru.

29. *Бланк И. А.* Концептуальные основы финансового менеджмента. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2003. – 448 с.

30. *Бланк И. А.* Управление финансовой безопасностью предприятия. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.

31. *Бланк И. А.* Управление финансовой стабилизацией предприятия. – К. : Ника-Центр, Эльга, 2003. – 496 с.

32. *Бовтік А.* Бізнес-план як інструмент стратегічного управління // Круглий стіл. – 2004. – № 3. – С. 9–14.

33. *Брегін Н. А., Бритченко І. Г.* Механізм оцінки й управління фінансовими ризиками підприємств : Монографія. – Донецьк : ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2004. – 172 с.

34. *Бритченко И. Г.* Банковское рыноковедение : Учеб. пособие / Под ред. проф. М. И. Белявцева. – Донецк : ДонГУЭТ, 2004. – 547 с.

35. *Варналій З.* Проблеми і шляхи забезпечення економічної безпеки України // Економіка і управління. – 2001. – № 1. – С. 18–29.

36. *Василенко В. А.* Менеджмент устойчивого развития предприятий :

Монографія. – К. : Центр учебной литературы, 2005. – 648 с.

37. *Васильців Т. Г.* Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : Монографія. – Львів : Арал, 2008. – 386 с.

38. *Васильців Т. Г., Волошин В. І., Гуменюк А. М.* Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва : Монографія. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2009. – 248 с.

39. *Ведерникова Е. Д.* Развитие монетарной сферы развитых стран // www.franko.lviv.ua/library/conf_040696.htm.

40. *Винарик Л. С., Щедрин А. Н., Васильева Н. Ф.* Информационная экономика: становление, развитие, проблемы / НАН Украины, Ин-т экономики промышленности. – Донецк, 2002. – 312 с.

41. *Власюк О. С.* Можливості застосування аналітичного планування для обґрунтування та підготовки рішень на вищих рівнях управління. – К. : НІСД, 1995.

42. *Воробьев Е. М.* Проблемы экономической безопасности в странах рыночной трансформации // Вісник ХДУ. – Економічна серія. – 1999. – № 3446. – С. 162–166.

43. *Воропай Н. И., Славин Г. Б., Чельцов М. Б.* Энергетическая безопасность – важнейшая составляющая и основа экономической безопасности // Вісник Укр. будинку екон. і наук.-техн. знань. – 1998. – № 6.

44. *Гальчинський А. С.* Криза і цикли світового розвитку. – К. : АДЕФ-Україна, 2009. – 329 с.

45. *Геєць В. М.* Економічна динаміка та монетарна політика // Стратегія монетарної політики: проблеми вибору та застосування : Матеріали науково-практичної конференції 25–26 квітня 2002 року. – К. : НБУ, Ін-т екон. прогнозування НАН України, 2002. – 269 с.

46. *Герасименко С. С., Головач Н. А.* Передбачення фінансового стану підприємства при оцінці його здатності до продовження діяльності // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 4. – С. 2–4.

47. *Гладченко Т. М.* Економічна безпека підприємницької діяльності //

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наук. праць. – Вип. 26. – К. : ВПЦ «Київський університет», Інститут міжнародних відносин, 2001. – С. 295–299.

48. *Горячева К. С.* Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 9. – С. 43–49.

49. *Горячева К. С.* Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : Збірник наук. праць. – Т. 9. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2004. – С. 288–295.

50. *Горячева К. С.* Фінансова безпека підприємства // Єрмошенко М. М., Єрохін С. А., Стороженко О. А. Фінансовий менеджмент : Курс лекцій / За наук. ред. д.е.н., проф. М. М. Єрмошенка. – К. : Національна академія управління, 2004. – 506 с.

51. *Горячева К. С.* Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки // Економіст. – 2003. – № 8. – С. 65–67.

52. *Губський Б. В.* Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення. – К., 2001. – 122 с.

53. *Дайле А.* Практика контролінга / Пер. с нем. – М. : Финансы и статистика, 2003.

54. *Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І.* Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : Навч. посібник. – Харків : Фоліо, 2002. – 285 с.

55. Деньги, кредит, банки : Учебник / Под ред. О. И. Лаврушина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 464 с.

56. Динаміка зростання та ризику нестабільності економіки України в 2008 році / Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін. – К. : НІСД, 2008. – 108 с.

57. *Довбенко М.* Криза економіки – не криза науки : Монографія. – К. : Академія, 2009. – 304 с.

58. *Долан Е. Дж., Кэмпбелл К. Д., Кэмпбелл Р. Дж.* Деньги, банковское

дело и денежно-кредитная политика. – СПб. : Санкт-Петербург Оркестр, 1994.

59. *Дронов Р.* Подходы к обеспечению экономической безопасности // Экономист. – 2001. – № 2. – С. 42–45.

60. *Дятлов С.* Информационные основы экономических отношений // Гуманитарные науки. – 1998. – № 2. – С. 25–34.

61. *Евтух А. Т.* Информационная эпоха и актуальные проблемы экономики // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 12. – С. 5–16.

62. Економічна безпека держави : Підручник / Під ред. проф. Б. Кравченка. – К., 1994.

63. Економічна безпека: проблема і стратегія забезпечення в Україні. – Х. : ХІБМ, 1998.

64. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін.; За заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2009. – 142 с.

65. Економічні аспекти реструктуризації оборонно-промислового комплексу України з використанням потенціалу НАТО та її країн-членів: Препринт наукової доповіді / Єрмошенко М. М., Єрохін С. А., Курочкін Г. Ф., Горячева К. С. та ін. – К. : Національна академія управління, 2004. – 72 с.

66. *Єрмошенко Н. Н.* Механизм управления научно-техническим прогрессом в регионе : Научная монография. – К. : Наукова думка, 1985. – 191 с.

67. *Єрмошенко М. М.* Безпека фінансова // Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В. С. Стельмах (голова) та ін. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.

68. *Єрмошенко М. М.* Засади стратегічного планування фінансової безпеки держави // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : Збірник наук. праць. – Т. 6. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2002. – С. 19–24.

69. *Єрмошенко М. М.* Інформація в системі виробничих відносин // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 10. – С. 66–73.
70. *Єрмошенко М. М.* Комерційна діяльність посередницьких організацій : Навч. посібник. – 2-ге вид. – К. : Національна академія управління, 2006. – 348 с.
71. *Єрмошенко М. М.* Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 309 с.
72. *Єрмошенко М. М., Горячева К. С., Ашуєв А. М.* Економічні та організаційні засади забезпечення фінансової безпеки підприємства : Препринт наукової доповіді. – К. : Національна академія управління, 2005. – 78 с.
73. *Єрмошенко М. М., Єрохін С. А., Стороженко О. А.* Фінансовий менеджмент : Курс лекцій / За наук. ред. д.е.н., проф. М. М. Єрмошенка. – К. : Національна академія управління, 2004. – 506 с.
74. *Єрохін С. А.* Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : Наукова монографія. – К. : Світ знань, 2002. – 528 с.
75. *Жаліло Я. А.* Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві // Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наук. праць. – Вип. 26. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», Ін-т міжнарод. відносин, 2001. – С. 24–27.
76. *Жаліло Я. А.* Економічна стратегія держави у нестабільних економічних системах. – К. : НІСД, 1998.
77. *Жаліло Я. А.* Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К. : Сантисанга, 2001. – С. 141–142.
78. *Зарубинский В. М., Зарубинская Н. С.* Финансовое управление предприятием на основе использования открытой информации // Актуальні

проблеми економіки. – 2002. – № 12. – С. 31–41.

79. *Зяцьковський І. В.* Бюджетування як основа впровадження контролінгу на підприємстві // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 4. – С. 48–51.

80. *Иванов А. В., Шлыков В. В.* Экономическая безопасность предприятия. – М. : Вираз-Центр, 1995. – 40 с.

81. *Илларионов А.* Критерии экономической безопасности // Вопросы экономики. – 1998. – № 10.

82. *Ильяшенко С. Н.* Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12–19.

83. *Иващенко П. О.* Економічна безпека в системі національної безпеки України // Ринкова трансформація економіки : Зб. наук. праць. – Вип. 3. – Харків, 1998.

84. *Карпінський Б. А., Герасименко О. В.* Збалансованість фінансової системи: можливості досягнення та перспективи регулювання // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 11. – С. 45–53.

85. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. – М. : ГУВШЭ, 2000. – 608 с.

86. *Клейнер Г. Б., Качалов Р. М.* Экономическая стратегия и экономическая безопасность предприятия / Тези докл. 20-й Международной конференции «Системное моделирование социально-экономических процессов». – Ч. 2. – Воронеж : ВГУ, 1998.

87. *Клейнер Г. Б., Тамбовцев В. Л., Качалов Р. М.* Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность. – М. : Экономика, 1997.

88. *Клименко В. В.* Фондовый рынок у контексті фінансової безпеки держави // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 4. – С. 21–26.

89. *Климова Н. І.* Фінансове планування як важливий інструмент управління корпоративними фінансами // Проблеми і перспективи розвитку

банківської системи України : Збірник наук. праць. – Т. 8. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2003. – С. 251–254.

90. *Ковалев Д., Сухорукова Т.* Экономическая безопасность предприятия // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48–52.

91. *Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М.* Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : Монографія. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.

92. *Козьменко С. М., Шпиг Ф. І., Волошко І. В.* Стратегічний менеджмент банку : Навчальний посібник. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 734 с.

93. *Колосов А. В.* Экономическая безопасность. – М. : Финстатин форм, 1999.

94. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А. М. Карминский, Н. И. Оленев, А. Г. Примак, С. Г. Фалько. – 2-е изд. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 256 с.

95. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Голос України. – 4.02.1997.

96. Концепція економічної безпеки України / Кер. проекту В. М. Геєць. – К. : Ін-т екон. прогнозування. – К. : Лотос, 1999. – 56 с.

97. *Костирко Л. А.* Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства : Монографія. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – 240 с.

98. *Костирко Л. А.* Стратегія фінансово-економічної діяльності господарюючого суб'єкта: Методологія і організація : Монографія. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. – 560 с.

99. *Кубушкин Н. И.* Основы менеджмента. – Минск : Новое знание, 2001.

100. *Лень Г. С.* Методологія аналізу та запобігання фінансовим ризикам підприємства // Наукові праці НДФІ. – 2000. – № 9. – С. 99–105.

101. *Лень Г. С.* Стратегічне планування як складова частина фінансового механізму підприємства // Стратегія економічного розвитку України : Наук. зб. – Вип. 7 / Голов. ред. О. П. Степанов. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 409–420.
102. *Лигоненко Л. А.* Антикризисное управление: современное состояние, методическое и кадровое обеспечение // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 4. – С. 59–62.
103. *Ліпкан В. А.* Безпекознавство : Навч. посібник. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 208 с.
104. *Лузин А., Ляпунов С.* Современный подход к реструктурированию предприятий // Компьютерная неделя. – 1999. – № 18 (192). – С. 43–47.
105. *Лукін Д. А., Мазило Т. В.* Головні напрямки вдосконалення ринку векселів в Україні // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : Збірник наук. праць. – Т. 8. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС, 2003. – С. 274–279.
106. *Лукінов І.* Пріоритетна політика держави в технологічних перетвореннях // www.rada.kiev.ua.
107. *Ляхович Е.* Економічний націоналізм // Вісник. – Т. 2, Кн. 6. – Львів, 1933.
108. Малий бізнес: стійкість та компенсаторні можливості : Монографія / Козаченко Г. В., Воронкова А. Е., Медяник В. Ю., Назаров В. В. – К. : Лібра, 2003. – 328 с.
109. *Мельник Л. Г.* Информационная экономика. – Сумы : Университетская книга, 2003. – 288 с.
110. *Мельянцеv В.* Информационная революция «новой экономики» // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 2. – С. 3–10.
111. *Мильнер Б. З.* Теория организаций. – М. : ИНФРА-М, 1998.
112. *Михайлова Е. А.* Основы бенчмаркинга. – М. : Юристь, 2002.
113. *Мишкін Ф. С.* Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Стасишин. – К. : Основи,

1998. – 963 с.

114. Моніторинг «Економічна криза в Україні: наслідки та ефективність антикризової політики». Листопад 2008 року. – К. : Центр економічного розвитку, 2008.

115. *Морозюк Ю. В.* Экономическая безопасность социально-экономических систем. – М. : Штыкова М. А., 2000.

116. *Мунтіян В. І.* Економічна безпека України. – К. : Вид-во КВІЦ, 1999. – 462 с.

117. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця та ін. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

118. Національна безпека України, 1994–1996 рр.: Наукова доповідь. – К. : НІСД, 1997.

119. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.

120. Отчет о мировом развитии. 2004 // www.loc.gov.

121. *Павловський М.* Засади національної безпеки України на перехідному етапі // Голос України. – 3.04.1997.

122. *Павловський М.* Стійкість економічної системи // Віче. – 2001. – № 2. – С. 15–23.

123. *Пастернак-Таранушенко Г.* Результати дослідження шляхів забезпечення економічної безпеки України // Економіка України. – 1999. – № 2.

124. *Пастернак-Таранушенко Г., Лобза Г.* Економічна безпека підприємства в умовах ринку // Вісник НАН України. – 1994. – № 7–8.

125. *Плосконос Г. М.* Механізм управління техногенною безпекою підприємства: Дис. ... канд. екон. наук. – К. : Національний авіаційний університет, 2003. – 180 с.

126. *Покотиленко Р. В.* Механізм формування та забезпечення економічної безпеки: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. – Донецьк : Ін-т

економіки промисловості НАН України, 2003. – 20 с.

127. *Пономаренко В. С., Клебанова Т. С., Чернова Н. Л.* Экономическая безопасность региона: анализ, оценка, прогнозирование : Монография. – Х. : Инжэк, 2004. – 144 с.

128. *Портер М.* Конкуренція. – М. : Вільямс, 2001.

129. Проблеми економічної безпеки в Україні : Аналітична доповідь. – К. : УЦЕПД, 1997.

130. Проект Концепції розвитку Міністерства фінансів України. – К. : НДФІ, 1997.

131. Реалії економічної кризи: чи є підстави для оптимізму? / Жаліло Я. А., Покришка Д. С., Бабанін О. С. та ін. – К. : НІСД, 2009. – 128 с.

132. *Ревенко О. В.* Розвиток підприємства як економічна категорія // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2005. – № 2, Ч. 2. – С. 175–178.

133. *Ревенчук П.* Планування як чинник економічної безпеки фірми // Вісник ЛКА. – 2002. – Вип. 12. – С. 243–246.

134. *Реймерс Н. Ф.* Азбука природы: микроэнциклопедия биосферы. – М. : Знание, 1980. – 207 с.

135. *Семиноженко В. П.* Доктрина економіки знань-2008 (проект) // www.semynozhenko.net/ufv/files/ec_znan.doc.

136. *Сенчагов В.* О сущности и основах стратегии экономической безопасности России // Вопросы экономики. – 1995. – № 1. – С. 97–106.

137. *Славин Б.* Информационное общество и рыночные отношения // Проблемы теории и практики управления. – 2007. – № 7. – С. 55–63.

138. *Славин Г. Б., Чельцов М. Б.* Энергетическая безопасность: термины и лозунги / Под ред. М. И. Воропая. – Иркутск, 1999. – 31 с.

139. *Соснин А. С., Прыгунов П. Я.* Менеджмент безопасности предпринимательства : Учеб. пособие. – К. : Изд-во Европ. ун-та, 2002. – 357 с.

140. *Спенс А. М.* Передача сигналов в ретроспективе и информационная

структура рынков: Нобелевская лекция 8 декабря 2001 года // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: В 5 т. / Сопред. научно-ред. совета Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов. – Т. 5: Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов: В 2 кн. / Отв. ред. Г. Г. Фетисов. – Кн. 2. – М. : Мысль, 2005. – С. 484–534.

141. Стан економічної безпеки України. – 2008. – № 10 / Департамент макроекономіки // me.gov.ua/file.link.126755/file/Ekbez_I.08.doc.

142. Статистика // www.bank.gov.ua.

143. Статистичний щорічник України // www.rada.kiev.ua.

144. *Степанов П.* Актуальные проблемы экономического управления банковской сферой // www.shpl.ru.

145. *Стиглиц Дж. Е.* Информация и смена парадигмы в экономической науке: Нобелевская лекция 8 декабря 2001 года // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: В 5 т. / Сопред. научно-ред. совета Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов. – Т. 5: Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов: В 2 кн. / Отв. ред. Г. Г. Фетисов. – Кн. 2. – М. : Мысль, 2005. – С. 535–629.

146. *Стиглиц Дж. У.* Революция девяностые. Семена развала / Пер. с англ. и примеч. Г. Г. Пирогова. Вступит. статьи Г. Ю. Семигина и Д. С. Львова. – М. : Современная экономика и право, 2005. – 424 с.

147. Стратегія забезпечення економічної безпеки України: Проект. – К. : РНБО України, 1999.

148. *Сунцова О. О.* Фінансові аспекти соціально-економічного розвитку держави та її регіонів : Монографія. – К. : Міністерство освіти і науки України, УкрІНТЕІ, 2009. – 300 с.

149. *Сухорукова Т.* Проблема экономической безопасности предприятия // Бизнес-информ. – 1998. – № 19. – С. 43–46.

150. *Тамбовцев В.* Объект экономической безопасности России // Вопросы экономики. – 1994. – № 12.

151. *Терещенко О. О.* Теоретичні основи антикризового управління

фінансами підприємств // Стратегія економічного розвитку України : Наук. збірник. – Вип. 4 / Відп. ред. О. П. Степанов. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 250–262.

152. *Тиллес А.* Экономика монетарных процессов // www.palmbook.ru.

153. *Ткаченко А. О., Милославський С. В.* Історія розвитку правового регулювання та застосування векселя у банківській діяльності // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : Збірник наук. праць. – Т. 6. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2002. – С. 193–206.

154. *Тобин Дж.* Глобальная экономика // www.russ.ru.

155. *Тхор С. А.* Система показателей оценки и анализа экономической устойчивости предприятия // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2005. – № 2, Ч. 1. – С. 217–223.

156. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К. : Основа, 2006. – 592 с.

157. *Уолт К.* Ключевые показатели менеджмента: как анализировать, сравнивать и контролировать данные, определяющие стоимость компании / Пер. с англ. – М. : Дело, 2001.

158. *Ухватов Д.* Постановка управлінського обліку і бюджетування // Круглий стіл. – 2004. – № 4. – С. 26–27.

159. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

160. Финансовый менеджмент / Под ред. Е. И. Шохина. – М. : ИД ФБК-ПРЕСС, 2002.

161. Финансовый менеджмент: теория и практика / Под ред. Е. С. Стояновой. – М. : Перспектива, 2002.

162. Финансовый менеджмент : Учебник / Под ред. А. М. Ковалевой. – М. : ИНФРА-М, 2002.

163. Фінансово-банківська система України у європейському вимірі: 36 ст. – К. : Козаки, 2002. – 224 с.

164. *Фокіна Н. П.* Методика виявлення загрози банкрутства

підприємств за оцінкою показників фінансового стану // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 7. – С. 56–61.

165. *Фокіна Н. П., Бокій В. І.* Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 8. – С. 111–114.

166. *Фридлянов В.* Интеграция монетарной сферы // www.shpl.ru.

167. *Хикс Д. Р.* Стоимость и капитал // www.libfl.ru.

168. *Хлістунова Н. В.* Фінансові ризики і платоспроможність підприємств // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 7. – С. 63–68.

169. *Ходжаян А. О.* Боргова політика і її роль в забезпеченні макроекономічної стабільності // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 220–228.

170. *Холод З. М., Штангрет А. М.* Методологічні аспекти антикризового управління // Економіка промисловості. – 2002. – № 2. – С. 23–27.

171. *Хоминич И. П.* Финансовая стратегия компаний : Науч. изд. – М. : Изд-во Рос. экон. акад., 1998. – 156 с.

172. *Храмов В.* Українсько-російські відносини: моделі національної безпеки // Віче. – 2000. – № 3.

173. *Целуйко О. І.* Особливості державного фінансового контролю в забезпеченні національної безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2018. № 4. URL: www.dy.nauka.com.ua/pdf/4_2018/100.pdf

174. *Целуйко О. І.* Основні напрямки фінансової безпеки в межах здійснення фінансового контролю. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2019. № 4. URL: www.dy.nauka.com.ua/pdf/4_2019/92.pdf

175. *Целуйко О. І.* Особливості державного регулювання фінансової безпеки, як фактора забезпечення національних інтересів державні. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 9. С. 143–146.

176. *Целуйко О. І.* Особливості державного регулювання банківської

системи в умовах євроінтеграції. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 262–270. doi.org/10.32840/pdu.2021.1.39.

177. *Целуйко О. І.* Механізми державного регулювання ринкової капіталізації банківської системи. *Право та державне управління*. 2021. № 2. С. 221–227.

178. *Чернявская Е. И.* Предприятие как организация // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 2. – С. 3–7.

179. *Човушян Э. О., Сидоров М. А.* Управление риском и устойчивое развитие. – М. : Изд-во РЭА им. Г. В. Плеханова, 1999. – 528 с.

180. *Чорнодід І. С.* Економічна безпека як категорія економічної теорії // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 11. – С. 12–19.

181. *Шевчук В. О.* Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (проблеми теорії, організації, методології) : Монографія. – К. : Київ. держ. торг.-екон. ун-т, 1998. – 371 с.

182. *Шершньова З. Є., Оборська С. В.* Стратегічне управління. – К. : КНЕУ, 1999.

183. *Шлемко В. Т., Бінько І. Ф.* Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

184. *Шлыков В.* Экономическая безопасность предприятия // Рес., информ., снабж., конкур. – 1997. – №6. – С. 61–63.

185. *Шлыков В. В.* Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия : Науч. издание. – СПб. : СПб ун-т России, Рязан. ин-т права и экономики МВД России, 1999. – 138 с.

186. *Эклунд К.* Эффективная экономика. Шведская модель // rslib.nsc.ru.

187. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов / Гусев В.С. и др. – СПб. : Очарованный странник, 2001.

188. Экономическая безопасность предприятия (фирмы) / Зубик В. Б., Зубик Д. В., Седегов Р. С., Абдула А.; Под ред. Р. С. Седегова, М. И. Плотницкого, А. С. Головачева. – Минск : Высшая школа, 1998.

189. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения. – К. : Либра, 1999. – 324 с.
190. Экономическая безопасность хозяйственных систем : Учебник / Под ред. А. В. Колосова. – М. : Изд-во РАГС, 2003.
191. Экономическая безопасность: Производство-Финансы-Банки / Под ред. В. К. Сенчагова. – М. : Финстатинформ, 1998. – 621 с.
192. Экономическая и национальная безопасность : Учебник / Под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Экзамен, 2004. – 768 с.
193. *Юзвішін І. Й.* Інформаціологія або закономірності інформаційних процесів та технологій в мікро- та макросвітах Всесвіту. – Луганськ, 1999. – 202 с.
194. Япония: смена модели экономического роста // www.weo.ru.
195. *Ястремський О. І.* Моделювання економічного ризику. – К. : Либідь, 1992. – 176 с.
196. *Abba P.L.* Functional Finance and Federal Debt // *Social Research* 10 (February 1943): 38–51.
197. *Balazs K.* Innovation Potential Embodied in Research Organization in Central and Eastern Europe // *Social Studies of Science*. – 1995. – Vol. 25, No 4. – P. 31–40.
198. *Boyle J., Limmack R. J.* Managerial finances. – С., 2003.
199. *Chung P.* Money, banking and income. – С., 2004. – 343 p.
200. *Clower R. W.* Monetary Theory. – Н., 1969. – 487 p.
201. *Coghlan R.* Money, credit and the economy. – Р., 2003.
202. *Cook T. Q.* Instruments of the Money Market. – Р., 2003. – 263 p.
203. Cost – Benefit Analysis. – L., 2002. – P. 41–49.
204. *De Menil G.* The State of Economic Reform in Ukraine. – С., 2004. – 278 p.
205. Die politischen Parteien in der Ukraine // www.americasliberary.dov.
206. *Feldstein M.* Capital Formation. – L., 2003. – 617 p.
207. Finanz-Controlling: Finanzplanung und- Kontrolle zur finanziellen

Unternehmensfuerunf / Von G. Mensch. – Muenchen; Wien: Oldenburg, 2001.

208. *Frausum Y.* Privatization and Industrial in Ukraine. – B., 2003. – P. 21–45.

209. *Friedman M., Schwartz F.* Money and Business Cycles // Review of Economics and Statistics 45, Supplement (February 1963). – P. 32–64.

210. *Hansen A. H.* Strategic Management. Monetary Theory // www.americaslibrary.gov.

211. *Horvath P.* Controlling. – Muenchen: Vahlen, 1979. – S. 447.

212. Introduction to Normative Economics. – W., 2000. – P. 44–57.

213. *Kim T.* International money and banking. – London and New York, 1993. – 416 p.

214. *Labert D.* La defence de l,economie: la conjugaison des efforts del, Etat, de l,entreprise et d,individu // Strategique. – 1990. – № 2. – P. 83–98.

215. *Lakshman A.* The Ukrainian term structure as a predictor of real economic activity. – C., 2003. – 353 p.

216. *Lukinov I.* Economic transformations. – Moscow, 2002. – 546 p.

217. *Schumpeter J.A.* Economic Doctrine and Method: An Historical Sketch // www.americaslibrary.gov.

218. *Sen A.K.* On Economic Inequality. – G., 2003. – 115 p.

219. *Volkart R.* Strategische Finanzpolitik. – 2., ueberarb. und erw. Aufl. – Zuerich: Versus, 1998.

220. *Wiener N.* Homeostasis in the Individual and Specialty // Journal of the Franclin (Praline) Institute. – 1951. – Vol. 251. – P. 65–68.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань фінансової політики і банківської діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-21-37, факс: 255-24-25

№ 03-38/4-102(131734)

"17" липня 2019 р.

**Довідка про впровадження
результатів наукових досліджень Целуйко Олексія Івановича
за темою «Механізми державного регулювання фінансової безпеки
суб'єктів господарювання»**

Практичні рекомендації автора використані Комітетом з питань фінансової політики і банківської діяльності Верховної Ради України під час інституційно-правового механізму регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання за рахунок створення Єдиної інформаційної системи, яка базується на синтезі принципів державного управління фондовим ринком (публічності, щодо вимог до випуску та фінансового забезпечення різних типів цінних паперів; функціональності - об'єднання всіх органів на основі національних інтересів) та компонентів, а саме: інституційному (система державних органів і установ, що забезпечують фінансову безпеку держави); правовому (основи взаємодії банківської системи з державними органами банківського, валютного, фінансового контролю); інформаційному (відомості про надходження доходів і виконання різних рівнів бюджету; відомості про податковий облік платників податків; відомості про податкові правопорушення; відомості про сплату різних митних платежів).

**Перший заступник
Голови Комітету**

М. В. Довбенко

17.02.2021 р. № 357

Довідка
про впровадження результатів наукових досліджень
Целуйко Олексія Івановича
за темою «Механізми державного регулювання фінансової безпеки
суб'єктів господарювання»

Результати дослідження щодо обґрунтування функціонально-цільового механізму державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання за наступними складовими: функціонально-цільова (посилення вимог до систем страхування ризиків з різних видів діяльності кредитних установ, збільшення ролі саморегульованих організацій банківського співтовариства, пріоритетність розвитку національних банків, регулювання банківського аудиту на законодавчому рівні, дотримання принципів соціальних зобов'язань держави); організаційно – економічна (фінансове забезпечення соціальної діяльності держави; диференційоване застосування регулюючих механізмів грошово-кредитної політики); транснаціоналізація (об'єднання капіталів, злиття, взаємне придбання активів, створення глобальних маркетингових конкурентних стратегій, систем глобальних кореспондентських відносин та рахунків).

Президент,
д.е.н., професор
Академік УАН

В.А. Щелкунов

вул. Рейтарська, 19-б, м. Київ, 01030, Україна
 Тел.: (044) 234 42 73, Факс: (044) 270 68 29
 www.iccu.org e-mail: office@iccu.org

19-b, Reyarskaya Str., Kiev, Ukraine, 01030
 T +380 44 234 42 73, F +380 44 270 68 29
 www.iccu.org e-mail: office@iccu.org

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
(Мінфін)

вул. М. Грушевського 12/2 м. Київ 01008 тел. (044) 206-59-47, факс 425-90-26
e-mail: infomf@minfin.gov.ua. код ЄДРПОУ 00013480

№ _____

На № _____ від _____

Довідка

*про впровадження результатів наукових досліджень
Целуйко Олексія Івановича за темою «Механізми державного
регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання»*

Міністерством фінансів України використані пропозиції щодо запровадження системного підходу до забезпечення державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання як власної фінансової стратегії, яка містить дві взаємопов'язані підсистеми, а саме: загальнодержавні фінанси (забезпечують потреби розширеного відтворення на рівні народного господарства в цілому) та фінанси господарюючих суб'єктів (використовуються для забезпечення відтворювального процесу грошовими коштами на макрорівні), що передбачає застосування граничних значень індикаторів фінансової безпеки держави в: сфері грошового обігу; платіжно-розрахунковій сфері; банківській сфері; страховій сфері.

Заступник Міністра

Ю. ГЕЛЕТІЙ

Міністерство фінансів України
14098-11/Б-1501/1452 від 08.08.2019 р.

Від «6» 12 2020 р. № 65-12

ДОВІДКА

про впровадження у навчальний процес результатів дисертаційного
дослідження Целуйко Олексія Івановича

за темою «Механізми державного регулювання фінансової безпеки суб'єктів
господарювання в Україні»

Ректорат Державного університету інфраструктури і технологій засвідчує,
що розробки Целуйко О.І. за темою “Механізми державного регулювання
фінансової безпеки суб'єктів господарювання в Україні” знайшли застосування
при підготовці магістрів з економіки та державного управління.

Матеріали дисертації використані при підготовці програм навчальних
курсів: «Державне регулювання економіки», «Державне та регіональне
управління», «Державне регулювання економіки».

Ректор

Брайковська

Н.С. Брайковська

Виконавець:
Карпенко О.О.
+380664512333

Карпенко О.О.